

Vlada Crne Gore

Ministarstvo ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

OKVIR ZA UPRAVLJANJE ŽIVOTNOM SREDINOM I DRUŠTVOM (ESMF)

za

**Projekat vodnih usluga i klimatske prilagodljivosti Crne Gore (P512709)
(Faza 1 višefaznog programskog pristupa)**

Jul 2026. godine

Sadržaj

REZIME	13
1.1.	SVRHA ESMF-A16
1.2.	PRIMJENA I OBIM ESMF-A17
2.	Opis projekta19
2.1.	Komponente projekta19
2.2.	LISTA ISKLJUČENJA I OPRAVDANJE23
2.3.	Ocjena rizika projekta E&S.....23
3.	Ekološke i društvene politike, propisi i zakoni.....27
3.1.	NACIONALNO ZAKONODAVSTVO O ZAŠTITI ŽIVOTNE SREDINE I DRUŠTVU RELEVANTNO ZA PROJEKAT27
3.1.1.	Nacionalno zakonodavstvo i procedure EIA.....27
3.1.2.	Ostalo relevantno zakonodavstvo za WASEC projekat29
3.1.3.	Pregled nacionalnog institucionalnog okvira32
3.2.	PREGLED STANDARDA SVJETSKJE BANKE ZA ŽIVOTNU SREDINU I DRUŠTVENE STANDARDE33
3.2.1.	Ekološki i društveni standardi (ESS).....35
3.2.2.	Smjernice za zaštitu životne sredine, zdravlje i sigurnost (EHSG)39
3.3.	ANALIZE PRAZNINA U USKLAĐENOSTI SA ESS-OM I NACIONALNIM ZAKONODAVSTVOM41
4.	Informacije o životnu sredinu i društvenim osnovama44
4.1.	PREGLED ZEMLJE I GEOGRAFSKI KONTEKST44
4.2.	EKOLOŠKI OSNOVNI NIVO.....44
4.2.1.	Hidrološki i vodni resursi osnovni nivo44
4.3.	DRUŠTVENA OSNOVA47
4.3.1.	Demografija.....47
4.3.2.	Ekonomska i životna osnova.....48
4.3.3.	Kulturna baština48
4.3.4.	Pristup Službi za vodu i sanitarije.....48
4.3.5.	Ugrožene grupe48
4.3.6.	Rod i društvena inkluzija49
5.	Potencijalni ekološki i društveni rizici i uticaji te standardne mjere ublažavanja.....50
6.	Upravljanje ekološkim i društvenim rizicima59
6.1.	METODOLOGIJA ZA SKRINING I PROCJENU UTICAJA E&S.....59
7.	Procedura implementacije ESMF-a65
7.1.	INSTITUCIJE ZA IMPLEMENTACIJU.....65

7.2.	PRAĆENJE I IZVJEŠTAVANJE	67
7.3.	PLAN RAZVOJA KAPACITETA I OBUKE ESMF-A.....	68
7.4.	BUDŽET ESMF-A ZA IMPLEMENTACIJU	69
8.1.	UKLJUČIVANJE ZAINTERESOVANIH STRANA	71
8.1.1	Stranke pogođene projektom (PAP)	71
8.1.2.	Ostale zainteresovane strane (OIP)	72
8.1.3.	Društvena inkluzija i ranjive grupe	72
8.2.	STRATEGIJA ZA KONSULTACIJE	73
8.3.	MEHANIZAM ZA RJEŠAVANJE ŽALBI NA PROJEKTU.....	74
8.4.	ODGOVORNOST GRM-A I KONTAKT INFORMACIJE	75
	Odgovornost:.....	75
8.5.	ESMF OBJAVLJIVANJE I KONSULTACIJE	75
8.6.	ADAPTIVNO UPRAVLJANJE I ESMF AŽURIRANJA	76
	Anek1 – Predložak obrasca za ekološke i društvene preglede	77
	Prilog 2. ESMP predložak kontrolne liste	84
	Aneks 3 – pregled ESMP-a specifičnog za lokaciju	120
	Aneks 4 - Izvođači - ESMP sadržaj Skica i predložak	124
	Aneks 5 – IFC lista isključenja.....	126
	ANEKS 6: PRIMJERI ZADATAKA ZA PRIPREMU ESIA	128
	ANEKS 7 PLAN UBLAŽAVANJA I PLAN NADZORA ZA ESMP ŠABLON ide	137
	ANEKS 8: IZVJEŠTAJ O USKLAĐENOSTI.....	140
	ANEKS 9: PRIMJERI KLAUZULA ZA DOKUMENTACIJU TENDERA.....	142
	ANEKS 9: IZVJEŠTAJ O JAVNIM KONSULTACIJAMA – biće dodat nakon konsultacija.....	146

Spisak tabela

Tabela 1 Identifikacija relevantnih ekoloških i društvenih standarda (ESS) za komponente WASEC projekta	25
Tabela 2 Nacionalna EIA legislativa Primjena na komponente WASEC projekta.....	28
Tabela 3 Primjenjivi crnogorski nacionalni zakoni i propisi	29
Tabela 4 Ključne nacionalne institucije relevantne za Projekat.....	32
Tabela 5 Sažetak procjene ESS-ova relevantnih za WASEC	35
Tabela 6 Analiza usklađenosti ESS-a i nacionalnog zakonodavstva	42
Tabela 8 Unakrsni alat za ublažavanje rizika i uticaja	50
Tabela 9 Ekološki i društveni rizici i mjere ublažavanja	51
Tabela 10 Matrica klasifikacije rizika za kvalifikovane podprojekte	61
Tabela 11 Ekološke i društvene uloge i odgovornosti.....	66

Skraćenice i akronimi

Skraćenica	Puno značenje
AMP	Plan upravljanja azbestom
ARAP	Skraćeni Plan za preseljenje
EHS	Zaštita životne sredine, zdravlje i sigurnost
EIA	Procjena uticaja na životnu sredinu
ESCP	Plan ekoloških i društvenih obaveza
ESF	Okvir za životnu sredinu i društvo (Svjetska banka)
ESIA	Procjena uticaja na životnu sredinu i društvo
ESMF	Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom
ESS	Ekološki i društveni standardi
GBV	Rodno zasnovano nasilje
GM	Mehanizam žalbe
GRM	Mehanizam za rješavanje pritužbi
IFC	Međunarodna finansijska korporacija
ILO	Međunarodna organizacija rada
IPF	Finansiranje investicionih projekata
LMP	Procedura upravljanja radnom snagom
LRP	Plan obnove egzistencije
MPŠV	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i upravljanja vodama
MNE	Crna Gora
MERS	Ministarstvo ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona
OHS	Zaštita zdravlja i sigurnost na radu
PAD	Dokument o procjeni projekta
PIU	Jedinica za implementaciju projekta
POM	Operativni priručnik projekta
PPE	Lična zaštitna oprema
RPF	Okvir politike preseljenja
RWMC	Regionalna kompanija za upravljanje vodovodom za Crnogorsko primorje
MORE	Seksualna eksploatacija i zlostavljanje
SEP	Plan angažmana zainteresovanih strana
SH	Seksualno uznemiravanje
SH	Seksualno uznemiravanje
TSU	Jedinica tehničkih usluga
WB	Svjetska banka
WG	Radna grupa
W-GRM	Mehanizam za rješavanje radničkih pritužbi

REZIME

Projekat za vodnu sigurnost Crne Gore i prilagođavanje klimatskim promjenama (WASEC) finansiraju Međunarodna banka za obnovu i razvoj¹ (IBRD, 35 miliona USD) i OPEC fond (23 miliona USD), sa ukupnim troškovima projekta od približno 58 miliona USD. Ona predstavlja fazu 1 desetogodišnjeg višefaznog programskog pristupa (MPA) osmišljenog da transformiše vodni sektor Crne Gore u podršci procesu pristupanja EU. Projekat realizuje PROCON kroz posebnu Jedinicu za implementaciju projekata (PIU), dok fiducijarne funkcije upravlja Jedinica tehničkih usluga (TSU) unutar Ministarstva finansija.

Cilj razvoja projekta je unaprijediti vodnu sigurnost i klimatski otporne vodne usluge u Crnoj Gori. Projekat je organizovan u četiri komponente: Komponenta 1 (približno 40 miliona EUR) finansira rehabilitaciju, modernizaciju i proširenje infrastrukture vodovodne i kanalizacione mreže kroz 21 prioritetni podprojekat u opštinama širom zemlje; Komponenta 2 (približno 5 miliona EUR) bavi se opadanjem pouzdanosti obalnog vodosnabdijevanja kroz proširenje dopunskog postrojenja za tretman vode iz Skadarskog jezera (podkomponenta 2.1) i sveobuhvatne hidromorfološke i hidrogeološke studije rijeke Morača (podkomponenta 2.2); Komponenta 3 (približno 2,5 miliona EUR) finansira institucionalne i regulatorne reforme, uključujući Tehno-ekonomsku analizu, Nacionalnu strategiju za razvoj vodnih usluga, reviziju metodologije tarifa i nacionalnu platformu za digitalno benchmarking komunalnih usluga; a Komponenta 4 (približno 2,5 miliona EUR) finansira upravljanje projektima i operacije PIU-a.

Ukupni ekološki i društveni (E&S) rizik projekta ocijenjen je kao značajan, što odražava nacionalni obim i razmjere građevinskih radova, osjetljivost ključnih prijemnih okruženja — posebno Nacionalnog parka Skadarsko jezero (močvarno područje Ramsarskog međunarodnog značaja i važno područje za ptice i biodiverzitet) i sliv rijeke Morača — prisustvo cijevi od azbest-cementa u zastarjeloj infrastrukturi vodosnabdijevanja kroz više opština, složenost implementacije na više lokacija i ograničeno prethodno iskustvo novoosnovanog PIU sa Svjetskom bankom za životnu sredinu i društveni okvir (ESF).

Ključni ekološki rizici uključuju: buku iz faze izgradnje, prašinu i otjecanje sedimenta u rijeke i jezero; izloženost radnika i zajednica azbestnim vlaknima tokom zamjene starih vodovodnih cijevi; potencijalni utjecaji na vodenu ekologiju i endemske vrste Skadarskog jezera usljed izgradnje i rada proširenja objekta na Malom Blatu; i upravljanje muljem otpadnih voda i nusproizvodima tretmana tokom rada. Ključni društveni rizici uključuju: privremene prekinde usluge; Rizici za zdravlje i sigurnost mogu nastati zbog privremenih prekidu u vodosnabdijevanju ili promjena kvaliteta tokom nadogradnje sistema, te izloženosti opasnim materijalima, uključujući azbest i biološke zagađivače. Postoji i potencijalni rizik da ranjive grupe—poput ruralnih, niskoprimaljućih i romskih domaćinstava—mogu imati nejednak pristup kvalitetnoj usluzi ili veće troškove. Izgradnja ili proširenje infrastrukture može uključivati ograničeno sticanje zemljišta ili privremeni prekid pristupa korištenju zemljišta (ESS5), sa potencijalnim fizičkim ili ekonomskim raseljavanjem koje će zahtijevati Okvire politike preseljenja (RPF) ili Planove akcije preseljenja (RAP). Privremeni prekidi pristupa ekosistemskim uslugama i lokalnim preduzećima mogu se pojaviti, posebno u ruralnim ili udaljenim područjima. Iako veći podprojekti mogu privremeno povećati radnu snagu izvan lokalne zajednice; Radni i OHS rizici su tipični i upravljivi prema nacionalnim propisima i LMP projekta sa radnikom GRM. Rizici ESS10 uključuju neujednačeno uključivanje zainteresovanih strana i slabe/fragmentirane mehanizme žalbi, što potencijalno doprinosi društvenim tenzijama gdje se kvalitet usluga ili tarife mijenjaju.

Ovaj ESMF je pripremljen kao primarni instrument za upravljanje životnom sredinom i društvenim upravljanjem za projekat, s obzirom na to da specifične lokacije i detaljni dizajni većine podprojekata nisu u potpunosti definisani u trenutku procjene. On uspostavlja sveobuhvatni okvir, uključujući procedure provjere E&S, četverostepenu matricu klasifikacije rizika (Visoki, Značajni, Umjereni, Niski), listu isključenja, zahtjeve za instrumente po nivou rizika i

¹ Međunarodna banka za obnovu i razvoj (IBRD) je pravno lice unutar Grupe Svjetske banke koje finansira ovaj projekat. "Svjetska banka" i "IBRD" se koriste naizmjenično u ovom dokumentu i odnose se na istu instituciju.

institucionalne uloge i odgovornosti, u okviru kojih će se za svaki podprojekat pripremati specifični planovi upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP) ili procjene uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA) kada se dizajni finaliziraju. Osam od deset standarda Svjetske banke za životnu sredinu i društvene standarde (ESS) ocijenjeno je kao relevantno za projekat. ESS 7 (Autohtoni narodi) i ESS 9 (Finansijski posrednici) nisu primjenjivi. Svih osam primjenjivih ESS-ova se rješava putem instrumenata na nivou projekta i specifičnih za lokaciju.

Četiri instrumenta ESF-a na nivou projekta su pripremljena i objavljena prije procjene: ovaj ESMF; Plan angažmana zainteresovanih strana (SEP); Okvir za politiku preseljenja (RPF); i procedure upravljanja radnom snagom (LMP). Za postojeće postrojenje za tretman voda na Skadarskom jezeru, koje je počelo s radom 2025. godine bez prethodne revizije Svjetske banke — Svjetska banka će pripremiti i odobriti Ekološki i društveni audit te preliminarni ESMP prije pregovora. Za sve podprojekte Komponente 1, ESMP-ovi ili ESMC-ovi specifični za lokaciju će biti pripremljeni, objavljeni i odobreni prije potpisivanja ugovora o građevinskim radovima. Sve TA aktivnosti finansirane u okviru projekta bit će predmet E&S provjere. Mandat za TA aktivnosti biće izrađen kako bi se osiguralo da su savjeti i rezultati u skladu sa važećim E&S standardima, i biće dostavljeni Svjetskoj banci na pregled prije početka rada. Rezultati TA će također biti pregledani kako bi se osigurala kontinuirana usklađenost sa zahtjevima ESF-a.

ESMF uspostavlja dvostepeni mehanizam za rješavanje žalbi (GRM), koji djeluje na nivou izvođača radova/opština i PIU, dostupan svim osobama pogođenim projektom besplatno, uključujući i posebne kanale za žalbe vezane za SEA/SH. Stručnjaci za zaštitu životne sredine, društva i BOZP u PIU će redovno vršiti nadzor lokacije — mjesečno za podprojekte sa značajnim rizikom — i izvještavat će o performansama E&S kroz polugodišnje izvještaje o napretku Svjetskoj banci. ESMF je živi dokument i biće ažuriran kako se potvrđuju dizajni podprojekata i uče lekcije tokom implementacije. Projekat se sastoji od sljedeće četiri komponente:

Komponenta 1 – Strateška ulaganja u infrastrukturu i otpornost vodnih usluga (približno 40 miliona EUR) podržava rehabilitaciju, modernizaciju i proširenje infrastrukture vodnih usluga širom Crne Gore radi poboljšanja pristupa, efikasnosti, sigurnosti i otpornosti na klimatske promjene. Finansira 21 prioritetni podprojekat — odabran iz šireg spektra od 62 opštinska prijedloga — koji obuhvataju rehabilitaciju i proširenje centralizovanih sistema vodosnabdijevanja, izgradnju kanalizacionih mreža koje povezuju domaćinstva sa postojećim postrojenjima za prečišćavanje otpadnih voda, te modernizaciju decentralizovanih vodovodnih usluga za ruralno i udaljeno stanovništvo. Podprojekti su organizovani u dvije faze implementacije: Faza I.1 (11 podprojekata, približno 17,7 miliona EUR) usmjerena na ranu implementaciju nakon efikasnosti projekta, i Faza I.2 (10 podprojekata, oko 22,7 miliona EUR) koja slijedi unutar vremenskog okvira projekta.

Komponenta 2 – Integrisani pristupi za sigurnost obalnih voda (približno 5 miliona EUR) bavi se padom pouzdanosti obalnog vodosnabdijevanja usljed opsežnog vađenja šljunka iz rijeke Morača, što je uzrokovalo značajno produbljivanje riječnog korita i smanjenje protoka iz strateški kritičnog izvora Bolje Sestre. Komponenta radi na dvije pruge. Podkomponenta 2.1 (približno 2,5 miliona EUR) finansira proširenje kapaciteta dodatnog tretmana vode iz Skadarskog jezeraskog jezera za dodatnih 250 litara u sekundi, čime ukupni dodatni kapacitet dostigne 350 litara u sekundi, s ciljem da završi do 2028. godine. Podkomponenta 2.2 (približno 2,5 miliona EUR) finansira tehničke studije, hidromorfološka i hidrogeološka istraživanja, sisteme praćenja i angažman zainteresovanih strana potrebnih za razvoj dugoročnog rješenja za stabilizaciju izvorskog protoka, uključujući razvoj Nacionalne integrisane strategije upravljanja sedimentima usklađene sa EU vodnim direktivama.

Komponenta 3 – Jačanje povoljnog okruženja za efikasno upravljanje i upravljanje vodnim sektorom (približno 2,5 miliona EUR) podržava političke, regulatorne i institucionalne reforme potrebne za osiguranje dugoročne održivosti i efikasnosti ulaganja u vodni sektor. Organizovana je oko tri klastera aktivnosti. Uz podršku politika i zakonodavstva, Komponenta finansira Tehno-ekonomsku analizu (TEA) i Nacionalnu strategiju za razvoj vodnih usluga — obje propisane predstojećim Zakonom o vodnim uslugama — koje će usmjeravati odluke o racionalizaciji područja usluge, potencijalnoj regionalizaciji i opcijama angažmana privatnog sektora. Uz regulatornu podršku, Komponenta finansira ažuriranu metodologiju tarifa za nacionalnog regulatora REGAGEN, kao i nacionalnu digitalnu platformu za prikupljanje, validaciju i benchmarking podataka o učinku, zamjenjujući postojeći ručni sistem i transformišući regulatorni nadzor u funkciju zasnovanu na podacima. U okviru izgradnje kapaciteta, obuke će se provoditi kroz Udruženje vodovoda i Unija opština, s ciljem višegodišnjeg poslovnog planiranja, upravljanja vodom bez prihoda (NRW) i izvještavanja o performansama, u

direktnoj podršci širem reformskom programu.

Komponenta 4 – Upravljanje projektom (približno 2,5 miliona EUR) finansira uspostavljanje i rad Jedinice za implementaciju projekata (PIU) unutar PROCON-a, odgovorne za ukupnu koordinaciju projekata, upravljanje ekološkim i društvenim zaštitama, praćenje i izvještavanje, te angažman zainteresovanih strana. Fiducijarne funkcije će obavljati Tehnička jedinica za usluge (TSU) unutar Ministarstva finansija. Komponenta također podržava upravljanje znanjem i širenje naučenih lekcija tokom implementacije projekta.

1. Uvođenje²

Projekat se priprema i biće implementiran u skladu sa Okvirom za zaštitu životne sredine i društva (ESF) Svjetske banke³. Kako bi se osigurala usklađenost sa zahtjevima ESF-a i nacionalnim zakonodavstvom, razvijen je Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF)⁴ koji usmjerava identifikaciju, procjenu i upravljanje ekološkim i društvenim rizicima i uticajima povezanim sa svim aktivnostima projekta.

U skladu sa odredbama Ekološkog i društvenog standarda 1 (ESS1): Procjena i upravljanje ekološkim i društvenim rizicima i uticajima, kao i ESS2: Radni i radni uslovi, ESS5: Eksproprijacija zemljišta, Ograničenja korištenja zemljišta i prisilnog preseljenja, te ESS10: Uključivanje zainteresovanih strana i objavljivanje informacija, sljedeći ključni okvirni dokumenti su pripremljeni za podršku ukupnom upravljanju ekološkim i društvenim rizicima Projekta:

- Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF)
- Okvir politike preseljenja (RPF)
- Procedure upravljanja radnom snagom (LMP)
- Plan angažmana zainteresovanih strana (SEP)

Ovi instrumenti zajedno uspostavljaju pristup upravljanju životnom sredinom i društvom za projekat i pružaju praktične smjernice za osiguranje usklađenosti sa nacionalnim zakonskim zahtjevima i Svjetskom bankom ESF-a tokom cijelog životnog ciklusa projekta.

1.1. SVRHA ESMF-A

Ovaj Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF) je vodeći dokument za procjenu i upravljanje ekološkim i društvenim rizicima u okviru Projekta. Pripremljen je u potpunom skladu sa Okvirom za životnu sredinu i društvo Svjetske banke (ESF) prema smjernicama Ekološkog i društvenog standarda 1 (ESS1): *Procjena i upravljanje ekološkim i društvenim rizicima i uticajima (ESS1, str. 24)*.

ESMF osigurava da se ekološki i društveni rizici povezani s investicijama identifikuju, procijene i predloži odgovarajuće mjere ublažavanja za upravljanje tim rizicima i uticajem, na strukturiran i transparentan način, usklađen sa crnogorskim zakonodavstvom i Svjetskom bankom ESF-a. Okvirni pristup je usvojen za sve investicije za koje je projektna dokumentacija u pripremi ili još uvijek treba biti pripremljena u okviru ovog projekta. Ovaj ESMF će biti ažuriran po potrebi u slučaju bilo kakvih bitnih promjena u opisu projekta, opsegu aktivnosti ili ekološkom i društvenom riziku tokom ciklusa projekta, uz podložnost pregledu i odobrenju Svjetske banke.

ESMF također dopunjuje i treba ga čitati zajedno sa drugim ključnim zaštitnim instrumentima pripremljenim za Projekat, uključujući:

- Plan angažmana zainteresovanih strana (SEP),
- Okvir politike preseljenja (RPF)
- Plan za ekološku i društvenu posvećenost (ESCP), i
- Procedure upravljanja radnom snagom (LMP).

² Opis projekta je pripremljen na osnovu informacija dostupnih tokom pripreme projekta, uključujući nacrt dokumenta za procjenu projekta (PAD) i zvanične prijedloge Ministarstva poljoprivrede, šumarstva vodoprivrede (MPŠV). Sam PAD će biti finaliziran tokom pregovora i javno objavljen tek nakon odobrenja Odbora u skladu sa procedurama Svjetske banke. (<https://www.gov.me/mpsv>).

³ ESF je dostupan na - <https://www.worldbank.org/en/projects-operations/environmental-and-social-framework>. Najnovije pristupljeno 3. novembra 2022.

⁴ Ovaj ESMF će biti ažuriran po potrebi u slučaju bilo kakvih bitnih promjena u opisu projekta, opsegu aktivnosti ili ekološkom i društvenom riziku tokom ciklusa projekta, uz podložnost pregledu i odobrenju Svjetske banke.

ESMF je živi dokument i biće ažuriran, po potrebi, tokom implementacije Projekta kako bi odražavao promjenjive uslove projekta, pravne promjene, naučene lekcije i ažurirane smjernice Svjetske banke.

1.2. PRIMJENA I OBIM ESMF-A

Ovaj Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF) primjenjuje se na sve komponente i aktivnosti finansirane u okviru Projekta za sigurnost vode i prilagođavanje klimatskim promjenama Crne Gore (WASEC), tokom cijelog životnog ciklusa projekta — od pripreme, preko implementacije, do završetka i zatvaranja. Obuhvata:

- Teška ulaganja, uključujući rehabilitaciju i proširenje vodosnabdijevanja, izgradnju kanalizacione mreže, proširenje kapaciteta za prečišćavanje jezera, te SCADA i opremu za monitoring; i
- Meka ulaganja, uključujući studije sliva rijeke Morače, Nacionalnu integrisanu strategiju upravljanja sedimentima, tehno-ekonomsku analizu i Nacionalnu strategiju za razvoj vodnih usluga, reformu metodologije tarifa, razvoj nacionalne digitalne platforme za benchmarking i aktivnosti izgradnje kapaciteta.

ESMF uspostavlja sveobuhvatne procedure, principe i alate za identifikaciju, procjenu, upravljanje i praćenje ekoloških i društvenih (E&S) rizika i uticaja tokom cijelog WASEC projekta. Ona služi kao primarni okvir za osiguranje primjene Okvira za životnu sredinu i društvo Svjetske banke (ESF) i dopunjuje crnogorsko zakonodavstvo u oblastima gdje nacionalni zahtjevi ne pokrivaju u potpunosti odredbe ESF-a.

Prema nacionalnom zakonodavstvu, ulaganja koja uključuju izgradnju ili značajno proširenje infrastrukture za vodosnabdijevanje i otpadne vode spadaju pod Listu I ili Listu II crnogorskog zakonodavstva o EIA, što pokreće zahtjeve za punom ili pojednostavljenom EIA u zavisnosti od obima i prirode radova. Manji radovi na rehabilitaciji i aktivnosti tehničke pomoći — kao što su one u okviru Komponente 3 i Podkomponente 2.2 — ne spadaju ni pod jednu listu i neće zahtijevati EIA prema nacionalnom zakonodavstvu.

U vrijeme priprema ESMF-a, detaljni dizajni za većinu od 21 prioritetnog podprojekta u okviru Komponente 1 i za proširenje postrojenja za tretman voda na Skadarskom jezeru u okviru Podkomponente 2.1 još nisu finalizirani. Kada se aktiviraju nacionalni zahtjevi EIA, zajmoprimac će osigurati da se EIA procedure pokrenu i završe u skladu sa crnogorskim zakonodavstvom i zahtjevima ESF-a. Za Podkomponentu 2.1, s obzirom da je postojeći objekat u Malom Blatu postao operativan tokom ljeta 2025. godine, prije početka radova na proširenju biće provedena ekološka i društvena revizija kako bi se identificirali i riješili svi naslijeđeni ekološki i društveni problemi. Obim specifičnih ESIA i ESMP-ova za određene lokacije u potpunosti će integrisati procjenu povezanih objekata (npr. pristupni putevi, komunalne veze, usisne strukture), uključiti kriterije biodiverziteta — posebno s obzirom na blizinu radova Skadarskom jezeru — i pružiti sveobuhvatan okvir za praćenje kvaliteta vode i biodiverziteta, u skladu sa smjernicama ovog ESMF-a.

Relevantni nacionalni zakonski zahtjevi i odredbe ESS-a detaljno su predstavljeni u Poglavlju 3. Kada se pripreme, objave, konsultuju i formalno usvoje specifični ekološki i društveni instrumenti specifični za pojedinačne podprojekte, oni će usmjeravati upravljanje rizicima i uticajima vezanim za te specifične aktivnosti.

Posebno, ESMF:

- Vodi pripremu instrumenata specifičnih za lokaciju (ESIA, ESMP) nakon što se potvrde detaljni dizajni i lokacije podprojekata;
- Uspostavlja kriterije za selekciju i isključenje radi identifikacije rizika i upravljanja podprojektima gdje lokacije ili dizajni — uključujući povezane objekte — još nisu u potpunosti definisani;
- Osigurava da se aktivnosti koje nisu predmet pune ESIA i dalje upravljaju u skladu sa ciljevima ESF-a i dobrom međunarodnom praksom;
- Identifikuje i upravlja novim ili nastajućim rizicima koji se mogu pojaviti tokom implementacije zbog promjena u dizajnu, nepredviđenih uticaja ili dodatnih aktivnosti;
- Osigurava da priprema dopunskih instrumenata, gdje je potrebno, bude usklađena sa zahtjevima Svjetske banke, ESF-a i nacionalnim zahtjevima;
- Primjenjuje Privremenu smjernicu Svjetske banke o zaštićenim područjima, osiguravajući da sve aktivnosti unutar ili blizu zaštićenih područja uključuju pojačanu dubinsku analizu, angažman zainteresovanih strana i mjere

očuvanja biodiverziteta u skladu sa ESS6 i međunarodnim najboljim praksama;

- Definiše institucionalne uloge i odgovornosti za upravljanje ekološkim i društvenim rizicima širom PIU-a, implementirajućih subjekata i izvođača;
- Pruža smjernice za integraciju ekoloških i društvenih zahtjeva u nabavku, uključujući prilagođavanje standardnih dokumenata Svjetske banke za nabavku (SPD);
- Definiše odredbe za angažman zainteresovanih strana, rješavanje pritužbi, izgradnju kapaciteta, praćenje i izvještavanje; i
- Utvrđuje indikativni budžet za mjere upravljanja životnom sredinom i društvom.

Detaljna primjenjivost svakog Ekološkog i društvenog standarda (ESS) na WASEC projekat data je u Poglavlju 3, odjeljku 3.2.2 ovog ESMF-a.

2. Opis projekta

Faza 1 (u daljem tekstu, Projekat) MPA fokusirat će se na tri ključna područja: (i) Strateška ulaganja u infrastrukturu i otpornost vodnih usluga; (ii) Integrisani pristupi za sigurnost obalnih voda; i (iii) Jačanje povoljnog okruženja za efikasno upravljanje i upravljanje vodnim sektorom radi podrške vodnom sektoru Crne Gore i otpornosti na klimatske promjene.

Projekat pruža pravovremenu priliku za unapređenje modernizacije i jačanja političkog, institucionalnog i regulatornog okvira Crne Gore kao dio tekuće reforme vodnog sektora i u kontekstu nestašice vode izazvane klimatskim promjenama i promjena u obrascima padavina. Pored toga, bavit će se najhitnijim izazovima vezanim za sigurnost vode koje pogoršavaju klimatske promjene, s posebnim fokusom na obalni region, dok će promovisati šira poboljšanja u pristupu, kvalitetu i efikasnosti usluga vodosnabdijevanja i sanitarnih usluga širom zemlje. Predloženi projekat će biti strukturiran oko četiri ključne komponente.

(i) Izjava o PDO-u

Cilj projekta je unaprijediti vodnu sigurnost i klimatski otporne vodne usluge u Crnoj Gori.

(ii) Indikatori na nivou PDO-a

Sljedeća četiri indikatora će se koristiti za mjerenje postignuća PDO-a:

1. Broj ljudi kojima je omogućen pristup poboljšanim (sigurno upravljanim) uslugama snabdijevanja vodom (broj, razvrstano po spolu)
2. Broj osoba kojima je omogućen pristup poboljšanim sanitarnim uslugama (broj, razvrstano po spolu)
3. Broj ljudi koji imaju koristi od infrastrukture otporne na klimatske promjene (broj, razvrstano po spolu)
4. Procentualno smanjenje vode bez prihoda u ciljanim komunalnim preduzećima (smanjenje procentnih poena u odnosu na početni nivo)

Ova četiri indikatora čine jedinstven skup koji zajedno pokazuje ostvarenje punog PDO-a u obje njegove dimenzije – sigurnost vode i usluge vode otporne na klimatske promjene, koje su usko povezane. Za potrebe ovog projekta, pojašnjeno je da "usluge vode" obuhvataju i usluge vodosnabdijevanja i sanitarnih usluga. Indikatori 1 i 2 su Indikatori korporativnih rezultata (CRI) koji prate prošireni pristup poboljšanom snabdijevanju vodom i sanitarnim uslugama. Indikator 3 je CRI koji obuhvata korisnike infrastrukturnih ulaganja otpornih na klimatske promjene, pokrivajući obalno stanovništvo koje opslužuje kapacitet za tretman voda Skadarskog jezera prema Komponenti 2 i podobne korisnike vodosnabdijevanja Komponente 1 gdje je otpornost na klimatske promjene dokumentovana dizajnerska karakteristika. Indikator 4 prati efikasnost i performanse sigurnosti vode u ciljanim komunalnim preduzećima. Osnovne vrijednosti i krajnji ciljevi bit će potvrđeni prilikom procjene. Kao što je ranije navedeno, uz identične PrDO i PDO, ova četiri indikatora također služe kao pokazatelji ishoda na nivou PrDO za MPA, pri čemu se ciljevi na nivou programa potvrđuju u fazi 2 pripreme.

2.1. Komponente projekta

Komponenta 1 - Strateška ulaganja u infrastrukturu i otpornost vodnih usluga (približno 40 miliona EUR)

Ova komponenta ima za cilj rehabilitaciju, modernizaciju i proširenje infrastrukture vodnih usluga, čime se povećava pristup, efikasnost, sigurnost i otpornost na klimatske promjene usluga za domaćinstva i preduzeća. To uključuje ciljana ulaganja u: (a) rehabilitaciju i proširenje centralizovanih sistema snabdijevanja vodom; (b) izgradnju kanalizacionih mreža za povezivanje domaćinstava sa postojećim postrojenjima za prečišćavanje otpadnih voda, smanjenje zagađenja vode i poboljšanje životne sredine i javnog zdravlja; i (c) modernizaciju i proširenje decentralizivane infrastrukture za vodne usluge kako bi se bolje služilo ruralnom stanovništvu u udaljenim područjima – što sve na kraju doprinosi povećanju otpornosti na klimatske promjene.

Program investicija Komponente 1 obuhvata 21 prioritetni podprojekat, odabran iz šireg niza opštinskih prijedloga, usmjeren na rehabilitaciju i proširenje vodosnabdijevanja, kao i priključke na kanalizacionu mrežu širom Crne Gore.

Prioritetni projekti koji će biti podržani u okviru Komponente 1 definisani su u bliskoj saradnji sa akterima vodnog sektora u Crnoj Gori, oslanjajući se na Jedinstvenu listu prioritetnih infrastrukturnih projekata i druge relevantne sektorske dokumente. Nakon preliminarne procjene 62 podprojekata koje su predložile opštine sa ukupnom vrijednošću većom od 100 miliona EUR, projektni tim je suzio investicijski program na 21 podprojekat sa procijenjenom ukupnom vrijednošću od oko 40,4 miliona EUR (isključujući dva podprojekata za koja budžeti još nisu potvrđeni). Ovi podprojekti se uglavnom sastoje od rehabilitacije i proširenja centralizovanih sistema snabdijevanja vodom, dopunjenih malim brojem proširenja kanalizacione mreže koja povezuju domaćinstva sa postojećim postrojenjima za prečišćavanje otpadnih voda. Investicije su organizovane u dvije faze implementacije. Faza I.1 obuhvata 11 prioritetnih podprojekata procijenjene vrijednosti od 17,7 miliona EUR (ne računajući jedan podprojekat sa budžetom koji će biti potvrđen), koji su u naprednoj fazi pripreme i ciljaju na ranu implementaciju nakon efikasnosti projekta. Faza I.2 obuhvata još 10 podprojekata procijenjene vrijednosti od 22,7 miliona EUR (isključujući jedan podprojekat sa budžetom koji će biti potvrđen), koji će biti implementirani u narednom periodu unutar vremenskog okvira projekta. Potpuni spisak predloženih investicija u obje faze dat je u Aneksu 4. Konačna lista projekata biće dogovorena sa klijentom tokom procjene, nakon čega će se pokrenuti detaljne procjene i priprema potrebnih dokumenata – uključujući ekološke i društvene instrumente, količinske račune i pakete nabavke – kako bi se omogućio brz početak implementacije i osigurala 20–30 posto posvećenosti u prvoj godini realizacije projekta.

Komponenta 2 - Integrisani pristupi za sigurnost obalnih voda (približno 5 miliona EUR)

Ova komponenta rješava najhitniji i strateški najvažniji izazov vodne sigurnosti s kojim se suočava Crna Gora: opadajuću pouzdanost obalnog vodosnabdijevanja kojim upravlja Regionalna kompanija za vodosnabdijevanje Crnogorske obale (RWSC). Kao što je gore opisano, opsežno vađenje šljunka iz rijeke Morača izazvalo je značajno produbljivanje korita i značajno smanjenje protoka iz izvora Bolje Sestre tokom posljednje decenije – najvažnijeg vodenog resursa u zemlji. Komponenta 2 odgovara na ovaj izazov na dva načina: kratkoročna ulaganja za proširenje kapaciteta hitnog liječenja i tehnička pomoć za razvoj baze dokaza za dugoročno rješenje koje će biti implementirano u okviru Faze 2 MPA.

Podkomponenta 2.1 – Proširenje kapaciteta za prečišćavanje jezerske vode (približno 2,5 miliona EUR) - Kako bi se riješio trenutni nedostatak obalne vode, RWSC je već izgradio dodatno postrojenje za prikupljanje i prečišćavanje vode u području Malog Blata na Skadarskom jezeru – hidrološki povezano s glavnim jezerom kapaciteta 100 litara u sekundi, koje je počelo s radom ljeti 2025. godine. Podkomponenta 2.1 će finansirati **proširenje ovog kapaciteta za tretman voda za dodatnih 250 litara u sekundi**, čime će ukupni dodatni kapacitet dostići 350 litara u sekundi. Izgradnja je planirana za završetak do 2028. godine. S obzirom na hitnost situacije, može se pokrenuti napredna nabavka za detaljan ugovor o dizajnu i izgradnji prije nego što projekat bude ostvario efikasnost, uz poštivanje fiducijarnog i okvira za životnu sredinu i društvo Svjetske banke, kao i zahtjeva na nacionalnom nivou.

Podkomponenta 2.2 - Tehnička pomoć za upravljanje slivom rijeke Morača i održivo upravljanje sedimentima (približno 2,5 miliona EUR) - Podkomponenta 2.2 finansirat će **tehničke studije, procjene i strateško planiranje potrebno za identifikaciju i dizajniranje trajnog dugoročnog rješenja za stabilizaciju izvorskog otjecanja Bolje Sestre** - bazu dokaza na kojoj će se temeljiti infrastrukturna ulaganja u okviru Faze 2 MPA. Nadovezujući se na početnu procjenu hidromorfološkog režima rijeke Morače, podkomponenta će finansirati sveobuhvatna hidromorfološka i hidrogeološka istraživanja i modeliranje rijeke Morače, uključujući trenutne i buduće klimatske projekcije; procjenu dinamike transporta sedimenta i njihovog odnosa prema izvorskom protoku i susjednim podzemnim vodama; razvoj sistema za praćenje morfologije rijeka i podzemnih voda, uključujući jačanje kapaciteta Instituta za hidrometeorologiju i seizmologiju i Uprave za vodu; razvoj planova rehabilitacije i intervencije za rijeku Moraču, uključujući procjenu strukturnih mjera kao što su intervencije za

upravljanje riječnim koritom, za implementaciju u okviru Faze 2; te široku uključenost zainteresovanih strana i participativno planiranje kako bi se osiguralo da intervencije budu zasnovane na dokazima i široko podržane.

Paralelno, i dopunjujući rad specifičan za rijeke, podkomponenta će podržavati razvoj **Nacionalne integrisane strategije upravljanja sedimentom**, koja se bavi održivim upravljanjem sedimentom na nacionalnom nivou, balansirajući potrebe za transportom sedimenta, zaštitu ekosistema i ublažavanje rizika od poplava u skladu sa EU direktivama o vodi. Ovaj rad će dopuniti tekuće aktivnosti u okviru Projekta integrisanog koridora rijeka Sava-Drina, uključujući napore vezane za jezero Plav, gdje je upravljanje sedimentom također centralno pitanje.

Komponenta 3 - Jačanje povoljnog okruženja za efikasno upravljanje i upravljanje vodnim sektorom (približno 2,5 miliona EUR)

Komponenta 3 finansira reforme politike, regulative i kapaciteta koje su ključne za održivost i efikasnost ulaganja u sektor vode. Priprema novog Zakona o vodnim uslugama je u toku uz podršku Svjetske banke iz Fonda za podršku klimatskoj podršci (CSF) i očekuje se da će biti usvojen 2026. godine. Komponenta 3 direktno nadograđuje ovu osnovu, finansirajući implementaciju reformskog programa koji novi zakon pokreće – organizovanog oko tri klastera aktivnosti: podrška politici i zakonodavstvu, regulatorna podrška i jačanje kapaciteta.

Politika i zakonodavna podrška

Novi Zakon o vodnim uslugama će zahtijevati dva ključna analitička instrumenta koja će finansirati Komponenta 3. Prvi je **Tehno-ekonomska analiza** (TEA), koja je planirana da bude završena u roku od 24 mjeseca od stupanja zakona na snagu. TEA će služiti kao temeljni dokument za određivanje budućih područja vodnih usluga i osnova za potencijalnu regionalizaciju, planiranu da obuhvati pored drugih: analizu položaja, kapaciteta i kvaliteta izvora vode; raspodjela populacije i geografske karakteristike; procjenu postojeće infrastrukture za vodosnabdijevanje i otpadne vode; finansijsku i operativnu održivost komunalnih usluga; vrednovanje imovine; i NRW procjene rizika za sva javna komunalna preduzeća. Kao nastavak i na osnovu nalaza TEA, Vlada će donositi odluke o područjima usluga WSS-a, usmjeravajući prioritete investicija i reformu upravljanja komunalnim uslugama.

Drugi instrument je **Nacionalna strategija za razvoj vodnih usluga**, planirana da bude pripremljena u roku od 12 mjeseci od usvajanja TEA-e. Strategija će integrisati nalaze TEA-e zajedno sa postojećim planovima implementacije EU direktiva. Ključna područja uključuju ciljeve sektora i analizu trenutne situacije; diverzifikaciju i mjere zaštite izvora vode; Ciljevi smanjenja NRW-a; poboljšanja tehničke i finansijske održivosti; otpornost na klimatske promjene; i digitalizaciju. Ona će služiti kao primarni referentni dokument za razvoj pojedinačnih planova područja usluga i usklađivanje sektorskih ulaganja sa obavezama Crne Gore prema pristupanju EU. Proces razvoja strategije također će omogućiti istraživanje mogućnosti za pilotiranje angažmana privatnog sektora, kao što su ugovori zasnovani na učinku (PBC) za smanjenje NRW-a. Zajedno, TEA i Nacionalna strategija su ključni strateški rezultati Komponente 3 i predstavljaju važne ulaze za dizajn Faze 2 MPA. Također će pružiti analitičku osnovu za procjenu opcija za učešće privatnog sektora u vodnim uslugama – uključujući ugovore o uslugama, ugovore o upravljanju i potencijalne PPP aranžmane – osiguravajući da se takve opcije procjenjuju na osnovu dokaza kao dio šireg procesa reforme područja usluga.

Regulatorna podrška

Nadograđujući zakonodavne reforme podržane novim Zakonom o vodnim uslugama, Komponenta 3 će pružiti stručnu pomoć u **pregledu i ažuriranju REGAGEN-ove metodologije tarifa**. Trenutna metodologija ne uzima dovoljno u obzir potrebe za amortizacijom i reinvestiranjem imovine, a političko uplitanje lokalnih samouprava u određivanje carina i dalje potkopava finansijsko planiranje. Revidirana metodologija je planirana da omogući važne korake ka potpunom povratu troškova, uz uključivanje odredbi o socijalnoj zaštiti i zahtjeva za transparentnošću, uključujući principe određivanja tarifa,

pravila klasifikacije i raspodjele troškova, te podsticaje za performanse i efikasnost. Modernizovana metodologija tarifa je preduslov za finansijsku održivost sektora, za poboljšanje kreditne sposobnosti komunalnih preduzeća i za privlačenje obima investicija – uključujući i iz privatnih izvora – koje zahtijeva usklađenost EU.

Komponenta 3 će također finansirati razvoj **nacionalne digitalne platforme** za prikupljanje, validaciju i upoređivanje podataka o pokazateljima performansi od operatera vodovodnih usluga. REGAGEN se trenutno oslanja na ručne upitnike bazirane na Excelu i procjene koje pružaju komunalne usluge – sistem koji stvara značajan administrativni teret, probleme sa kvalitetom i dosljednošću podataka, te uska grla koja onemogućavaju pravovremeno donošenje regulatornih odluka. Nova platforma će ovo zamijeniti integrisanim digitalnim rješenjem koje sadrži dva osnovna modula: Operator modul koji omogućava komunalnim preduzećima da šalju podatke putem automatiziranog masovnog učitavanja sa validacijom u realnom vremenu i ugrađenim provjerama dosljednosti; i regulatorni modul koji REGAGEN-u pruža napredne analitičke alate, AI-asistiranu detekciju anomalija zasnovanu na historijskim trendovima, digitalni audit zapis i kontrolnu tablu za upravljanje učinkom za sektorski monitoring. Javni portal za podatke objavljuivat će agregirane rezultate radi podrške principima transparentnosti i otvorenih podataka, pri čemu REGAGEN zadržava puno vlasništvo nad izvornim kodom i bazom podataka. Implementacija će biti praćena izgradnjom kapaciteta i podržana zahtjevima za izvještavanje o podacima. Ova platforma će transformisati benchmarking iz administrativnog opterećenja u strateški regulatorni alat, pružajući osnovu podataka za regulaciju tarifa zasnovanu na podsticajima, planiranje investicija zasnovano na dokazima i praćenje usklađenosti EU.

Izgradnja kapaciteta

Komponenta 3 će ojačati **kapacitete na nivou komunalnih usluga i lokalne samouprave**, nadograđujući kontinuiranu obuku u okviru Danube Learning Partnership (D-LeaP) i radeći kroz Udruženje vodovoda (AoWW) i Savez opština (UoM) kao partnere za implementaciju. Obuka će se fokusirati na ključna prioriteta područja, uključujući višegodišnje poslovno planiranje, kako bi se ojačala sposobnost komunalnih preduzeća da planiraju i upravljaju investicijama, troškovima i prihodima na srednji rok, u skladu sa reformisanim okvirom tarifa i upravljanja, te da se poboljša njihova privlačnost privatnim investitorima i zajmodavcima; ne-prihodno upravljanje vodama, za izgradnju operativnih kapaciteta za sistematsko praćenje, detekciju i smanjenje NRW-a; i prikupljanje podataka o pokazateljima performansi i benchmarking, direktno povezano s uvođenjem nove digitalne platforme, osiguravajući da komunalna preduzeća i lokalne vlasti budu opremljene da ispune povezane zahtjeve za izvještavanje o podacima i da koriste rezultate benchmarkinga kao alat za upravljanje. Ovi tokovi obuke su osmišljeni da ojačaju reforme politike i regulative podržane u okviru druga dva klastera Komponente 3, pretvarajući poboljšane okvire u ojačanu operativnu praksu na nivou komunalnih i opštinskih preduzeća.

Komponenta 4 – Upravljanje projektima (približno 2,5 miliona EUR)

Komponenta 4 će finansirati efikasno upravljanje projektima i koordinaciju kako bi se osigurala pravovremena i efikasna implementacija svih aktivnosti projekta. Jedinica za implementaciju projekata (PIU) biće uspostavljena unutar PROCON-a - nacionalne jedinice za implementaciju projekata u oblasti komunalnih usluga i zaštite životne sredine - i biće odgovorna za ukupnu koordinaciju projekata, upravljanje ekološkim i društvenim mjerama zaštite, te praćenje i izvještavanje. PIU osoblje će uključivati projektnog menadžera, stručnjaka za zaštitu životne sredine, stručnjaka za društveni razvoj, građevinskog inženjera, M&E stručnjaka i projektnog asistenta. Fiducijarne funkcije će obavljati TSU unutar Ministarstva finansija, kako je opisano u odjeljku IV.B. Komponenta 4 će također podržavati upravljanje znanjem, širenje naučenih lekcija i implementaciju strategije komunikacije i angažmana zainteresovanih strana.

2.2. LISTA ISKLJUČENJA I OPRAVDANJE

S obzirom na to da se procjena uticaja na životnu sredinu i društvo specifična za lokaciju (ESIA) može razviti tek nakon što započnu završne studije izvodljivosti i tehnički dizajni, važno je da ESMF ima snažne privremene ekološke i društvene mjere zaštite tokom ranih faza implementacije projekta.

U tu svrhu, Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF) uspostavlja jasnu Listu isključenja koja vodi selekciju i rani odabir aktivnosti projekta (vidi Aneks 4 i Aneks 5). Svrha Liste isključenja je osigurati da nijedna aktivnost u okviru Projekta ne stvara neprihvatljive ekološke i društvene rizike prije nego što se pripreme i odobre instrumenti specifični za lokaciju. Ovaj pristup je u potpunosti usklađen sa nacionalnim zakonodavstvom Crne Gore o EIA i sa zahtjevima Svjetske banke za životnu sredinu i društveni okvir (ESF), koji ovu obavezu proširuju i na povezanu i pomoćnu infrastrukturu. Posebno, Lista isključenja podržava usklađenost sa ESS1: Procjena i upravljanje ekološkim i društvenim rizicima i uticajima, ESS3: Efikasnost resursa i prevencija i upravljanje загаđenjem, te ESS6: Očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje živim prirodnim resursima.

WASEC projekat isključuje finansiranje ili implementaciju bilo koje aktivnosti koje:

- Može izazvati dugoročne, trajne, nepovratne negativne utjecaje, posebno pogođene osjetljivim ili kritičnim prirodnim staništima;
- Ima veliku vjerovatnoću da izazove ozbiljne štetne posljedice po ljudsko zdravlje i/ili životnu sredinu;
- Može generisati značajne negativne društvene posljedice, uključujući rizike od društvenih sukoba ili gubitka sredstava za život;
- Uključuje prisilni rad, štetan dječiji rad ili bilo koje radne prakse koje nisu u skladu sa ESS2;
- Negativno utiče na lokalitete kulturne baštine, osim ako se ne provedu mjere obnove ili očuvanja unutar zakonski dozvoljenih okvira;
- Dovodi do značajne konverzije ili degradacije kritičnih staništa, ugrožava ugrožene vrste ili potkopava održivo upravljanje živim prirodnim resursima (ESS6).

Usvajanje Liste isključenja je ključna mjera upravljanja rizikom kako bi se ukupna ocjena ekološkog i društvenog rizika projekta održala na značajnom ili nižem nivou. Osigurava da se aktivnosti koje bi mogle izazvati višu kategorizaciju rizika sistematski isključuju, dok omogućava Projektu da nastavi sa detaljnim lokacija-specifičnim ESIA, ESMP-ovima, RAP-ovima i drugim neophodnim instrumentima razvijenim, objavljenim i usvojenim za lokaciju. (Aneks 5 – Lista isključenja).

2.3. OCJENA RIZIKA PROJEKTA E&S

WASEC projekat je testiran prema okviru Okvira za životnu sredinu i društvo (ESF) Svjetske banke, a ukupna ocjena ekološkog i društvenog (E&S) rizika ocijenjena je kao značajna. Ovo odražava prirodu, obim i geografsku rasprostranjenost planiranih infrastrukturnih ulaganja i institucionalnih reformi, osjetljivost prijemnih okruženja — posebno Skadarskog jezera i sliva rijeke Morača — kao i trenutni kapacitet Jedinice za implementaciju projekta (PIU). PIU će biti uspostavljen unutar PROCON-a, iskusne nacionalne implementacijske institucije sa iskustvom u upravljanju ekološki složenim infrastrukturnim projektima, a biće podržan posvećenim stručnjacima za životnu sredinu i društvo, građevinskim inženjerom i stručnjakom za M&E kako bi se odgovorilo na raznolikost i složenost ovog projekta.

Projekat uključuje rehabilitaciju i proširenje 21 podprojekta vodovodne i kanalizacione mreže širom Crne Gore u okviru Komponente 1, proširenje dopuskog postrojenja za tretman vode iz Skadarskog jezera u okviru Podkomponente 2.1, te sveobuhvatan program hidromorfoloških i hidrogeoloških studija na rijeci Morača u okviru

Podkomponente 2.2. Očekuje se da će ovi građevinski radovi i povezane operativne aktivnosti generisati niz E&S rizika i uticaja, uključujući, ali ne ograničavajući se na:

Rizici faze izgradnje: buka, prašina, vibracije i poremećaji u saobraćaju povezani sa rehabilitacijom cjevovoda, kopanjem rovova i izgradnjom kanalizacione mreže u više opština; upravljanje iskopanim materijalima, uključujući potencijalnu izloženost materijalima koji sadrže azbest u staroj infrastrukturi za vodosnabdijevanje; zamućenost i otjecanje sedimenta u rijeke, močvare i jezerska okruženja tokom zemljanih radova u blizini osjetljivih vodenih tijela; zdravlje i sigurnost na radu (OHS) opasnosti u skućenim prostorima i tokom radova na ili blizu vode; te rizike od stvaranja otpada i nepravilnog odlaganja u građevinarstvu. Društveni, zdravstveni i sigurnosni rizici zajednice uključuju privremene poremećaje u lokalnim zajednicama tokom izgradnje, kao što su ograničen pristup, povećan rizik od saobraćajnih nesreća i smanjen kvalitet zraka zbog prašine i emisija, što može uticati na stanovnike u blizini i osjetljive receptore. Postoje i potencijalne smetnje poput buke i vibracija, kao i poremećaja u vodosnabdijevanju ili pogoršanja kvaliteta, što može uticati na dobrobit i svakodnevne aktivnosti okolnih zajednica.

Rizici operativne faze: U proširenom postrojenju za tretman vode na Skadarskom jezeru, rizici uključuju uticaje zahvaćanja vode na hidrologiju i ekologiju Skadarskog jezera, upravljanje nusproizvodima i muljem, te potencijalne uticaje na kvalitet vode na jezero ako operativne procedure nisu adekvatne. Obnovljeni sistemi vodosnabdijevanja i kanalizacije također mogu predstavljati rizike povezane sa nusproizvodima hlorisanja, kvalitetom ispuštanja otpadnih voda i dugoročnim upravljanjem povećanim količinama otpadnih voda usmjerenih ka postojećim postrojenjima za prečišćavanje.

Pribavljanje zemljišta: Postoji snažna namjera da se sva infrastrukturna ulaganja realizuju unutar postojećih prava prolaza ili na javnom zemljištu. Međutim, podprojekti Komponente 1 koji uključuju nove trase cjevovoda, proširenja rezervoara ili pristupne radove u ruralnim i prigradskim područjima mogu dovesti do neželjenih posljedica preseljenja koje se u ovoj fazi ne predviđaju. To može uključivati privremena ograničenja pristupa, potencijalno raseljavanje neformalnih korisnika zemljišta ili negativne efekte na poljoprivredne egzistencije — posebno za male poljoprivrednike u ruralnim opštinama — tokom izgradnje.

Biodiverzitet: Projektne aktivnosti u okviru Podkomponente 2.1, smještene u području Malog Blata na Skadarskom jezeru — Ramsarskoj močvari međunarodnog značaja, nacionalnom parku i označenom području za ptice i biodiverzitet — mogu uticati na vodena staništa, endemske riblje vrste i populacije migratornih ptica ako se ne upravlja pažljivo. Iako se ne očekuju direktni uticaji na kritična prirodna staništa, rizici biodiverziteta će se upravljati u skladu sa ESS 6, primjenjujući stroge mjere ublažavanja kako bi se izbjegla konverzija ili degradacija osjetljivih staništa i zaštitile ugrožene vrste. S obzirom na blizinu projektnih aktivnosti zaštićenim područjima i ekosistemima visoke biodiverziteta, ESIA i ESMP-ovi će također uzeti u obzir odredbe Privremene smjernice Svjetske banke o upravljanju rizicima projekata koji uključuju zaštićena područja (januar 2025), koja postavlja specifične zahtjeve za procjenu, ublažavanje i praćenje rizika u i oko zaštićenih i područja s visokom biodiverzitetom. Podprojekti Komponente 1 smješteni u blizini rijeka, močvara ili drugih ekološki osjetljivih područja također će biti predmet site-specific screeninga biodiverziteta.

Kulturno naslijeđe: Iako se ne očekuju značajni utjecaji na poznata kulturna naslijeđa, građevinski radovi koji uključuju iskopavanja, rovove i radove na zemlji u više opština — uključujući historijski značajna područja Crne Gore — mogu otkriti ranije neidentificirana arheološka ili kulturna dobra. Kako bi se to riješilo, svi ESMP-ovi specifični za lokaciju uključivat će procedure slučajnog pronalaska i relevantne mjere u skladu sa ESS 8: Kulturna baština, a koordinacija sa Direktoratom za zaštitu kulturne baštine biće osigurana gdje je to relevantno.

Rizici inkluzije: Postoji rizik isključivanja ranjivih grupa — uključujući domaćinstva s niskim primanjima, romske zajednice, ruralno stanovništvo u udaljenim područjima, žene, starije osobe i osobe s invaliditetom — iz ravnopravnog pristupa poboljšanim vodnim uslugama, koristima projekata i konsultacijama. Ako se to ne riješi, to bi moglo dodatno pogoršati postojeće nejednakosti u pristupu sigurnoj i pouzdanoj vodi i sanitarnim uslugama, posebno u nedovoljno opskrbljenim ruralnim i periurbanim zajednicama koje su na metu projekta.

Kako bi se odgovorili na navedene rizike, biće implementirane sljedeće mjere upravljanja ekološkim i društvenim rizicima:

Lista isključenja i procedure provjere za sve tvrde i meke aktivnosti koje podržava projekat će se primjenjivati kako

bi se identificirali i izbjegli niži E&S rizici u najranijoj fazi pripreme podprojekta.

Procjene uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA) i lokaciono specifični planovi upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP) biće pripremljeni u skladu sa svim infrastrukturnim radovima prema Komponenti 1, u skladu sa ESS 1 i crnogorskim zakonima. Za proširenje postrojenja za tretman vode na Skadarskom jezeru u okviru Podkomponente 2.1, ekološki i društveni audit postojećeg objekta prethodit će pripremi ESMP-a. Ovi instrumenti će definisati mjere ublažavanja, protokole praćenja — uključujući monitoring kvaliteta vode i biodiverziteta — te institucionalne odgovornosti za implementaciju i nadzor.

Procedure upravljanja radnom snagom (LMP) će usmjeravati tretman svih radnika na projektu — direktnih, ugovornih i primarnih radnika u lancu snabdijevanja. To će uključivati OHS standarde za sve identificirane rizike, uključujući rukovanje azbestom, radove u zatvorenim prostorima i izgradnju u blizini vodenih tijela; kodekse ponašanja; mehanizme žalbi radnika; i protokole za sprečavanje dječijeg ili prisilnog rada, u skladu sa ESS 2.

Protokoli za zdravlje i sigurnost zajednice (CHS) bit će uključeni u ESMP-ove specifične za lokaciju radi upravljanja sigurnošću saobraćaja, bukom i prašinom na gradilištu, privremenim prekidima u vodosnabdevanju, sigurnošću gradilišta i sigurnim rukovanjem materijalima, u skladu sa ESS 4. Posebna pažnja će biti posvećena zajednicama u blizini Skadarskog jezera i duž koridora rijeke Morača gdje su koncentrisane aktivnosti Komponente 2.

Mjere kontrole otpada i zagađenja (ESS 3) primjenjivat će se na svim gradilištima radi smanjenja emisija, upravljanja iskopenim i građevinskim materijalima — uključujući opasne materijale poput cijevi za azbest-cement — kontrole otjecanja sedimenta u rijeke i jezero, te osiguravanja sigurnog rukovanja i odlaganja nusproizvoda i mulja nastalog u proširenom postrojenju na Skadarskom jezeru tokom rada.

Okvir politike preseljenja (RPF): Gdje podprojekti Komponente 1 zahtijevaju sticanje zemljišta, službenosti ili privremena ograničenja korištenja zemljišta, biće pripremljeni Akcioni planovi preseljenja specifični za lokaciju (RAP) ili skraćeni RAP-ovi u skladu sa ESS 5, osiguravajući da pogođene osobe — uključujući neformalne korisnike zemljišta i male poljoprivrednike u ruralnim područjima — budu identificirane, konsultovane i kompenzirane prije početka građevinskih radova.

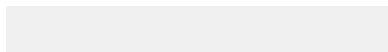
Plan angažmana zainteresovanih strana (SEP) osigurat će kontinuirane, inkluzivne i rodno osjetljive konsultacije tokom cijelog životnog ciklusa projekta, u skladu sa ESS 10. SEP će biti ključan za upravljanje potencijalnim rizicima od pogrešnog shvatanja definisanjem specifičnih komunikacijskih kanala na projektu. Mehanizmi angažmana bit će prilagođeni raznolikom okruženju zainteresovanih strana projekta — uključujući opštinske vlasti, vodovodna preduzeća, ruralne zajednice, ekološke vlasti, organizacije civilnog društva i stanovnike područja Skadarskog jezera — i olakšat će transparentnost, odgovornost i značajno učešće ranjivih grupa.

Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM): Unutar PIU će biti uspostavljen GRM na nivou projekta kao širi mehanizam povratnih informacija zainteresovanih strana sposoban za rješavanje žalbi lokalnih zajednica, radnika na projektu i drugih pogođenih strana. GRM će djelovati kroz kaskadni model — od centralnog nivoa PIU-a, preko opštinskih implementirajućih entiteta, pa sve do pojedinačnih izvođača — sa svim nivoima potrebnim da prikupljaju, evidentiraju i upravljaju žalbama na dosljedan i transparentan način, eskalirajući neriješene slučajeve prema potrebi. GRM će biti pristupačan, rodno osjetljiv i prilagođen potrebama ranjivih grupa, uključujući kanale osjetljive na zabrinutosti SEA/SH.

Ublažavanje rizika SEA/SH: Iako se rizik SEA/SH procjenjuje kao nizak, protokoli prevencije specifični za projekte — uključujući obuku radnika, kodekse ponašanja i određene fokusne tačke — biće uvedeni, usklađeni sa ESS 2 i ESS 4. I GRM na nivou projekta i mehanizam za žalbe radnika bit će opremljeni za povjerljivo i sigurno rješavanje žalbi SEA/SH.

Otpornost na klimatske promjene: Sve infrastrukturne investicije u okviru Komponenti 1 i 2 uključivat će standarde dizajna otpornog na klimatske promjene, uključujući zaštitu infrastrukture od poplava u niskim ili poplavama sklonim područjima, energetske efikasne opreme i upotrebu izdržljivih materijala prilagođenih predviđenim klimatskim uslovima. Tehničke studije u okviru Podkomponente 2.2 će eksplicitno uključiti trenutne i buduće klimatske projekcije u hidromorfološko modeliranje rijeke Morače, osiguravajući da dugoročna rješenja za sigurnost obalnih voda budu utemeljena na klimatski informisanim dokazima. Ove mjere podržavaju ciljeve prilagođavanja usklađene sa Pariškim sporazumom i ESS 3 i ESS 6.

Standard	Značaj
ESS1: Procjena i upravljanje ekološkim i društvenim rizicima i uticajima	Relevantno
ESS2: Radni i radni uslovi	Relevantno
ESS3: Efikasnost resursa i prevencija i upravljanje zagađenjem	Relevantno
ESS4: Zdravlje i sigurnost zajednice	Relevantno
ESS5: Eksproprijacija zemljišta, ograničenja korištenja zemljišta i prisilno preseljenje	Relevantno
ESS6: Očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje živim prirodnim resursima	Relevantno
ESS7: Autohtoni narodi/podsaharska Afrika historijski zapostavljene tradicionalne lokalne zajednice	Nije relevantno
ESS8: Kulturna baština	Relevantno
ESS 9: Finansijski posrednici	Nije relevantno
ESS10: Uključivanje zainteresovanih strana i objavljivanje informacija	Relevantno

3. Ekološke i društvene politike, propisi i zakoni

3.1. NACIONALNO ZAKONODAVSTVO O ZAŠTITI ŽIVOTNE SREDINE I DRUŠTVU RELEVANTNO ZA PROJEKAT

Nacionalni okvir za zaštitu životne sredine i društvenozakonodavstvo Crne Gore pruža temeljni kontekst za uspješnu realizaciju Projekta za sigurnost vode i prilagođavanje klimi Crne Gore (WASEC). WASEC projekat ima za cilj unaprijediti modernizaciju i jačanje političkog, institucionalnog i regulatornog okvira Crne Gore kao dio tekuće reforme vodnog sektora i u kontekstu klimatski izazvane nestašice vode i promjena u obrascima padavina. Također će odgovoriti na najhitnije izazove vezane za sigurnost vode uzrokovane klimatskim promjenama, s fokusom na obalna područja, dok će doprinosti širem poboljšanju pristupa, kvaliteta i efikasnosti vodosnabdijevanja i sanitarnih usluga širom zemlje.

Relevantno nacionalno zakonodavstvo navedeno u nastavku utvrđuje ključne pravne i administrativne odgovornosti, proceduralne zahtjeve i mjere zaštite neophodne za održivo i inkluzivno ostvarenje ciljeva WASEC-a.

3.1.1. Nacionalno zakonodavstvo i procedure EIA

Postupak procjene uticaja na životnu sredinu (EIA) regulisan je Zakonom o procjeni uticaja na životnu sredinu (Službeni list Crne Gore br. 75/18) i Pravilnikom o projektima za koje je potrebna procjena uticaja na životnu sredinu (Službeni list Crne Gore br. 20/07, 47/13, 53/14 i 37/18).

Pravilnik klasificira projekte u dvije grupe (liste): projekte sa Liste 1, podložne obaveznoj EIA, i Projekte pod Listom 2, za koje nadležna državna ili lokalna vlast treba odlučiti da li je potreban razvoj EIA studije (ovisno o potencijalno značajnim uticajima na životnu sredinu). Zakon o EIA propisuje procedure za razvoj EIA studija za projekte koji mogu imati značajan uticaj na životnu sredinu. Zakon također reguliše sadržaj EIA studije, učešće zainteresovanih strana, evaluaciju EIA studija i izdavanje odobrenja, obavještanje drugih država o projektima sa potencijalnim prekograničnim efektima, nadzor i druga pitanja relevantna za EIA.

Proces EIA uključuje tri specifične procedure: i) selekciju kao fazu utvrđivanja da li je EIA potreban; ii) određivanje opsega kao faza određivanja obima ili obima EIA; iii) reviziju kao fazu pregleda EIA studije kako bi se utvrdilo da li je provedena na prihvatljivom nivou i u skladu sa zakonskim zahtjevima. Nadležna tijela za EIA su: Agencija za zaštitu životne sredine za projekte koji podliježu građevinskim dozvolama, te lokalne samoupravne jedinice (opštine) za projekte koji nisu podložni građevinskim dozvolama i kojima je potrebna građevinska obavijest. EIA procedura mora biti provedena prije izdavanja građevinske dozvole i prije početka bilo kakvih građevinskih aktivnosti. Javnost i druge strane također trebaju biti konsultovani.

Koraci procedure skrininga:

➤ 1. Potpuna procjena uticaja na životnu sredinu (Potpuna EIA)

Obavezno za projekte navedene pod Listom I Uredbe o zaštiti životne sredine, za koje se pretpostavlja da imaju značajne uticaje na životnu sredinu zbog svoje prirode, obima ili lokacije.

➤ 2. Procedura selekcije (preliminarna EIA)

Odnosi se na projekte navedene pod Listom II Uredbe o EIA i/ili na projekte koji nisu navedeni, ali potencijalno uticajni zbog svojih karakteristika ili lokacije.

Ključne stvari za klasifikaciju:

- Karakteristike projekta: Veličina, priroda i dizajn.
- Osjetljivost na lokaciju: Blizina zaštićenih područja, stambenih zona ili vodenih tijela.

- Potencijalni uticaji: Veličina, složenost, trajanje i reverzibilnost efekata.

Tabela 2 Nacionalna EIA legislativa Primjena na komponente WASEC projekta

Podprojekat / Investicija	Vjerovatna EIA kategorija	Očekivana procedura prema nacionalnim zahtjevima
Radovi na rehabilitaciji vodosnabdijevanja (Komponenta 1 – Faza I.1 i I.2)	List II ili ispod praga	Pojednostavljena EIA ili selekcija, u zavisnosti od obima i lokacije rada; rehabilitacija unutar postojećih mreža vjerovatno ispod praga
Nova proširenja vodovodnih cjevovoda i proširenja u ruralnim/periurbanim područjima (Komponenta 1)	Lista II	Pojednostavljena EIA potrebna za nove trase iznad primjenjivih pragova kapaciteta/dužine
Izgradnja kanalizacione mreže koja povezuje domaćinstva sa postojećim postrojenjima za prečišćavanje otpadnih voda (Komponenta 1)	Lista II	Potrebna je pojednostavljena EIA; Obim zavisi od dužine mreže i broja veza
Proširenje postrojenja za preradu vode na Skadarskom jezeru – dodatni kapacitet od 250 l/s (podkomponenta 2.1)	Lista I*	Potrebna je potpuna EIA; objekat smješten unutar granica Nacionalnog parka Skadarskog jezera (lokacija Ramsar) – Potrebna je i ekološka i društvena revizija postojećeg objekta prije radova
Hidromorfološke i hidrogeološke studije, rijeka Morača (podkomponenta 2.2)	Nije predmet EIA	Nije primjenjivo; Samo tehničke studije i aktivnosti praćenja
Nacionalna integrisana strategija upravljanja sedimentima (podkomponenta 2.2)	Nije predmet EIA	Nije primjenjivo; Instrument politike i planiranja
Tehno-ekonomska analiza, Nacionalna strategija za vodne usluge, reforma metodologije tarifa, digitalna platforma za benchmarking (Komponenta 3)	Nije predmet EIA	Nije primjenjivo; institucionalne reforme, tehnička pomoć i razvoj softvera
Izgradnja kapaciteta i obuka (Komponenta 3)	Nije predmet EIA	Nije primjenjivo
Upravljanje projektom – PIU operacije (Komponenta 4)	Nije predmet EIA	Nije primjenjivo

**Lista I može biti aktivirana za proširenje postojenja za tretman vode na Skadarskom jezeru zbog obima novog kapaciteta tretmana voda (ukupno 350 l/s) i osjetljivosti lokacije unutar nacionalno zaštićenog područja i Ramsar močvare. Ovo treba provjeriti sa Regionalnim vodnim preduzećem, ako su dobili zvanično mišljenje relevantnog Ministarstva/Agencije za zaštitu životne sredine o potrebi za potpunim E(S)IA*

► EIA institucionalne odgovornosti

- Agencija za zaštitu životne sredine (EPA): Nadležno tijelo za odobrenja EIA koja zahtijevaju državnu saglasnost za razvoj.
- Opštine: Kompetentne za manje projekte koji ne zahtijevaju državne dozvole.
- Ministarstvo ekologije, održivog razvoja i razvoja sjeverne regije: nadzor usklađenosti s politikama, uključujući koordinaciju prekograničnih uticaja gdje je to relevantno.

WASEC projekat će u potpunosti ispuniti nacionalne zahtjeve za EIA Crne Gore, primjenjujući ili punu EIA ili proceduru selekcije na osnovu prirode i potencijalnih uticaja svakog podprojekta. Pored toga, projekat će se pridržavati ESF-a Svjetske banke, osiguravajući snažno upravljanje ekološkim i društvenim rizicima, transparentno donošenje odluka i značajan angažman zainteresovanih strana tokom cijelog životnog ciklusa projekta.

3.1.2. Ostalo relevantno zakonodavstvo za WASEC projekat

Nacionalni pravni sistem pruža sveobuhvatne propise koji pokrivaju zaštitu životne sredine, upravljanje prirodnim resursima, rad, zaštitu zdravlja i sigurnost na radu, te kulturnu baštinu.

Zakonodavstvo koje se primjenjuje na WASEC reguliše ključna područja relevantna za Projekat, uključujući:

- Održivo upravljanje poljoprivredom i ribarstvom,
- Procjena uticaja na životnu sredinu i izdavanje dozvola,
- Upravljanje vodom i otpadom,
- Sigurnost na radu i radu,
- Biodiverzitet i očuvanje prirode,
- Očuvanje kulturne baštine,
- Javne konsultacije i pristup informacijama.

Tabela ispod prikazuje glavne nacionalne zakone i propise koji će regulisati dizajn, izdavanje dozvola, izgradnju i rad aktivnosti WASEC projekta. Svaki zakon je sažet zajedno sa svojom relevantnošću za različite komponente Projekta, uključujući fizička ulaganja i tehničku pomoć ili aktivnosti izgradnje kapaciteta.

Tabela 3 Primjenjivi crnogorski nacionalni zakoni i propisi

Zakon / Regulativa	Reference u službenom glasniku	Opis i relevantnost za WASEC	Primjenjivo na aktivnosti WASEC-a	Komponente
Zakon o vodama	Br. 27/07, 32/11, 47/11, 48/15, 52/16, 55/16, 2/17, 80/17, 84/18	Korištenje vode, upravljanje, izdavanje dozvola za crpljenje i kontrola zagađenja. Direktno upravlja prikupljanjem vode iz Skadarskog jezera i rijeke Morače, te ispuštanjem iz sistema otpadnih voda.	Rehabilitacija i proširenje vodosnabdijevanja, proširenje postrojenja za prečišćavanje u Malom Blatu, studije rijeke Morača, izgradnja kanalizacione mreže	Komponente 1, 2
Zakon o životnu sredinu	Br. 52/16, 73/19	Opšti principi zaštite životne sredine, izdavanje ekoloških dozvola i institucionalne odgovornosti. Odnosi se na sve fizičke investicije unutar projekta.	Sve fizičke investicije	Komponente 1, 2
Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu (EIA)	Br. 75/18	EIA zahtjevi, procedure i obaveze javnog učešća. Određuje obim i proces za ESIA potrebne za projektna ulaganja.	Radovi na vodosnabdijevanju i kanalizacionoj mreži, proširenje postrojenja za prečišćavanje vode na Skadarskom jezeru	Komponente 1, 2.1
Dekret o projektima koji zahtijevaju EIA	Br. 20/07, 47/13, 53/14, 37/18	Definiše listu projekata koji zahtijevaju punu EIA (Lista I) ili selekciju (Lista II). Određuje primjenjivu kategoriju EIA za svako ulaganje u podprojekat.	Rehabilitacija i proširenje vodosnabdijevanja, izgradnja kanalizacione mreže, proširenje postrojenja za prečišćavanje vode na Skadarskom jezeru	Komponente 1, 2.1
Zakon o zaštiti prirode	Br. 54/15, 18/19	Očuvanje biodiverziteta, zaštita ekološke mreže i upravljanje zaštićenim područjima. Direktno relevantan za radove unutar i pored	Proširenje postrojenja za tretman voda na Skadarskom jezeru, hidromorfološke studije	Komponente 1, 2

Zakon / Regulatora	Reference u službenom glasniku	Opis i relevantnost za WASEC	Primjenjivo na aktivnosti WASEC-a	Komponente
		Nacionalnog parka Skadarskog jezera i lokaliteta Ramsar, kao i za lokacije podprojekata osjetljivih na biodiverzitet.	rijeke Morače, podprojekti Komponente 1 u blizini zaštićenih ili ekološki osjetljivih područja	
Zakon o nacionalnim parkovima	Br. 56/09, 26/10	Uspostavlja pravni okvir za upravljanje nacionalnim parkovima, uključujući dozvoljene aktivnosti i ograničenja razvoja unutar granica nacionalnih parkova. Odnosi se na radove u području Malog Blata unutar Nacionalnog parka Skadarsko jezero.	Proširenje postrojenja za tretman na Skadarskom jezeru	Komponenta 2.1
Pravo o vodama — Odredbe o upravljanju sedimentima i rijekama	Br. 27/07 i izmjene	Upravlja regulacijom ekstrakcije sedimenta, intervencijama na riječnom koritu i upravljanjem vodotokom. Direktno relevantno za studije podkomponente 2.2 i buduće intervencije rehabilitacije rijeke Morača u okviru Faze 2.	Hidromorfološke i hidrogeološke studije rijeke Morača, Nacionalna integrisana strategija upravljanja sedimentima	Komponenta 2.2
Zakon o upravljanju otpadom	Br. 34/24	Upravljanje otpadom, uključujući građevinski otpad, opasne materijale (npr. azbestno-cementne cijevi) i nusproizvode tretmana (mulj). Primjenjuje se na sve građevinske radove i na rad proširenog kapaciteta za tretman vode.	Svi građevinski radovi, proširenje postrojenja za tretman vode na Skadarskom jezeru, rehabilitacija vodosnabdijevanja uključujući uklanjanje azbestno-cementnih cijevi	Komponente 1, 2.1
Zakon o zračnoj zaštiti	Br. 25/10, 40/11, 43/15, 73/19	Standardi kvaliteta zraka i emisije. Odnosi se na prašinu i emisije izduvnih gasova nastale tokom građevinskih aktivnosti u svim podprojektima.	Sve građevinske aktivnosti	Komponente 1, 2.1
Zakon o zaštiti od buke u životnu sredinu	Br. 28/11, 1/14, 2/18	Ograničenja ekološke buke za građevinske i operativne aktivnosti. Odnosi se na građevinske radove u stambenim i ekološki osjetljivim područjima.	Izgradnja i upravljanje svim fizičkim investicijama	Komponente 1, 2.1
Zakon o zaštiti zdravlja i sigurnosti na radu	Br. 34/14, 44/18	Obaveze sigurnosti i zdravlja na radu za poslodavce i izvođače. Primjenjuje se na sve građevinske radove, uključujući visokorizične aktivnosti kao što su uklanjanje cijevi za azbest-cement, radovi u zatvorenim prostorima i gradnja u blizini vodenih tijela.	Svi građevinski radovi i operacije objekata	Komponente 1, 2.1
Radno pravo	Br. 74/19, 8/21, 59/21, 68/21, 145/21, 77/24	Uslovi zaposlenja, prava radnika, nediskriminacija i radni uslovi. Pruža nacionalnu pravnu osnovu za Procedure upravljanja radnom snagom (LMP) projekta.	Sve investicije i zaposlenje vezano za projekte; osnova za LMP	Komponente 1, 2, 3, 4
Zakon o zaštiti	Br. 49/10,	Zaštita arheoloških, historijskih i	Svi građevinski radovi koji	Komponente 1,

Zakon / Regulativa	Reference u službenom glasniku	Opis i relevantnost za WASEC	Primjenjivo na aktivnosti WASEC-a	Komponente
kulturne baštine	40/11, 44/17, 18/19	kulturnih resursa. Primjenjuje se na iskopavanja i radove na zemljištu u više opština gdje se može naići na neidentificirano kulturno naslijeđe.	uključuju iskopavanje ili kopanje rovova	2.1
Zakon o izgradnji objekata	Br. 19/25	Građevinske dozvole i građevinska odobrenja. Primjenjuje se na sve infrastrukturne investicije koje zahtijevaju građevinsku dozvolu prema nacionalnom zakonu.	Sve infrastrukturne komponente	Komponente 1, 2.1
Zakon o prostornom planiranju	Službeni glasnik Crne Gore	Reguliše planiranje korištenja zemljišta, prava prolaza za komunalnu infrastrukturu i usklađenost prostornog plana za nove infrastrukturne trase.	Izgradnja vodosnabdijevanja i kanalizacione mreže, proširenje postrojenja za tretman vode na Skadarskom jezeru	Komponente 1, 2.1
Zakon o energetske efikasnosti	Br. 57/14, 3/15, 25/19, 140/22	Uspostavlja minimalne standarde energetske efikasnosti za zgrade i infrastrukturu. Odnosi se na projektovanje i izgradnju proširenog postrojenja za tretman vode na Skadarskom jezeru i svih pratećih objekata.	Proširenje postrojenja za tretman vode na Skadarskom jezeru	Komponenta 2.1
Zakon o vodnim uslugama	(uskoro, očekivano usvajanje 2026.)	Novi zakonodavni okvir za upravljanje vodnim preduzećima, regulaciju tarifa, definisanje područja usluga i reformu sektora. Direktno nalaže Tehno-ekonomsku analizu (TEA) i Nacionalnu strategiju za razvoj vodnih usluga finansirane u okviru Komponente 3, te pruža pravnu osnovu za agendu regulatornih i institucionalnih reformi.	Tehno-ekonomska analiza, Nacionalna strategija za razvoj vodnih usluga, revizija metodologije tarifa, digitalna platforma za benchmarking, jačanje kapaciteta	Komponenta 3
Zakon o eksproprijaciji	Br. 55/00 i amandmani	Uspostavlja pravnu osnovu za eksproprijaciju privatnog zemljišta u javnom interesu, postupke naknade štete i prava na žalbu. Pruža nacionalni okvir za Okvir politike preseljenja (RPF) projekta.	Kupovina zemljišta za trasiranje cjevovoda, kanalizacione mreže i proširenje objekata gdje državno zemljište nije dovoljno; osnova za RPF	Komponente 1, 2.1
Zakon o lokalnoj samoupravi	Službeni list Crne Gore br. 88/2009 i 3/2010	Uspostavlja odgovornosti opština u vezi sa zajedničkom infrastrukturom, upravljanjem zemljištem i upravljanjem komunalnim uslugama. Relevantno za ulogu opština kao su-implementatora podprojekata Komponente 1.	Podprojekti vodosnabdijevanja i kanalizacione mreže realizovani u saradnji sa opštinama	Komponente 1, 3
Zakon o komunalnim aktivnostima	Službeni glasnik br. 55/16, 74/16, 2/18, 66/19, 140/22	Definiše javno vodosnabdijevanje i upravljanje komunalnim otpadnim vodama kao zajedničke aktivnosti i reguliše uslove pod kojima se obavljaju	Relevantno za sve podprojekte Komponente 1 i uključene komunalne usluge	
Zakon o regionalnom	Amandmani	Potvrda strateškog značaja	Osiguravanje održivog	Podkomponenta

Zakon / Reglativa	Reference u službenom glasniku	Opis i relevantnost za WASEC	Primjenjivo na aktivnosti WASEC-a	Komponente
vodosnabdijevanju crnogorske obale	2026. godine	Regionalnog sistema vodosnabdijevanja za stabilno i visokokvalitetno snabdijevanje vodom crnogorske obale, posebno u kontekstu daljeg razvoja turizma, ekonomije i lokalnih zajednica.	finansiranja regionalne kompanije za vodosnabdijevanje.	2.1
Zakon o zaštiti na radu	Službeni list Crne Gore, br. 34/14, 44/18	Utvrđuje obaveze poslodavaca da osiguraju sigurne i zdrave radne uslove, definiše prava i dužnosti zaposlenika u vezi sa sigurnošću na radu, te utvrđuje sistem prevencije povreda i bolesti na radu povezanih sa radom.	Podprojekti vodosnabdijevanja i kanalizacione mreže realizovani u saradnji sa opštinama	Komponente 1 i 2
Zakon o rodnoj ravnopravnosti	Službeni list Crne Gore, br. 46/07	Garantuje jednaka prava i mogućnosti za žene i muškarce u javnom i privatnom životu, zabranjuje diskriminaciju na osnovu spola i uspostavlja mehanizme za promociju rodne ravnopravnosti u ključnim oblastima kao što su zapošljavanje, obrazovanje i političko učešće.	Sve aktivnosti projekta	Komponente 1, 2, 3 i 4.
Zakon o zabrani diskriminacije	Službeni list Crne Gore, br. 46/10, 40/11, 18/14 i 42/17	Zabranjuje diskriminaciju na bilo kojoj osnovi (uključujući rasu, etničku pripadnost, spol, religiju, invaliditet, seksualnu orijentaciju itd.) u svim sferama života, definiše oblike diskriminacije i uspostavlja pravne lijekove i institucionalne mehanizme za zaštitu od diskriminatornog tretmana.		
Zakon o slobodnom pristupu informacijama	Službeni glasnik br. 44/12	Ovaj zakon i prateći propisi o javnom učešću u pripremi zakona regulišu obaveze konsultacija i objavljivanja relevantne za angažman zainteresovanih strana.	Relevantno za sve aktivnosti angažmana zainteresovanih strana tokom cijelog Projekta.	Komponente 1, 2 i 3

3.1.3. Pregled nacionalnog institucionalnog okvira

WASEC će se provoditi u skladu sa odredbama ovog ESMF-a, koji služi kao ključni instrument za identifikaciju i rješavanje nedostataka između nacionalnog pravnog i institucionalnog okvira Crne Gore za upravljanje životnom sredinom i društvenim upravljanjem te Svjetske banke za životnu sredinu i društvenoupravljanje Okvir (ESF). Ovaj ESMF uvodi konsolidovane procedure i mjere kako bi se osigurala potpuna usklađenost sa nacionalnim i ESF-om tokom implementacije projekta. Ključne nacionalne institucije odgovorne za razvoj, izdavanje dozvola, nadzor i provođenje ekoloških i društvenih politika navedene su u nastavku.

Tabela 4 Ključne nacionalne institucije relevantne za Projekat

Osnivanje	Odgovornost
Ministarstvo ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera (MERS)	Razvoj ekoloških politika i zakonodavstva; usvajanje Strateških procjena uticaja na životnu sredinu (SEA); nadgledajući integrisanu zaštitu životne sredine, održivo upravljanje prirodnim resursima i strategije prilagođavanja

	klimatskim promjenama.
Agencija za zaštitu životne sredine (EPA)	Praćenje životne sredine (zrak, voda, tlo, biodiverzitet, buka, zračenje); izdavanje ekoloških dozvola (uključujući EIA i IPPC licence); nadzor usklađenosti sa ekološkim standardima i izvještavanje o stanju životne sredine.
Uprava za vodu	Upravljanje i regulaciju vodnih resursa; izdavanje dozvola za korištenje vode; provođenje standarda kvaliteta vode i mjere prevencije zagađenja, posebno za infrastrukturu i industrijske aktivnosti.
Institut za zaštitu prirode Crne Gore	Stručne procjene vezane za očuvanje biodiverziteta i potencijalne uticaje razvoja na zaštićena područja i osjetljive ekosisteme; savjetuje regulatorne organe tokom EIA procesa.
Ekološka inspekcija	Inspekciju i provođenje usklađenosti sa zakonima o zaštiti životne sredine; nadgledanje poštivanja uslova dozvola tokom izgradnje i rada infrastrukture finansirane projektima.
Ministarstvo rada, zapošljavanja i društvenog dijaloga	Razvoj i provođenje radnih zakona; nadzor standarda zaštite zdravlja i sigurnosti na radu (OHS); osiguravanje pravednih radnih uslova i zaštite radničkih prava u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i međunarodnim standardima.
Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava	Razvijanje i implementacija politika za zaštitu prava ranjivih i manjinskih grupa, uključujući žene, etničke manjine i osobe s invaliditetom; nadgledajući politike rodne ravnopravnosti i zastupljenost manjina.
Ministarstvo unutrašnjih poslova	izdavanje boravišnih i radnih dozvola za strane državljane; obradu zahtjeva za kombinovane privremene boravišne i radne dozvole za potrebe zaposlenja; upravljanje pravnim statusom, boravkom i registracijom stranih državljana u Crnoj Gori; koordinacija sa graničnom policijom i službama za migracije radi osiguranja legalnih uslova ulaska i boravka.
Ministarstvo rada i društvene zaštite	Definisanje i implementacija nacionalnih politika zapošljavanja, uključujući i za strane radnike; uspostavljanje i objavljivanje godišnje kvote za zapošljavanje u inostranstvu; regulisanje Zakona o radu; osiguravanje jednakog tretmana i zaštite migrantskih radnika prema radnim standardima; nadgledajući rad Inspektorata rada.
Agencija za zapošljavanje Crne Gore	Provođenje testa tržišta rada radi utvrđivanja dostupnosti kvalifikovanih nacionalnih kandidata prije odobravanja zaposlenja stranih radnika; olakšavanje registracije radnika migranata na tržištu rada i pružanje posredovanja u zapošljavanju; podršku poslodavcima i radnicima migrantima kroz legalne procedure zapošljavanja i usluge reintegracije.
Inspektorat rada	Praćenje usklađenosti sa radnim zakonima, uključujući uslove za zapošljavanje radnika migranata; sprječavanje eksploatacije rada, neprijavljenih poslova i diskriminacije; izdavanje sankcija i korektivnih mjera za kršenja vezana za strane radne propise.
Zaštitnik ljudskih prava i sloboda (ombudsman)	Zaštita ljudskih prava; istraživanje žalbi na diskriminaciju, društvenu isključenost ili kršenja prava — uključujući navodnu diskriminaciju ili zloupotrebu prava migranata; djelujući kao nezavisni mehanizam za rješavanje žalbi izvan administrativnih i projektnih kanala; nadzor zaštite ranjivih grupa, uključujući strane državljane i osobe bez državljanstva.
Agencija za zaštitu ličnih podataka i slobodan pristup informacijama	Provođenje propisa i standarda zaštite ličnih podataka; praćenje zakonite upotrebe i obrade ličnih podataka prikupljenih kroz angažman zainteresovanih strana, mehanizme za žalbe, aktivnosti implementacije projekata te zapošljavanje i registraciju stranih radnika.

3.2. PREGLED STANDARDA SVJETSKE BANKE ZA ŽIVOTNU SREDINU I DRUŠTVENE STANDARDE

Okvir Svjetske banke za životnu sredinu i društvenu zaštitu (ESF) utvrđuje posvećenost banke podršci održivom razvoju primjenom njene politike zaštite životne sredine i društvene politike i deset standarda zaštite životne

sredine i društva (ESS). Ovi standardi imaju za cilj pomoći zajmoprimcima da realizuju projekte koji podstiču održivi razvoj, okončaju ekstremno siromaštvo i promovišu zajednički prosperitet, uz zaštitu ljudi i životne sredine.

ESF promoviše zeleni, otporan i inkluzivan razvoj kroz unapređenje:

- Radnim standardima i poštenim radnim uslovima,
- Društvena inkluzija i nediskriminacija,
- Rodna ravnopravnost,
- Ublažavanje i prilagođavanje klimatskim promjenama,
- Prevencija zagađenja i efikasnost resursa,
- Očuvanje biodiverziteta,
- Zdravlje i sigurnost zajednice, i
- Značajan angažman zainteresovanih strana.

Također naglašava važnost jačanja sistema upravljanja ekološkom i društvenim upravljanjem zajmoprimaca i unapređenje institucionalnih kapaciteta.

Ekološki i društveni standardi (ESS) postavljaju obavezne zahtjeve za zajmoprimce i projekte. Oni pružaju okvir za sistematsko prepoznavanje, procjenu, upravljanje i ublažavanje ekoloških i društvenih rizika i uticaja tokom pripreme i implementacije projekata. ESS-ovi se primjenjuju u skladu sa nacionalnim zakonima i politikama; međutim, gdje postoje razlike, zahtjev ESF-a će prevladati. U takvim slučajevima razvijaju se dodatne mjere i instrumenti za premošćavanje praznina i osiguranje potpune usklađenosti sa ESF-om Svjetske banke.

3.2.1. Ekološki i društveni standardi (ESS)

ESS uključuje 10 standarda zaštite životne sredine i društva (ESS). Svaki ESS definiše ciljeve i zahtjeve koje zajmoprimac i projekat moraju ispuniti.

U okviru pripreme ovog Okvira za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF), Jedinica za implementaciju projekta (PIU), uz podršku Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i upravljanja vodama i u bliskoj konsultaciji sa Svjetskom bankom, izvršila je preliminarnu provjeru i procjenu relevantnosti svakog Ekološkog i društvenog standarda (ESS) za WASEC projekat. Rezultati ovog ESS skrininga prikazani su u tabeli ispod.

Tabela 5 Sažetak procjene ESS-ova relevantnih za WASEC

Ekološki i društveni standard (ESS)	Cilj	Sažetak procjene/Relevantnost za aktivnosti projekta
ESS1 – Procjena i upravljanje ekološkim i društvenim rizicima i uticajima	Zahtijeva procjenu, upravljanje i praćenje ekoloških i društvenih rizika i uticaja tokom cijelog životnog ciklusa projekta i primjenu hijerarhije ublažavanja.	ESS 1 se primjenjuje na cijeli projekat i pruža sveobuhvatni okvir unutar kojeg se implementiraju svi ostali ESS-ovi. Projekat obuhvata širok spektar građevinskih radova u više opština u Crnoj Gori, uključujući rehabilitaciju i proširenje sistema vodosnabdijevanja, izgradnju kanalizacionih mreža i proširenje kapaciteta za tretman vode iz jezera Skadarskom jezeru. Ove aktivnosti nose niz ekoloških i društvenih rizika i uticaja koji zahtijevaju sistematsku identifikaciju, procjenu i upravljanje. Ključni rizici koji određuju primjenjivost ESS 1 uključuju: uticaje vezane za izgradnju na osjetljive vodene i kopnene ekosisteme; potencijalno prisustvo opasnih materijala kao što su azbestno-cementne cijevi u zastarjeloj infrastrukturi; upravljanje otpadnim muljem; privremene prekide u snabdijevanju vodom tokom radova na rehabilitaciji; i složenost koordinacije upravljanja životnom sredinom i društvenim upravljanjem kroz 21 podprojekat realiziran u različitim geografskim, institucionalnim i ekološkim kontekstima. S obzirom na to da specifične lokacije podprojekata i detaljni dizajni nisu u potpunosti definisani u trenutku procjene, ovaj ESMF je pripremljen kao primarni instrument za upravljanje ekološkim i društvenim rizicima prema ESS 1. Planovi upravljanja životnom sredinom i društvom specifični za lokaciju (ESMP) biće pripremljeni za svaki podprojekat kako se dizajni finaliziraju, u skladu sa procedurama utvrđenim u ovom okviru. Također će biti provedena ekološka i društvena revizija postojećeg objekta u na Skadarskom jezeru prije radova na proširenju u okviru Podkomponente 2.1, kako bi se identificirali i riješili svi naslijeđeni ekološki i društveni problemi. Plan za ekološku i društvenu posvećenost (ESCP) definiše specifične vremenski ograničene obaveze zajmoprimca prema ovom standardu.
ESS2 – Radni i radni uslovi	Promoviše pravičan tretman, nediskriminaciju, zaštitu zdravlja i sigurnost na radu (OHS), zabranjuje dječiji i prisilni rad, podržava princip slobode udruživanja i kolektivnog pregovaranja na način u skladu sa nacionalnim zakonima i zahtijeva da radnici budu obezbijeđeni pristupačni načini za podizanje radnog mjesta briga.	ESS 2 se primjenjuje na projekat zbog značajnog programa građevinskih radova u okviru Komponenti 1 i 2, koji će uključivati direktne radnike angažovane od strane izvođača i podizvođača, kao i osoblje PIU-a i konsultante angažovane u okviru projekta. Procedure upravljanja radnom snagom (LMP) su pripremljene da zadovolje primjenjive zahtjeve ESS 2. Radni rizici se ocjenjuju kao umjereni. Očekuje se da će većina radova zavisiti od lokalne radne snage, ali veći podprojekti — posebno oni koji uključuju specijaliziranu infrastrukturu ili radove na udaljenim lokacijama — mogu privući radnike koji nisu lokalni ili migranti, povećavajući rizik od kršenja radnih prava i loših radnih uslova. Ključni rizici uključuju: neadekvatne prakse zaštite zdravlja i sigurnosti na radu (OHS) tokom građevinskih radova, posebno u zatvorenim prostorima (kopanje i polaganje cijevi), na gradilištima blizu vodenih tijela i tokom rukovanja materijalima koji sadrže azbest; potencijalnu upotrebu dječijeg rada ili prisilnog rada kroz lance snabdijevanja; i neadekvatne mehanizme za žalbe za radnike.

		LMP postavlja zahtjeve za: usklađenost sa nacionalnim zakonima o radu i zahtjevima Svjetske banke; OHS standardi i obuka; zabranu dječijeg i prisilnog rada; mehanizam za žalbe radnika; i obaveze izvođača koje moraju biti ugrađene u dokumente za nabavku i ugovore o građevinskim radovima. S obzirom na rizik od izloženosti azbestu tokom zamjene zastarjele infrastrukture cjevovoda, specifični OHS protokoli za upravljanje azbestom biće potrebni kao dio ESMP-ova specifičnih za lokaciju.
ESS3 – Efikasnost resursa i prevencija i upravljanje zagađenjem	Promoviše održivo korištenje resursa (uključujući energiju, vodu i sirovine), prevenciju i kontrolu zagađenja, minimizaciju otpada i smanjenje emisije stakleničkih plinova (GHG). Zahtijeva primjenu Dobre međunarodne industrijske prakse (GIIP) tokom cijelog životnog ciklusa projekta. Ključni zahtjevi uključuju: efikasno korištenje energije, vode i materijala tokom faze izgradnje i rada, prevenciju zagađenja kroz kontrolu emisija zraka, ispuštanja otpadnih voda, buke i opasnih supstanci, minimizaciju stakleničkih plinova (GHG) i razmatranja klimatskih promjena u dizajnu i radu, kvalitetno upravljanje otpadom, uključujući opasni i neopasni otpad, te odgovorno odlaganje, usklađenost sa Svjetskom bankom za zaštitu životne sredine, Smjernice za zdravlje i sigurnost (EHSG) i GIIP.	ESS 3 je primjenjiv s obzirom na raspon rizika od zagađenja povezanih s građevinskim radovima i radom infrastrukture za vodosnabdijevanje i otpadne vode. Investicije u projekat, iako su u konačnici usmjerene na poboljšanje ekoloških rezultata — posebno kroz smanjenje zagađenja vode i poboljšano upravljanje otpadnim vodama — nose rizike u fazi izgradnje i rada koji se moraju upravljati u skladu s ovim standardom. Ključni rizici zagađenja uključuju: stvaranje građevinskog otpada, uključujući opasne materijale (cijevi od azbest-cementa, kontaminirana tla); upravljanje i odlaganje mulja od otpadnih voda iz postrojenja za prečišćavanje; potencijal za izlivanje goriva, ulja i hemikalija iz građevinskih mašina; zamućenje i otjecanje sedimenta u vodena tijela tokom zemljanih radova u blizini rijeka i jezera; kao i uticaji na kvalitet vode na Skadarskom jezeru i rijeci Morača tokom izgradnje i rada infrastrukture za crpljenje i prečišćavanje vode u okviru Komponente 2. Razmatranja efikasnosti resursa su također relevantna: projekat podržava poboljšano upravljanje vodom bez prihoda (NRW) i energetske efikasnost u vodovodnim preduzećima, doprinoseći održivijem korištenju vode i energetske resursa u cijelom sektoru. Hidromorfološke i hidrogeološke studije rijeke Morača u okviru podkomponente 2.2 uključivat će procjene dinamike transporta sedimenta, direktno relevantne za zagađenje i upravljanje resursima na nivou sliva. Planovi upravljanja otpadom, mjere prevencije i odgovora na izlivanje, te protokoli za rukovanje i odlaganje opasnih materijala biće potrebni kao dio ESMP-ova specifičnih za lokaciju. Također će biti osigurana usklađenost sa važećim EU ekološkim direktivama — kojima se Crna Gora obavezuje u okviru procesa pristupanja EU.

ESS4 – Zdravlje i sigurnost zajednice	Predviđa i izbjegava rizike po zdravlje i sigurnost zajednice, uključujući rizike od infrastrukture, saobraćaja, opasnih materija i vanrednih događaja.	ESS 4 se primjenjuje zbog potencijala da građevinski radovi negativno utiču na zdravlje, sigurnost i zaštitu zajednica koje žive u blizini gradilišta i duž cjevovodnih koridora. Rizici postoje i u urbanim i u ruralnim sredinama gdje će se implementirati podprojekti. Ključni rizici za zdravlje i sigurnost zajednice uključuju: poremećaje u saobraćaju i opasnosti po sigurnost na cestama uzrokovane građevinskim vozilima i iskopavanjima, posebno u gusto naseljenim područjima ili duž ruralnih puteva sa ograničenim kapacitetom; buka i prašina koje utiču na stanovnike u blizini aktivnih gradilišta; privremeni prekid ili degradacija usluga vodosnabdijevanja tokom obnove postojeće infrastrukture, što može nesrazmjerno pogoditi ranjiva domaćinstva; rizike povezane sa otvorenim rovovima i iskopavanjima u javnim prostorima; i potencijalne uticaje na javno zdravlje zbog neadekvatnog upravljanja otpadnim vodama ili kontaminiranim materijalima tokom izgradnje. Za Podkomponentu 2.1, radovi na Skadarskom jezeru nalaze se u blizini zajednica koje zavise od jezera za život, rekreaciju i pitku vodu, a građevinske aktivnosti moraju se upravljati kako bi se minimizirao uticaj na kvalitet vode i pristup zajednici. GRM uspostavljen u okviru projekta pružit će zajednicama mehanizam za izražavanje zabrinutosti u vezi sa pitanjima zdravlja i sigurnosti tokom implementacije. Planovi upravljanja saobraćajem i Planovi zdravlja i sigurnosti zajednice bit će obavezni kao dio ESMP-ova specifičnih za lokaciju, gdje je to relevantno. Projekat ne uključuje upotrebu sigurnosnog osoblja u okolnostima koje bi aktivirale sigurnosne odredbe ESS 4; međutim, to će biti praćeno tokom implementacije.
ESS5 – Eksproprijacija zemljišta, ograničenja korištenja zemljišta i prisilno preseljenje	Nastoji izbjeći ili minimizirati prisilno preseljenje. Ako je neizbježno, zahtijeva naknadu po cijeni zamjene i obnovu egzistencije.	ESS 5 je primjenjiv jer brojni podprojekti u okviru Komponente 1 — posebno proširenje sistema vodosnabdijevanja i izgradnja novih priključaka kanalizacione mreže u ruralnim i prigradskim područjima — mogu zahtijevati privremeno ili trajno eksproprijaciju zemljišta ili nametanje službenosti na privatnom ili zajedničkom zemljištu. Iako se očekuje da će većina radova pratiti postojeće infrastrukturne koridore i prava prolaza, neki podprojekti koji uključuju nove trase cjevovoda, proširenja rezervoara ili izgradnju pristupnih puteva mogu zahtijevati zemljište koje se trenutno koristi za poljoprivredne, stambene ili druge svrhe. Fizičko premještanje se ne očekuje; Međutim, ekonomsko raseljavanje usljed privremenog ili trajnog gubitka pristupa zemljištu, usjevima ili izvorima prihoda — naročito za male poljoprivrednike u ruralnim područjima — ne može se isključiti za sve podprojekte u ovoj fazi pripreme projekta. Pripremljen je Okvir politike preseljenja (RPF) koji usmjerava procjenu i upravljanje uticajima sticanja i preseljenja zemljišta za pojedinačne podprojekte. Gdje se kroz pripremu podprojekta potvrdi sticanje zemljišta ili ograničenja korištenja zemljišta, LRP-ovi će biti pripremljeni, objavljeni i implementirani prije početka građevinskih radova specifični za lokaciju (RAP) ili planovi obnove izvora prihoda.
ESS6 – Očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje živim prirodnim resursima	Štiti biodiverzitet, promoviše održivo korištenje živih prirodnih resursa i primjenjuje hijerarhiju ublažavanja i preventivni pristup.	ESS 6 je primjenjiv zbog lokacije određenih projektnih aktivnosti u ili blizu ekološki osjetljivih područja, naročito Skadarskog jezera — jednog od najvećih jezera na Balkanu, Ramsarskog lokaliteta, nacionalnog parka i označenog Važnog područja za ptice i biodiverzitet (IBA) — i rijeke Morače, značajnog slatkovodnog ekosistema čiji je hidromorfološki režim centralan za Podkomponentu 2. Proširenje postrojenja za preradu vode na Skadarskom jezeru u okviru Podkomponente 2.1 nalazi se u hidrološki povezanom kraku Skadarskog jezera i predstavlja rizik za vodena staništa, riblje populacije, selice ptice i endemske vrste ako se ne upravlja pažljivo. Posebna pažnja će biti posvećena uticajima na vodenu ekologiju jezera tokom izgradnje, uključujući zamućenost, buku u ptičjim kolonijama i promjene u obrascima protoka vode. U okviru Podkomponente 2.2, hidromorfološka i hidrogeološka istraživanja i modeliranje rijeke Morača će generisati važne podatke o odnosu između dinamike sedimenta, morfologije riječnog korita i biodiverziteta — informišući dizajn intervencija za rehabilitaciju rijeka planiranih u okviru Faze 2 MPA. Tehnički rad podkomponente uključivat će pristupe osjetljive na biodiverzitet i angažman zainteresovanih strana sa ekološkim vlastima i civilnim društvom. Prema Komponenti 1, rehabilitacija cjevovoda i izgradnja kanalizacione mreže u blizini rijeka, močvara ili zaštićenih područja mogu uticati na riječna staništa ili ekologiju vodotoka. Screening biodiverziteta specifičan za lokaciju biće proveden za sve podprojekte tokom priprema za ESMP, a odgovarajuće mjere ublažavanja — uključujući periode zabrane rada tokom osjetljivih ekoloških perioda — biće definisane gdje je potrebno. Projekat neće finansirati aktivnosti koje rezultiraju značajnom konverzijom ili degradacijom ključnih prirodnih staništa.

ESS8 – Kulturna baština	Štiti kulturno naslijeđe i zahtijeva značajne konsultacije i procedure slučajnih nalaza.	ESS 8 je primjenjiv s obzirom na obim građevinskih radova — uključujući iskopavanje, iskopavanja i radove na zemlji — na više lokaliteta u Crnoj Gori, zemlji bogatoj arheološkom i kulturnom baštinom. Iako se ne očekuje da će poznata kulturna baština biti direktno pogođena planiranim podprojektima, ne može se isključiti mogućnost slučajnih nalaza tokom iskopavanja, naročito u historijskim urbanim područjima ili na lokacijama blizu poznatih arheoloških zona. ESMP-ovi specifični za lokaciju će uključivati procedure slučajnog pronalaska u skladu sa nacionalnim zakonima i zahtjevima ESS 8, zahtijevajući od izvođača da zaustave radove i obavijeste relevantne vlasti u slučaju otkrića bilo kakvih fizičkih kulturnih resursa tokom izgradnje. Tokom pregleda i pripreme podprojekta, procjenjuje se blizina registrovanih lokaliteta kulturne baštine, a po potrebi će se vršiti koordinacija sa relevantnim nacionalnim tijelom za kulturnu baštinu (Direktorat za zaštitu kulturne baštine). Sve projektantske i građevinske aktivnosti nastoje izbjeći negativne uticaje na kulturnu baštinu; gdje izbjegavanje nije moguće, mjere ublažavanja će biti definisane u konsultaciji sa nadležnim organom.
ESS10 – Angažman zainteresovanih strana i objavljivanje informacija	Zahtijeva otvoreno, inkluzivno uključivanje zainteresovanih strana, Plan angažmana zainteresovanih strana (SEP) i pristupačan mehanizam za rješavanje žalbi.	ESS 10 se primjenjuje na projekat i spada među najvažnije standarde s obzirom na nacionalni geografski obuhvat, raznolikost korisnika i pogođenih strana projekta, te složenost institucionalnog okruženja. Plan angažmana zainteresovanih strana (SEP) pripremljen je i objavljen prije procjene, koji određuje pristup identifikaciji i uključivanju svih relevantnih zainteresovanih strana — uključujući zajednice pogođene projektom, lokalne vlasti, vodovodna preduzeća, organizacije civilnog društva, nacionalne regulatore i druge državne agencije — tokom cijelog ciklusa projekta. Ključni aspekti angažmana zainteresovanih strana uključuju: osiguravanje značajnog učešća ranjivih grupa — uključujući domaćinstva s niskim primanjima, romske zajednice, ruralno stanovništvo u udaljenim područjima i osobe s invaliditetom — koje mogu naići na prepreke u pristupu informacijama ili učešću u konsultativnim procesima; upravljanje očekivanjima zajednice u vezi sa prekidima usluga tokom radova na rehabilitaciji; uključivanje pogođenih zajednica u blizini Skadarskog jezera i rijeke Morača u vezi sa aktivnostima Komponente 2; i podršku širokim procesima participativnog planiranja za Nacionalnu integrisanu strategiju upravljanja sedimentom i intervencije za rehabilitaciju rijeka u okviru Podkomponente 2.2. Mehanizam za rješavanje žalbi (GRM) projekta mora biti dizajniran tako da bude dostupan svim zainteresiranim stranama, uključujući i putem kanala osjetljivih na zabrinutost vezanu za seksualnu eksploataciju i zlostavljanje/seksualno uznemiravanje (SEA/SH). Objavljivanje informacija će se vršiti na crnogorskom jeziku putem lokalno dostupnih medija i kanala kako bi se osigurala inkluzivnost. Aktivnosti angažmana zainteresovanih strana biće integrisane u procese pripreme podprojekata i ESMP konsultacija tokom cijele implementacije.

3.2.2. Smjernice za zaštitu životne sredine, zdravlje i sigurnost (EHSG)

Smjernice Svjetske banke za zaštitu životne sredine, zdravlje i sigurnost (EHSG) su tehnički referentni dokumenti koji pružaju opšte i industrijski specifične primjere dobre međunarodne industrijske prakse (GIIP). Ove smjernice pomažu zajmoprimcima i projektima da postignu rezultate u oblasti zaštite životne sredine, zdravlja i sigurnosti u skladu sa međunarodnim najboljim praksama.

EHSG definiše nivoe performansi i mjere koje su generalno ostvarive u novim objektima. Za postojeće objekte, oni pružaju okvir za uspostavljanje ciljeva specifičnih za lokaciju i rokova za usklađenost, uzimajući u obzir kontekst objekta i uslove rada.

Primjenjivost EHSG-a određuje se na osnovu opasnosti i rizika identificiranih tokom ekološke i društvene procjene, uzimajući u obzir:

- Kontekst zemlje;
- Sposobnost asimilacije okoline; i
- Faktori specifični za projekt.

Ako se nacionalni propisi razlikuju od EHSG standarda:

- Projekat mora biti u skladu sa onim što je strožije.
- Gdje je primjena blažih nivoa opravdana okolnostima specifičnim za projekat, detaljno obrazloženje mora biti pruženo u procjeni životne sredine i društva.

EHSG obuhvata četiri glavne kategorije:

1. Životnu sredinu
 - Emisije zraka i kvalitet ambijentalnog zraka
 - Očuvanje energije
 - Kvalitet otpadnih voda i ambijentalne vode
 - Očuvanje vode
 - Upravljanje opasnim materijama
 - Upravljanje otpadom
 - Buka
 - Kontaminirano zemljište
2. Zaštita zdravlja i sigurnost na radu
 - Opšti dizajn i rad objekata
 - Komunikacija i obuka
 - Fizičke opasnosti
 - Hemijske opasnosti
 - Biološke opasnosti
 - Radiološke opasnosti
 - Lična zaštitna oprema (PPE)
 - Okruženja sa posebnim opasnostima
 - Praćenje
3. Zdravlje i sigurnost zajednice
 - Kvalitet i dostupnost vode
 - Strukturna sigurnost infrastrukture projekta
 - Život i sigurnost od požara
 - Sigurnost saobraćaja
 - Transport opasnih materijala
 - Prevencija bolesti

- Pripremljenost i odgovor na vanredne situacije
4. Izgradnja i povlačenje iz službe

- Upravljanje životnom sredinom
- Zaštita zdravlja i sigurnost na radu
- Zdravlje i sigurnost zajednice

3.2.3. Dobra međunarodna industrijska praksa (GIIP)⁵

Dobra međunarodna industrijska praksa (GIIP) odnosi se na primjenu profesionalnih vještina, marljivosti, razboritosti i predviđanja koje bi se razumno očekivale od kvalifikovanih i iskusnih profesionalaca angažovanih u istoj vrsti aktivnosti pod sličnim okolnostima širom svijeta. GIIP služi kao mjerilo za ekološke i društvene performanse, naročito tamo gdje lokalni standardi mogu biti odsutni, zastarjeli ili manje strogi od međunarodnih normi.

Prema okviru **Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESF)** i njegovim **Ekološkim i društvenim standardima (ESS)**, zajmoprimci su obavezni primjenjivati GIIP tokom cijelog životnog ciklusa projekta—uključujući pripremu, dizajn, izgradnju, rad i dekomisiju. Primjena GIIP-a osigurava da se ekološki i društveni rizici i uticaji upravljaju u skladu sa najnovijim tehničkim standardima, naučnim razumijevanjem i najboljim operativnim praksama.

Primjena GIIP-a u WASEC projektu

WASEC projekat primjenjuje GIIP u sljedećim ključnim oblastima:

Procjena i upravljanje uticajem na životnu sredinu (ESS 1): Postupci provjere, procjene i ublažavanja uključuju GIIP kako bi se osiguralo da se svi potencijalni uticaji identifikuju, evaluiraju i upravljaju korištenjem najboljih međunarodnih praksi, naročito kada nacionalni standardi mogu biti nedovoljni ili nepostojeći. Ovo je posebno važno za podprojekte smještene u ili blizu ekološki osjetljivih područja kao što su Nacionalni park Skadarsko jezero i koridor rijeke Morača.

- Radni i radni uslovi (ESS 2): GIIP informiše prakse upravljanja radnom snagom, zaštitu zdravlja i sigurnosti na radu (OHS), pripremu za vanredne situacije i prevenciju zdravstvenih rizika u svim građevinskim radovima u okviru Komponenti 1 i 2. Posebna pažnja posvećena je GIIP standardima za rukovanje i uklanjanje materijala koji sadrže azbest u zastarjeloj infrastrukturi za vodosnabdijevanje, kao i za radove u zatvorenim prostorima i blizu vodenih tijela.
- Efikasnost resursa i prevencija zagađenja (ESS 3): Dizajn i upravljanje projektnim investicijama — uključujući prošireno postrojenje za preradu vode jezera na Skadarskom jezeru i obnovljenu infrastrukturu vodosnabdijevanja i kanalizacije — primjenjuju GIIP u korištenju resursa (energija, voda, materijali), kontroli emisija, upravljanju muljem i otpadom, te smanjenju vode koja nije od prihoda (NRW). GIIP standardi za dizajn i rad postrojenja za preradu vode uključeni su u tehničke specifikacije za Podkomponentu 2.1.
- Zdravlje i sigurnost zajednice (ESS 4): Upravljanje sigurnošću saobraćaja, strukturna sigurnost tokom građevinskih radova, rukovanje opasnim materijama — posebno uklanjanje cijevi azbest-cement — i mjere hitnog odgovora razvijene su u skladu sa GIIP-om, minimizirajući rizike za zajednice smještene duž cjevovodnih koridora i u blizini aktivnih gradilišta.
- Eksproprijacija i preseljenje zemljišta (ESS 5): Gdje eksproprijacija zemljišta, službenosti ili privremena ograničenja korištenja zemljišta proizlaze iz usklađivanja podprojekata Komponente 1 ili proširenja objekta na Skadarskom jezeru, kompenzacija i obnova sredstava za život slijedit će GIIP principe u skladu sa ESS 5 i kako je navedeno u okviru politike preseljenja (RPF) projekta.
- Očuvanje biodiverziteta (ESS 6): Procjene i mjere upravljanja biodiverzitetom — uključujući one koje će biti definisane u lokacija-specifičnim ESMP-ovima za radove unutar i u blizini Nacionalnog parka

⁵ Pored toga, Privremena smjernica Svjetske banke o projektima u i oko zaštićenih područja (2025) daje konkretne odredbe smjernice koje će se primjenjivati u okviru Projekta za aktivnosti smještene u blizini osjetljivih ili zaštićenih područja.

Skadarskog jezera i duž rijeke Morača — slijede međunarodno priznate standarde i metodologije usklađene sa GIIP-om. Pored toga, Privremena smjernica Svjetske banke o projektima u i oko zaštićenih područja (2025) daje specifične smjernice koje će se primjenjivati na sve aktivnosti WASEC-a smještene u blizini osjetljivih ili zaštićenih područja.

- Kulturna baština (ESS 8): Procedure za provjeru kulturne baštine, upravljanje slučajnim nalazima tokom iskopavanja i iskopavanja u više opština, te saradnja sa Direktoratom za zaštitu kulturnih dobara uključuju GIIP standarde za dokumentaciju, konzervaciju i konsultacije sa zainteresovanim stranama.

Referentni okvir za GIIP

Ključni izvori GIIP-a za projekat uključuju:

- Smjernice Svjetske banke za zaštitu životne sredine, zdravlje i sigurnost (EHSG);
- Smjernice za zaštitu životne sredine, zdravlje i sigurnost Luke, luke i terminali
- Konvencije i smjernice Međunarodne organizacije rada (ILO);
- Standardi Međunarodne pomorske organizacije (IMO) i Organizacije za hranu i poljoprivredu (FAO) za ribarstvo i pomorski sektor;
- Direktive Evropske unije (EU), posebno one koje su već prenesene u crnogorsko zakonodavstvo (npr. EIA direktiva, direktiva o staništima, direktiva o pticama);
- FAO Kodeks ponašanja za odgovorno ribarstvo;
- ISO standardi relevantni za upravljanje životnom sredinom, sigurnost na radu i upravljanje energijom (ISO 14001, ISO 45001, ISO 50001);
- IFC standardi performansi, gdje su primjenjivi i komplementarni.

Integracija u ESMF

Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF) za WASEC projekat uključuje GIIP kroz:

- Listu isključenja i procedure selekcije, uključujući kriterije isključenja za sprječavanje finansiranja aktivnosti sa povišenim ili neprihvatljivim rizicima;
- Okviri i metodologije za procjenu uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA);
- Planove upravljanja životnom sredinom i društvom specifičnim za lokaciju (ESMP);
- Zahtjevi za ekološkim i društvenim performansama za izvođače i dobavljače;
- Nadzor, izvještavanje i prilagodljivi mehanizmi upravljanja kako bi se osigurala kontinuirana usklađenost sa GIIP-om tokom implementacije.

Primjenom GIIP-a, WASEC projekat osigurava usklađenost sa ESF-om Svjetske banke, podržava usklađivanje Crne Gore sa ekološkim i društvenim standardima EU, te promoviše održive, sigurne i inkluzivne rezultate projekata.

3.3. ANALIZE PRAZNINA U USKLAĐENOSTI SA ESS-OM I NACIONALNIM ZAKONODAVSTVOM

Crna Gora, kao zemlja kandidat za EU od 2010. godine, nastavlja usklađivati svoje ekološke i društvene regulatorne okvire sa direktivama Evropske unije i međunarodnim najboljim praksama.

Tokom pripreme ovog Okvira za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF) proveden je sveobuhvatan pregled pravnih i institucionalnih okvira Crne Gore. Revizija je zaključila da se crnogorski propisi o zaštiti životne sredine uglavnom usklađuju sa Okvirom Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESF), naročito zbog kontinuirane usklađenosti zemlje sa EU direktivama. Međutim, neke važne razlike i praznine i dalje postoje. Oni

se uglavnom odnose na procjenu društvenog rizika, naprednu zaštitu radnika, planiranje upravljanja biodiverzitetom i formalizirano, proaktivno uključivanje zainteresovanih strana—sve to se rješava kroz ESF i ekološke i društvene instrumente Projekta.

Sljedeća tabela sumira status usklađenosti između nacionalnog okvira Crne Gore i Svjetskih standarda za životnu sredinu i društvene standarde (ESS) koji se primjenjuju na Projekat.

Tabela 6 Analiza usklađenosti ESS-a i nacionalnog zakonodavstva

Ekološki i društveni standard (ESS)	Nacionalni ekološki i Društveni okvir	Analiza usklađenosti (praznine)
ESS1: Procjena i upravljanje o ekološkim i društvenim rizicima i uticajima	Zakon o životnu sredinu Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu (EIA) Zakon o zaštiti prirode Zakon o prostornom planiranju i izgradnji Zakon o zanimanju Zdravlje i sigurnost	EIA zakonodavstvo pruža snažan okvir za procjenu uticaja na životnu sredinu. Međutim, zakonodavstvo Crne Gore ne zahtijeva procjene društvenog rizika prema ESS1 (npr. priliv radne snage, uticaji na zajednicu), procjenu kumulativnih uticaja ili adaptivno upravljanje — što je sve obavezno prema ESS1. Projekat će riješiti ove praznine kroz ESMF, specifične ESIA i/ili ESMP-ove specifične za lokaciju, te ESCP.
ESS2: Radni i radni uslovi	Radno pravo Zakon o zaštiti zdravlja i sigurnosti na radu	Nacionalni zakoni pokrivaju osnovna radna prava, BZP i zabranjuju dječiji i prisilni rad. Međutim, ne postoje eksplicitni zakonski zahtjevi za rodno uravnotežene odbore za BZP, zaštitu od odmazde ili posebne mehanizme za žalbe za radnike na projektima. Oni su predviđeni u okviru Projekta Procedure upravljanja radnom snagom (LMP).
ESS3: Efikasnost resursa i prevencija i upravljanje zagađenjem	Pravo na Okruženje Zakon o Vazduh Zaštita oplovnosti	Zakonodavstvo Crne Gore uglavnom je usklađeno sa EU direktivama o prevenciji zagađenja, upravljanju otpadom i efikasnosti resursa. Međutim, nacionalni zakon nema eksplicitne zahtjeve za računovodstvo stakleničkih plinova i klimatske promjene
	Zakon o upravljanju otpadom Zakon o vodi Zakon o energiji Efikasnost	Planiranje ublažavanja. Postoje i određene praznine u kapacitetima za provođenje zakona. Projekti ESMF i ESMP primjenjuju GIIP i EHSK kako bi popunili ove praznine.
ESS4: Zdravlje i sigurnost zajednice	Zakon o životnu sredinu Zakon o zaštiti zdravlja i sigurnosti na radu Zakon o bezbjednosti saobraćaja Zakon o vodi	Zdravlje i sigurnost zajednice nisu sveobuhvatno zaštićeni u okviru nacionalnih okvira za EIA i građevinske dozvole Crne Gore. Trenutni zakoni ne nalažu angažman zajednice niti razvoj formalnih CHS planova tokom faza izgradnje ili rada. Kako bi se premostile ove praznine i osigurala usklađenost sa ESS4, razmatranja zdravlja i sigurnosti zajednice su ili će biti integrisana u ESMF, LMP i specifične ESIA/ESMP za određene lokacije Projekta.
ESS5: Eksproprijacija zemljišta, ograničenja korištenja zemljišta i prisilno preseljenje	Zakon o eksproprijaciji	U Crnoj Gori, nacionalno zakonodavstvo predviđa naknadu u slučajevima eksproprijacije, a Zakon o eksproprijaciji omogućava pregovaračke nagodbe između korisnika eksproprijacije i vlasnika imovine o iznosu i vrsti naknade. Međutim, i dalje postoje određene praznine u odnosu na zahtjeve ESS5. Zakon ne reguliše neformalne korisnike zemljišta niti nalaže šire mjere obnove sredstava za život, niti ispunjava zahtjev za plaćanje transakcijskih troškova. Iako se naknada zasniva na tržišnoj vrijednosti sličnih nekretnina — što je u velikoj mjeri kompatibilno sa principom troška zamjene — ne postoji formalni regulatorni mehanizam koji garantuje da procjene dosljedno odražavaju pune troškove zamjene u praksi, naročito za poljoprivredno zemljište i ruralne nekretnine. Nacionalne odredbe također ne zahtijevaju pripremu planova

		preseljenja ili programa obnove prihoda za osobe pogođene projektom, ne uspostavljaju obavezne rokove za isplatu odštete prije raseljavanja, niti uključuju posebne odredbe za ranjive grupe — poput žena, starijih osoba ili domaćinstava s niskim prihodima — koje mogu biti nesrazmjerno pogođene sticanjem zemljišta. Na kraju, zahtjevi za javne konsultacije prema nacionalnim procedurama eksproprijacije su ograničeniji po obimu i vremenu nego oni prema ESS5, koji zahtijeva značajan angažman sa pogođenim zajednicama od rane faze. Kako bi se popunile ove praznine i osigurala usklađenost sa ESS5 Svjetske banke, razvijen je poseban Okvir za politiku preseljenja (RPF). RPF će usmjeravati identifikaciju, procjenu i ublažavanje svih rizika vezanih za zemljište koji se mogu pojaviti tokom implementacije, te uspostaviti procedure za pravičnu naknadu, angažman zainteresovanih strana i rješavanje pritužbi u skladu sa ESS5.
ESS6: Očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje živim prirodnim resursima	Zakon o zaštiti prirode Zakon o Procjena uticaja na životnu sredinu	Nacionalno pravo uključuje zaštitu biodiverziteta u skladu sa principima EU Natura 2000. Međutim, ne nalaže Planove upravljanja biodiverzitetom (BMP) niti u potpunosti primjenjuje hijerarhiju ublažavanja ESS6 (izbjegavanje, minimiziranje, obnova, kompenzacija).
ESS7: Autohtoni narodi/Podsaharska Afrika historijski zapostavljena tradicionalna Lokalne zajednice	Nije primjenjivo	ESS7 se ne primjenjuje, jer u Crnoj Gori nema autohtonih naroda kako ih definiše ESF.
ESS8: Kulturna baština	Zakon o zaštiti kulturne baštine	Crna Gora ima snažan pravni okvir za zaštitu kulturne baštine. Međutim, procedure slučajnog pronalaska nisu sistematski obavezne u svim projektnim ugovorima. Procedura Chance Finds će se primjenjivati na sve projektne građevinske radove putem ESMF-a i ESMP-a.
ESS9: Finansijski posrednici	Nije primjenjivo	Nije relevantno za Projekat, jer nisu uključeni finansijski posrednici.
ESS10: Uključivanje zainteresovanih strana i objavljivanje informacija	Ustav Crne Gore, Zakon o životnu sredinu, Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu, Zakon o slobodnom pristupu Informacije, Pravo o ličnom Zaštita podataka, Zakon o prostornom planiranju i izgradnji Arhus konvencija	Nacionalni zakonodavni okvir Crne Gore uglavnom je usklađen sa duhom ESS10 — posebno imajući u vidu ustavno pravo na informacije o životnu sredinu i obaveze iz Arhuške konvencije — ali zaostaje u nekoliko praktičnih i proceduralnih aspekata. Primarni nedostatak je odsustvo zakonske obaveze za pripremu SEP-a, kontinuirano angažovanje i provođenje ciljanog angažmana prema ranjivim grupama. Ove praznine rješava WASEC projekat kroz pripremu posvećenog Plana angažmana zainteresovanih strana (SEP) i uspostavljanje projektnog GRM-a, koji nadilaze nacionalne zahtjeve u skladu sa ESS10.

4. Informacije o životnu sredinu i društvenim osnovama

4.1. PREGLED ZEMLJE I GEOGRAFSKI KONTEKST

Crna Gora je mala zemlja sa višim srednjim prihodima na Zapadnom Balkanu sa populacijom od približno 620.000 (popis iz 2023. godine). Pokriva ukupnu površinu od 13.812 km² i karakteriše ga izuzetna geografska i ekološka raznolikost, od jadranske obale na jugu do visokih dinarskih Alpa na sjeveru. Zemlja je administrativno organizovana u 25 opština, koje se značajno razlikuju po gustini naseljenosti, ekonomskoj aktivnosti i pristupu infrastrukturi.

Pejzaž Crne Gore dominira krški teren, koji duboko oblikuje njenu hidrologiju, dinamiku podzemnih voda i prostornu raspodjelu vodnih resursa. Iako je jedna od najbogatijih zemalja vodom u Evropi po prosječnim godišnjim padavinama, Dinarski krš stvara značajne prostorne i vremenske nesklade između dostupnosti i potražnje za vodom. Sistemi površinskih voda i podzemnih voda su snažno povezani, što ih čini istovremeno produktivnim i osjetljivim na ljudsku intervenciju.

Ekonomija je u velikoj mjeri zavisna od turizma, koji doprinosi preko 30% BDP-a i koncentrisan je duž jadranske obale, posebno u opštinama Budva, Kotor, Tivat i Ulcinj. Poljoprivreda i sektori vezani za vodu doprinose umjereno BDP-u, ali ostaju važni za ruralne izvore prihoda, posebno u sjevernim i centralnim regijama. Nezaposlenost je iznosila približno 11–12% u 2024. godini, sa višim stopama među mladima i u sjevernim opštinama. Crna Gora je kandidat za pristupanje EU, a reforme vodnog sektora, uključujući usklađivanje sa Okvirnom direktivom EU o vodama (WFD), čine centralni dio njenih obaveza pristupanja.

4.2. EKOLOŠKI OSNOVNI NIVO

4.2.1. Hidrološki i vodni resursi osnovni nivo

4.2.2.1 Površinske vode

Mreža rijeka Crne Gore odvodi vodu u dva glavna sliva: jadranski basen na zapadu (uključujući rijeke Bojanu i Moraču) i sliv Crnog mora na istoku (uključujući rijeke Taru, Lim i Pivu). Zemlja je bogata značajnim riječnim resursima, ali krška geologija znači da su mnogi površinski tokovi vode veoma sezonski i prostorno varijabilni.

Rijeka Morača je jedna od najhidrološki značajnijih rijeka u Crnoj Gori, teče južno iz centralnih visoravni u Skadarsko jezero. To je glavni izvor vode za obalni sistem vodosnabdijevanja zemlje kroz vezu sa izvorom Bolje Sestre — najvažnijim vodnim resursom u Crnoj Gori. Izvor snabdijeva vodom Regionalnu vodovodnu kompaniju za crnogorsku obalu (RWSC), koja opslužuje obalne opštine tokom vrhunca turističke sezone. Tokom posljednje decenije, opsežno vađenje šljunka iz rijeke Morača izazvalo je značajno produbljivanje riječnog korita, mijenjajući dinamiku transporta sedimenta i rezultirajući značajnim i dokumentovanim smanjenjem izvorskog protoka. Ovo se pokazalo kao najkritičniji izazov za sigurnost vode s kojim se zemlja suočava.

Skadarsko jezero, smješteno na granici Crne Gore i Albanije, najveće je jezero na Balkanu. Hidrološki je povezan sa obalnim sistemom vodosnabdijevanja preko sliva rijeke Morača i izvora Bolje Sestre. Područje Malog blata — hidrološki povezani krak glavnog jezera — služi kao lokacija dodatnog postrojenja za usisavanje i prečišćavanje vode koje je RWSC izgradio radi rješavanja smanjenja proljetnog protoka.

Ostala značajna površinska vodena tijela uključuju rijeku Zetu, koja protiče kroz Nikšićku visoravan i ulijeva se u rijeku Morača kod Podgorice. Zeta ima umjeren dobar kvalitet vode u gornjim tokovima, ali je podložna uticajima urbanog i industrijskog otjecanja u donjim dijelovima blizu Podgorice.

4.2.2.2 Podzemne vode

Podzemni vodni resursi u Crnoj Gori su opsežni, ali složeni, a uglavnom ih upravlja geologija krša. Glavni krški vodonosnici obezbjeđuju značajan dio gradske vode u zemlji. Izvor Bolje Sestre je sam po sebi krški izvor, koji crpi podzemne vode iz šireg sliva rijeke Morače. Osjetljivost na podzemne vode je visoka u krškim sistemima zbog direktne povezanosti između površinskih i podzemnih voda, što znači da zagađenje ili hidromorfološke promjene na površini mogu brzo uticati na kvalitet i količinu podzemnih voda.

U obalnim područjima, prekomjerno zahvaćanje vode iz obalnih vodonosnika doprinijelo je prodoru slane vode u nekim zonama, ugrožavajući kvalitet izvora pitke vode i smanjujući dostupnost slatke vode za komunalnu i poljoprivrednu upotrebu. Očekuje se da će se ovo pogoršati u predviđenim scenarijima porasta nivoa mora.

4.2.2.3 Infrastruktura za vodosnabdijevanje i otpadne vode

Infrastruktura vodosnabdijevanja Crne Gore je zastarjela, fragmentirana i karakterizirana visokim nivoima vode bez prihoda (NRW). Nacionalna prosječna stopa NRW-a prelazi 55%, pri čemu neka komunalna preduzeća prijavljuju stope iznad 70%, što odražava značajne fizičke gubitke od curenja cijevi, od kojih su mnogi azbest-cement ili drugi naslijeđeni materijali, kao i komercijalne gubitke. Pokrivenost vodosnabdijevanjem je relativno visoka u urbanim područjima, ali značajno opada u ruralnim i planinskim opštinama.

Pokriće za kanalizaciju i tretman otpadnih voda je znatno niže. Samo oko 54% stanovništva je priključeno na kanalizacionu mrežu, a samo oko 40% proizvedenih otpadnih voda se tretira prije ispuštanja. Mnoge postojeće postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda suočavaju se s operativnim poteškoćama, uključujući izazove u upravljanju muljem i energetske efikasnosti. Ovo ima značajne implikacije za kvalitet vode u primateljskim rijekama i obalnim vodama.

4.2.2. Osnovni nivo kvaliteta zraka

Praćenje kvaliteta zraka u Crnoj Gori provode Agencija za zaštitu životne sredine (EPA) i Centar za ekotoksikološka istraživanja (CETI), sa stanicama za praćenje u većim urbanim centrima. Osnovna situacija sa kvalitetom zraka varira ovisno o lokaciji:

- Obalna područja (Ulcinj, Bar, Budva): Generalno dobar kvalitet zraka, koristi se od morskih povjetarca i ograničene teške industrije. Sezonski turistički saobraćaj doprinosi privremenom povećanju emisija povezanih sa saobraćajem.
- Podgorica i centralni region: Umjeren kvalitet zraka, sa sezonskim epizodama zagađenja povezanim sa saobraćajem, grijanjem domaćinstava i naslijeđenom industrijske aktivnosti u Zetinoj dolini.
- Nikšić: Zimi doživljava umjerene epizode zagađenja, povezane sa grijanjem domaćinstava (sagorijevanje čvrstog goriva) i naslijeđenom proizvodnje čelika. Koncentracije $PM_{2.5}$ u urbanim područjima zabilježene su na 15–20 $\mu g/m^3$, što premašuje smjernicu SZO od 5 $\mu g/m^3$. PM_{10} i NO_2 također pokazuju sezonska i saobraćajna prekoračenja.
- Sjeverne opštine: Opštenito dobar kvalitet zraka zbog niske industrijske aktivnosti i gustine naseljenosti, iako domaće sagorijevanje čvrstog goriva doprinosi lokaliziranom zimskom zagađenju.

4.2.3. Upravljanje otpadom

4.2.3.1. Nacionalni pregled

Upravljanje otpadom u Crnoj Gori i dalje predstavlja značajan izazov za životnu sredinu i javno zdravlje. Uprkos nedavnom napretku, problemi i dalje postoje uključujući ograničenu infrastrukturu, nedovoljno odvajanje i reciklažu otpada, ilegalno odlaganje otpada i nisku javnu svijest. Loše prakse rukovanja otpadom doprinose zagađenju tla, vode i zraka, pri čemu ispiranje kontaminira podzemne vode, a sagorijevajući otpad oslobađa toksične zagađivače zraka. Ovi uticaji su posebno ozbiljni za ranjive populacije u blizini ilegalnih deponija ili neusklađenih deponija.

Nacionalni plan upravljanja otpadom (2023–2028) i Zakon o upravljanju otpadom postavljaju pravni i strateški okvir za postepeno usklađivanje Crne Gore sa EU direktivama o otpadu. Međutim, nedostaci u infrastrukturi i finansijska ograničenja otežavaju sveobuhvatnu implementaciju.

4.2.3.2. Trenutne prakse

Crna Gora proizvodi različite tokove otpada:

- Komunalni čvrsti otpad (MSW): Uglavnom organski materijali, plastika, papir i metali.
- Industrijski otpad: Iz sektora poput rudarstva, energetike i proizvodnje.
- Opasni otpad: Uključujući medicinski i neki industrijski otpad.
- Građevinski i rušilni otpad.

Urbana područja imaju prilično dobru pokrivenost prikupljanjem otpada (75–80%), dok ruralna područja zaostaju. Stope reciklaže ostaju niske na nacionalnom nivou, a većina otpada završava na deponijama, od kojih mnoga ne ispunjavaju EU standarde. Upravljanje opasnim i industrijskim otpadom je neujednačeno, posebno među manjim preduzećima.

4.2.4. Buka

4.2.4.1. Nacionalni kontekst

Zagađenje bukom je sve veći ekološki problem u Crnoj Gori, posebno u urbanim centrima i priobalnim područjima turistička područja i regije sa značajnim industrijskim i transportnim aktivnostima. Glavni izvori buke uključuju saobraćaj vozila, građevinske aktivnosti, industrijske operacije te pomorski i zračni transport.

Dugotrajna ili visoka izloženost buci predstavlja rizik za javno zdravlje, uključujući oštećenje sluha, poremećaje spavanja, kardiovaskularni stres i smanjen kvalitet života. Posebno su osjetljive ranjive grupe—poput djece, starijih osoba i osoba s postojećim zdravstvenim stanjima. Divlje životinje, posebno ptice i morski organizmi, također mogu doživjeti poremećaje u komunikaciji, parenju, hranjenju i navigaciji, posebno u obalnim i ruralnim ekosistemima.

Uslovi ambijentalne buke u područjima relevantnim za projekat odražavaju karakter korištenja zemljišta i ekonomske aktivnosti na svakoj lokaciji. Urbana područja u Podgorici i Nikšiću bilježe tipične gradske nivoe buke uzrokovane cestovnim saobraćajem, sa nivoima koji se obično kreću od 55–70 dB(A) tokom dnevnih sati. Obalne opštine bilježe značajne sezonske poraste buke tokom turističke sezone (jun–septembar) povezane sa povećanim prometom, ugostiteljstvom i pomorskim plovilima. Ruralne opštine i cjevovodni koridori izvan urbanih centara su pretežno tihi, sa nivoima buke u okolini obično ispod 45 dB(A). Skadarsko jezero i koridor rijeke Morača su uglavnom ruralni i predstavljaju akustički osjetljiva okruženja, posebno u odnosu na kolonije ptica i vodene životinje.

4.2.5. Zaštita prirode

Crna Gora ima izuzetno bogatu biodiverzitet za svoju veličinu, sa pet nacionalnih parkova koji pokrivaju otprilike 10% njene teritorije:

- Nacionalni park Durmitor (UNESCO-va svjetska baština): Smješten na sjeverozapadu, karakteriziran glacijalnim jezerima, kanjonskim pejzažima i visokoalpskim ekosistemima.
- Nacionalni park Biogradska Gora: Jedna od posljednjih preostalih prašuma u Evropi.
- Nacionalni park Lovćen: Obalni krški teren i mediteranska flora.
- Nacionalni park Prokletije: Visokoplaninski teren na jugoistoku.
- Nacionalni park Skadarsko jezero: Najveće jezero na Balkanu, pokriva oko 400 km² na crnogorskoj strani. Ramsarsko močvarno područje međunarodnog značaja, kandidat za UNESCO-ov rezervat biosfere i označeno kao važno područje za ptice i biodiverzitet (IBA) koje je dom za preko 280 vrsta ptica, uključujući globalno značajnu koloniju dalmatinskog pelikana (*Pelecanus crispus*). Jezero podržava preko 50 vrsta riba, od kojih su mnoge endemske, kao i protezna staništa vodene vegetacije.

Pored nacionalnih parkova, ekološka mreža Crne Gore uključuje brojne rezervate prirode, zaštićene pejzaže i područja ekvivalentna Natura 2000 koja su određena nacionalnim zakonodavstvom.

Biodiverzitet Crne Gore odražava njen položaj na raskršću mediteranske, kontinentalne i alpske biogeografske zone. Zemlja je dom preko 3.000 biljnih vrsta — otprilike 20% evropske flore — uključujući značajan broj endemskih vrsta. Ključni tipovi vegetacije uključuju mediteransku makiju i garigue na obali, mješovite listopadne i četinarske šume u centralnim visoravnima, te subalpske i alpske livade na sjeveru.

Skadarsko jezero ima poseban ekološki značaj za projekat. Njeni vodeni ekosistemi podržavaju endemske riblje vrste uključujući Skadar bleak (*Alburnus scoranzoides*), Skadarski rudd (*Scardinius knezevici*) i ohridsku pastrmku (*Salmo letnica*), kao i značajne populacije evropske jegulje (*Anguilla anguilla*). Jezero je ključno mjesto za odmor i prezimljavanje migratornih vodenih ptica na Jadranskoj migracijskoj ruti.

Rijeka **Morača** podržava riječna staništa od značaja za očuvanje, uključujući riječne šume, šljunčane sprudove i populacije slatkovodnih riba. Hidromorfološko stanje rijeke trenutno je pod uticajem prošlog vađenja šljunka, sa dokumentovanim promjenama u morfologiji korita, sastavu podloge i dinamici toka.

4.2.6. Klimatske promjene

Crna Gora ima raznoliku klimu koju određuje njena geografija. Obalna zona ima mediteransku klimu sa vrućim, suhim ljetima i blagim, vlažnim zimama. Centralne i sjeverne regije imaju kontinentalnu i subalpsku klimu, sa hladnim zimama, značajnim snježnim padavinama i ravnomjernije raspoređenim padavinama tokom cijele godine. Prosječne godišnje padavine kreću se od otprilike 1.500 mm na obali do preko 3.000 mm na planinskom sjeveru, što čini Crnu Goru jednom od najvlažnijih zemalja u Evropi.

Uprkos ovom ukupnom obilju, zemlja sve više osjeća posljedice klimatske varijabilnosti i promjena. Ključni uočeni i projektovani trendovi uključuju:

- **Rastuće temperature:** Prosječne temperature su porasle tokom posljednjih decenija i predviđa se da će porasti između 2,5°C i 4°C do 2100. godine u uslovima umjerenih do visokih emisija.
- **Promijenjeni obrasci padavina:** Projekcije ukazuju na smanjenje padavina tokom ljeta i povećanje učestalosti i intenziteta ekstremnih padavina, što doprinosi riziku od suše i iznenadnih poplava.
- **Neusklađenost vršne potražnje:** Vršna potražnja za vodom u turistički intenzivnim obalnim područjima poklapa se sa najsušnijim periodima godine (juli–august), stvarajući snažan sezonski pritisak na sisteme snabdijevanja vodom.
- **Učestalost suša:** Češće i teže ljetne suše već utiču i na pouzdanost gradskog vodosnabdijevanja i na poljoprivrednu produktivnost u centralnim i sjevernim regijama.
- **Porast nivoa mora:** Predviđeni porast nivoa mora između 0,2 i 1 metar do 2100. godine predstavlja rizik od prodora slane vode u obalne vodonosnike, dodatno ugrožavajući kvalitet i dostupnost obalnih podzemnih voda.

Crna Gora je podnijela svoj Nacionalno određeni doprinos (NDC) prema Pariškom sporazumu, obavezujući se na smanjenje emisija stakleničkih plinova za 35% do 2030. godine.

4.3. DRUŠTVENA OSNOVA

4.3.1. Demografija

Stanovništvo Crne Gore je približno 620.000 (popis 2023), s medijanom starosti od oko 39 godina, što odražava postepeno starenje demografskog profila. Zemlja doživljava značajnu depopulaciju ruralnih područja, jer mlađe generacije migriraju u urbane centre — prvenstveno Podgoricu — ili emigriraju u inostranstvo u potrazi za zaposlenjem. Ovaj trend je najizraženiji u sjevernim i centralnim opštinama, od kojih su mnoge na meti podprojekata Komponente 1. Crna Gora ima raznoliku etničku strukturu: Crnogorci (45%), Srbi (28,7%), Bošnjaci (8,6%), Albanci (4,9%) te Romi i druge manjine. Romska populacija — uglavnom koncentrisana u Podgorici, Nikšiću i obalnim opštinama — suočava se s nesrazmjerno visokim nivoima društvene isključenosti, siromaštva i ograničenim pristupom javnim uslugama, uključujući sigurnu vodu i sanitarije.

4.3.2. Ekonomska i životna osnova

Crnogorskom ekonomijom dominira sektor usluga, pri čemu turizam doprinosi preko 30% BDP-a i služi kao glavni pokretač zapošljavanja i deviza. Vodni sektor je direktno povezan sa konkurentnošću u turizmu: pouzdano i kvalitetno snabdijevanje vodom je neophodno za hotele, restorane i objekte za posjetioce koncentrisane na jadranskoj obali.

Poljoprivreda, uključujući male poljoprivrednike i stočarstvo, ostaje važan izvor prihoda za ruralna domaćinstva u sjevernim i centralnim regijama, gdje se nalazi mnogo zajednica podprojekta Komponente 1. Ruralna domaćinstva u ovim područjima mogu se oslanjati na poljoprivredno zemljište u blizini planiranih cjevovoda ili proširenja rezervoara, čineći njihove egzistencije direktno relevantnim za pristup zemljištu i preseljenje projekta.

Stopa nezaposlenosti iznosila je približno 11–12% na nacionalnom nivou u 2024. godini, s višim stopama među mladima (procijenjeno na 25–30%) i u sjevernim opštinama poput Berane, Plav i Gusinje — područjima gdje su nedostaci vodovoda također najizraženiji.

4.3.3. Kulturna baština

Crna Gora ima bogato kulturno naslijeđe, uključujući dva UNESCO-va svjetska naslijeđa: Prirodnu i kulturno-historijsku regiju Kotor (primorske srednjovjekovne utvrde i urbanu strukturu) i Nacionalni park Durmitor. Brojna arheološka nalazišta, historijska naselja i nematerijalna kulturna baština raspoređena su širom zemlje, uključujući opštine koje su na meti podprojekata Komponente 1. Direkcija za zaštitu kulturne baštine odgovorna je za inventar i zaštitu kulturne baštine prema nacionalnom zakonodavstvu.

4.3.4. Pristup Službi za vodu i sanitarije

Pristup vodosnabdijevanju značajno varira širom Crne Gore. Gradske opštine na obali i u centralnom regionu uglavnom imaju relativno visoke stope priključenosti, iako pouzdanost usluge — posebno neprekidna 24-satna snabdijevanje tokom ljetnih vršnih perioda — ostaje izazov. Sjeverne opštine suočavaju se s najizraženijim nedostacima u uslugama: zajednice u Plavu, Beraneu, Gusinji i okolnim područjima često doživljavaju prekinde u vodosnabdijevanju tokom ljetnih mjeseci zbog zastarjelih infrastruktura, visokog NRW-a i sezonskog povećanja potražnje. Decentralizovani vodovodni sistemi koji opslužuju udaljena ruralna naselja često su loše održavani i ne ispunjavaju standarde kvaliteta pitke vode.

Pokrivenost pristupom kanalizaciji i tretmanu otpadnih voda znatno je niža nego pokrivenošću vodosnabdijevanja, s otprilike 54% stanovništva povezanim na kanalizacijske mreže i samo oko 40% otpadnih voda koje prima tretman. Jaz između nivoa snabdijevanja vodom i usluga otpadnih voda stvara značajan pritisak zagađenja vode na rijeke i obalne vode.

4.3.5. Ugrožene grupe

Sljedeće grupe su identificirane kao potencijalno ranjive u kontekstu projekta:

- **Domaćinstva s niskim prihodima i ruralna područja:** Posebno u sjevernim i prigradskim opštinama, koje se mogu suočiti s izazovima pristupačnosti pod reformisanim tarifnim strukturama i mogu imati ograničene kapacitete za formalne konsultacije.
- **Romske zajednice:** Suočavaju se s nesrazmjerno velikim preprekama u pristupu sigurnoj vodi i sanitarnim uslugama, te učestvuju u konsultacijama o projektima zbog faktora jezika, pismenosti i društvene isključenosti.
- **Žene:** Čine približno 24% radne snage vodovoda u Crnoj Gori, što odražava rodnu nejednakost u sektoru. Žene u ruralnim domaćinstvima nose nesrazmjerno veliki teret kada je snabdijevanje vodom nepouzdan, uključujući vrijeme provedeno u prikupljanju vode.
- **Starije osobe:** Koje mogu imati ograničenja u pokretljivosti koja utiču na pristup konsultacijama i uslugama tokom poremećaja vezanih za gradnju.
- **Osobe sa invaliditetom:** Koje mogu naići na prepreke u pristupu informacijama i konsultativnim procesima, a čije potrebe moraju biti uzete u obzir pri dizajnu infrastrukture i aktivnostima angažmana.
- **Mladi: Posebno** u sjevernim opštinama koje doživljavaju pad broja stanovnika, za koje su poboljšane vodne usluge i povezane ekonomske prilike važni faktori zadržavanja.

4.3.6. Rod i društvena inkluzija

Crna Gora je ostvarila napredak u formalnim obavezama rodne ravnopravnosti kroz zakonodavstvo i institucionalne strukture, ali rodni jazovi i dalje postoje u praksi, naročito u ekonomskom učešću, rukovodstvu u javnim institucijama i pristupu uslugama u ruralnim područjima. Institucionalna reformska agenda projekta u okviru Komponente 3 predstavlja priliku za uključivanje rodno osjetljivih pristupa u upravljanje vodnim sektorom, uključujući razvoj Nacionalne strategije za razvoj vodnih usluga i program izgradnje kapaciteta usmjeren na komunalna preduzeća i opštine.

5. Potencijalni ekološki i društveni rizici i uticaji te standardne mjere ublažavanja

Ekološki i društveni (E&S) rizici WASEC projekta prvenstveno proizlaze iz izgradnje i upravljanja investicijama u okviru dvije ključne komponente:

- Komponenta 1 — rehabilitacija i proširenje sistema vodosnabdijevanja i izgradnje kanalizacione mreže kroz 21 prioritetni podprojekat u opštinama širom Crne Gore
- Podkomponenta 2.1 — proširenje postrojenja za tretman vode na Skadarskom jezeru

Hidromorfološke i hidrogeološke studije u okviru Podkomponente 2.2 uključuju samo tehnički terenski rad i procjene i ne uključuju građevinske radove; njihovi ekološki i društveni rizici su ograničeni i upravljani kroz odredbe ESMP-a koje se primjenjuju na terenske istraživačke aktivnosti.

Za postrojenje za tretman vode na Skadarskom jezeru, postojeće postrojenje je počelo s radom ljeti 2025. godine bez prethodne procjene uticaja na životnu sredinu i društvene preglede od strane Svjetske banke. Iz tog razloga, prije početka radova na proširenju u okviru Podkomponente 2.1 biće provedena ekološka i društvena revizija postojećeg objekta. Revizija će identificirati sve naslijeđene ekološke i društvene probleme povezane s postojećim objektom i definisati korektivne mjere koje će se provoditi paralelno s radovima proširenja i uključiti u preliminarni ESMP koji će biti uključen u tendersku dokumentaciju za izbor izvođača projektovanja i izgradnje (D&B). Ovaj ESMP će biti ažuriran od strane PIU-a i odobren od strane banke kada detaljan dizajn bude dostupan i prije bilo kakvih radova na terenu. ESMF pruža okvir za pripremu ovih instrumenata, u zavisnosti od toga koji će:

- Ako je primjenjivo, primijeniti Privremenu smjernicu Svjetske banke o projektima u ili blizu zaštićenih područja (2025) kako bi se osiguralo da nema značajnih negativnih uticaja na endemske vrste, vodena staništa i kolonije ptica u jezeru, kao i pristup uslugama ekosistema;
- Razjasniti i uspostaviti protokole monitoringa za uticaje na kvalitet vode i biodiverzitet kroz faze izgradnje i rada;
- Procijeniti kumulativne efekte, uključujući interakcije sa postojećim zauzimanjem vode, turizam i ribolovne aktivnosti na Skadarskom jezeru;
- Identifikovati i upravljati bilo kakvim pribavljanjem zemljišta, ograničenjima pristupa ili uticajima na egzistenciju — uključujući one koji utiču na ribarske zajednice oko Malog Blata (lokacija postrojenja za tretman voda na Skadarskom jezeru) — u skladu sa Okvirom politike preseljenja projekta (ESS 5); i
- Pripremiti podprojekat SEP i GRM i provesti ažurirane konsultacije sa zainteresovanim stranama u skladu sa ESS 10, uključujući upravu Nacionalnog parka Skadarsko jezero, lokalne zajednice i organizacije civilnog društva.
- Pripremite bilo koji drugi plan po potrebi (plan za hitne situacije i reagovanje, plan upravljanja saobraćajem itd.)

Za podprojekte Komponente 1, ESMP-ovi specifični za svaki podprojekat će biti pripremljeni nakon što se potvrde detaljni dizajni, prateći procedure selekcije i procjene utvrđene u ovom ESMF-u.

Tabela 7 Unakrsni alat za ublažavanje rizika i uticaja

Alat/Instrument	Primjena
Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF)	Pružila sveobuhvatne smjernice za identifikaciju, provjeru, klasifikaciju rizika i planiranje ublažavanja za sve podprojekte, posebno tamo gdje detaljni dizajni još nisu dostupni. On definiše procedure za pripremu instrumenata specifičnih za lokaciju i osigurava usklađenost sa zakonodavstvom Svjetske banke, ESF-om i nacionalnim zakonodavstvom. Može biti dopunjen drugim okvirima ili procjenama (npr. RPF, ESCP, SEP i LMP) po relevantnosti.
Planovi upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMPs/ESMP kontrolne liste)	Definisati detaljne, specifične za lokaciju mjere zaštite životne sredine i društva. Oni se zasnivaju na Pregledu ishoda i uključuju planove praćenja, institucionalne odgovornosti i procjene troškova. Kontrolne liste se mogu koristiti za aktivnosti nižeg rizika, standardizirane.

ESMP za izvođače radova (CESMP)	Pripremljeno od strane izvođača prije mobilizacije, na osnovu ESMP-a, da detaljno objasni kako će se mjere ublažavanja E&S provoditi tokom izgradnje. Obuhvata rizike specifične za lokaciju kao što su prašina, buka, otpad, sigurnost radnika, te uključuje metode za osjetljive radove. Mora biti odobren od strane PIU prije početka radova.
Plan angažmana zainteresovanih strana (SEP)	Vodi inkluzivne, transparentne i kulturno prikladne konsultacije sa zainteresovanim stranama tokom cijelog životnog ciklusa projekta. Uključuje mehanizme za objavljivanje informacija, prikupljanje povratnih informacija i funkcionalni mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM) dostupan svim zainteresovanim stranama, uključujući ranjive grupe.
Procedure upravljanja radnom snagom (LMP)	Olakšati planiranje projekta i pomoći u identifikaciji resursa potrebnih za rješavanje radnih problema povezanih s projektom. Procedure upravljanja radnom snagom pomažu u (a) identifikaciji različitih tipova projektnih radnika koji će vjerovatno biti uključeni u projekat, i (b) definisanju načina ispunjavanja zahtjeva ESS2 koji se primjenjuju na različite tipove radnika i radnika GRM
Procedura slučajnosti pronalazi	Osnovan je kako bi se osiguralo da je svako fizičko kulturno naslijeđe neočekivano otkriveno tokom iskopavanja ili građevinskih radova pravilno zaštićeno, u skladu sa nacionalnim zakonima i ESS8 . Uključuje protokole za zaustavljanje radova i lance izvještavanja.
Planovi upravljanja saobraćajem	Pripremljeni za svako gradilište radi upravljanja povećanim prometom i osiguravanja sigurnosti na putevima za radnike i zajednice. Uključuje rutiranje vozila, raspored, signalizaciju, kontrolu pristupa i sigurnost pješaka u blizini radnih mjesta.
Plan za ekološku i društvenu posvećenost (ESCP)	Obavezujući dokument dogovoren između zajmoprimca i Svjetske banke, koji definiše sve ekološke i društvene obaveze (instrumente, osoblje, rokove itd.) potrebne za osiguranje usklađenost sa ESF-om. Prati se tokom cijelog životnog ciklusa projekta.
Okvir politike preseljenja (RPF)	Biti spreman kada tačne lokacije i uticaji eksproprijacije zemljišta nisu poznati prilikom procjene. On definiše principe, organizacijske aranžmane i procedure za vođenje pripreme Akcionih planova preseljenja (RAP) kada je to potrebno.
Planovi preseljenja (RAP) (specifični za lokaciju)	Razvija se ako je potvrđeno preuzimanje zemljišta. Identifikuje pogođene osobe, pruža mjere za naknadu štete i obnovu egzistencije, te osigurava konsultacije i rješavanje žalbi u skladu s tim sa ESS5.
Planovi upravljanja otpadom (WMP) (ako je potrebno)	Posebno je važno za objekte koji će proizvoditi opasan i neopasan otpad. Opisuje kako će se otpad segregirati, skladištiti, transportovati, tretirati i zbrinjavati sigurno, uključujući odgovornosti i nadzor.
Planovi upravljanja biodiverzitetom (ako je potrebno)	Razvijat će se ako selekcija podprojekata identifikuje značajne uticaje na staništa ili vrste, posebno relevantne u blizini obalnih ili zaštićenih područja. Pruža mjere ublažavanja, obnovu i mjere praćenja u skladu sa ESS6.

Tabela 8 Ekološki i društveni rizici i mjere ublažavanja

Aktivnost / Aspekt	Ekološki rizici i uticaji	Društveni rizici i uticaji	Mjere ublažavanja
Faza prije izgradnje (dizajn i priprema)			
Pregled podprojekata i odabir lokacije (Komponenta 1 — 21 podprojekat)	Mogući odabir trasa ili lokacija koje se sijeku ekološki osjetljivim područjima, poplavnim zonama ili zaštićenim staništima; Rizik od zanemarenja dijelova cijevi od azbesta i cementa u postojećim mrežama	Privremeno ili trajno sticanje zemljišta i ograničavanje pristupa privatnom ili zajedničkom korištenom zemljištu potrebnom za polaganje cijevi, izgradnju kanalizacione mreže ili sidrenje infrastrukture; potencijalno fizičko ili ekonomsko raseljavanje pogođenih domaćinstava ili preduzeća; neadekvatne ili nejednake konsultacije sa zajednicom na geografski rasprostranjenim lokacijama podprojekata, posebno za ruralne i udaljene zajednice; ograničen pristup	Primijeniti E&S kriterije za selekciju i isključenje na sve podprojekte; kontrolne liste za biodiverzitet i društveni pregled popunjavanje za svaki podprojekat prije finalizacije dizajna; identifikovati infrastrukturu koja sadrži azbest putem pregleda prije projektovanja; preferencija za rehabilitaciju unutar postojećih prava prolaza radi minimizacije uticaja na zemljište. Okvir politike preseljenja (RPF) i, gdje je potrebno, lokacijsko specifični planovi preseljenja

Aktivnost / Aspekt	Ekološki rizici i uticaji	Društveni rizici i uticaji	Mjere ublažavanja
		uslugama snabdijevanja vodom tokom radova na rehabilitaciji, što nesrazmjerno pogađa ranjiva domaćinstva koja zavise od kontinuiranog snabdijevanja; i rizik od nedovoljnog prikupljanja žalbi na nivou lokacije gdje mehanizmi GRM-a na nivou izvođača ne postoje ili su slabo komunicirani pogođenim zajednicama. Rizik od zanemarivanja ranjivih zajednica duž predloženih trasa; nedovoljna identifikacija neformalnih korisnika zemljišta ili malih poljoprivrednika pogođenih novim rutama naftovoda. Moguće potencijalne zabrinutosti lokalnih zajednica u vezi sa svrhom i implikacijama istraživanja rijeka, posebno u zajednicama koje su ranije bile pogođene vađenjem šljunka.	(RAP) ili skraćeni planovi preseljenja (ARAP) pripremljeni, objavljeni i konsultovani prije početka građevinskih radova; pravedna i pravovremena naknada po zamjenskim troškovima za sve pogođene osobe, uključujući neformalne korisnike zemljišta, prije raseljavanja; obavještanje zajednice, zone isključenja i protokol javnozdravstvene komunikacije za lokacije koje uključuju uklanjanje cijevi za azbest-cement; planovi upravljanja saobraćajem i mjere održavanja pristupa zajednici integrisane u ESMP-ove, osiguravajući neometan pristup objektima i uslugama tokom radova; Kodeks ponašanja za sve građevinske radnike, koji pokriva zabrane na SEA/SH, standarde interakcije sa zajednicom i disciplinske procedure; Procedura upravljanja radnom snagom (LMP) sa odredbama o radničkom OHS-u, pravičnim mehanizmima žalbi i zabranom dječijeg i prisilnog rada; proaktivno uključivanje zainteresovanih strana i prethodna obavještanja pogođenih zajednica prije početka radova na svakoj lokaciji podprojekta, u skladu sa SEP-om na nivou projekta; alternativni aranžmani za snabdijevanje vodom — kao što su privremeni transport vode ili povezivanje sa susjednim mrežama — za domaćinstva pogođena prekidima usluga tokom sanacije cijevi; Kaskadno djelovanje GRM-a od nivoa PIU preko opštinskih implementacionih entiteta do pojedinačnih izvođača, sa registrima žalbi na nivou lokacije, redovnim sesijama za povratne informacije zajednice i procedurama pravovremenog odgovora i eskalacije; i ciljano povezivanje sa ranjivim grupama — uključujući

Aktivnost / Aspekt	Ekološki rizici i uticaji	Društveni rizici i uticaji	Mjere ublažavanja
			domaćinstva s niskim primanjima, žene, starije osobe i osobe s invaliditetom — kako bi se osigurao pravičan pristup informacijama i kanalima za žalbe tokom implementacije
Ekološka i društvena revizija — postojeći objekat na Skadarskom jezeru (Podkomponenta 2.1)	Rizik od neidentifikovanog zagađenja naslijeđa, narušavanja staništa ili neusklađenog ispuštanja iz postojećih operacija postrojenja	Rizici neriješenog naslijeđa. Javno pogrešno shvatanje, utjecaji na ribarske zajednice ili korisnike zemljišta u blizini postojećeg objekta	Provođenje E&S revizije postojećeg objekta na Skadarskom jezeru prije početka radova na proširenju; pripremiti Plan korektivnih mjera (CAP) za rješavanje svih identificiranih naslijeđenih problema; objaviti reviziju i CAP Svjetskoj banci i javno Pripremiti podprojekat SEP i GRM prije početka radova, kao i bilo koji drugi plan po potrebi (npr. - plan pripravnosti i odgovora na vanredne situacije, plan upravljanja saobraćajem, komunikacijski sistem itd). Konsultacije sa zajednicom putem SEP-a prije i tokom izgradnje; GRM dostupan svim članovima zajednice, uključujući ribarska domaćinstva; Kodeks ponašanja izvođača sa odredbama o prevenciji SEA/SH; procjena uticaja na zemljište i egzistenciju u skladu sa RPF-om; Indukcija OHS-a za radnike i protokoli za sigurnost u vodi.
Podkomponenta 2.2 — Studije sliva rijeke Morača i upravljanje sedimentom - Terenska istraživanja i procjene	Lokalizirani poremećaji na obalama rijeka i vodenim staništima tokom hidromorfoloških terenskih istraživanja; Manji poremećaji sedimenta tokom uzorkovanja vode ili instalacije opreme za nadzor.	Ograničen društveni rizik; Moguće zabrinutosti lokalnih zajednica u vezi sa svrhom i implikacijama riječnih istraživanja, posebno u zajednicama koje su ranije bile pogođene vađenjem šljunka.	Proaktivna komunikacija zajednice o obimu i svrsi studija; angažman zainteresovanih strana u skladu sa SEP-om; Nalazi podijeljeni sa pogođenim zajednicama i lokalnim vlastima kroz procese participativnog planiranja. Pridržavanje najboljih praksi ekoloških istraživanja; pristup minimalnog otiska u terenskom radu; koordinacija sa Institutom za zaštitu prirode tokom projektovanja terenskih radova
Nabavka i izbor izvođača (svi građevinski radovi)	Rizik angažovanja izvođača sa nedovoljnim kapacitetom za upravljanje životnom sredinom	Rizik od angažmana izvođača sa lošim radnim praksama ili neadekvatnim OHS sistemima	Ugraditi zahtjeve za usklađenost LMP, ESMF i ESMP u sve tenderske dokumente i ugovore o građevinskim radovima; uključiti kapacitete za upravljanje životnom

Aktivnost / Aspekt	Ekološki rizici i uticaji	Društveni rizici i uticaji	Mjere ublažavanja
			sredinom i društvom kao kriterij evaluacije; Kodeks ponašanja i zahtjevi za mehanizam žalbi radnika uključeni su u sve ugovore
Faza izgradnje			
Priprema lokacije, čišćenje i zemljani radovi (svi građevinski radovi)	Prašina, buka i vibracije utiču na kvalitet zraka i ambijentalne uslove u blizini stambenih područja i osjetljivih ekosistema; zbijenost tla i erozija usljed pomjeranja mašina; čišćenje vegetacije i narušavanje površinskog sloja tla; rizik od izlivanja goriva, ulja ili hemikalija iz građevinske opreme koji mogu kontaminirati tlo i podzemne vode	izloženost zajednice azbestnim vlaknima tokom uklanjanja azbestno-cementnih cijevi ako postupci rukovanja nisu adekvatni; ometanje pristupnih puteva, pješačkih staza i pristupa imovini, preduzećima i javnim službama tokom iskopa i polaganja cijevi; rizici za sigurnost saobraćaja za članove zajednice — posebno djecu i starije osobe — zbog povećanog kretanja građevinskih vozila kroz stambena područja; rizici od priliva radne snage uključuju tenzije u zajednici, povećan pritisak na lokalne usluge i potencijalne rizike od SEA/SH od strane građevinskih radnika koji nisu lokalni.	C-ESMP-ovi specifični za lokaciju sa mjerama za suzbijanje prašine (prskanje vodom po izloženim površinama i pristupnim stazama); pregled i održavanje mašina prije smjene radi sprječavanja curenja; sekundarno zadržavanje svih goriva i hemikalija uskladištenih na lokaciji; definisane rute za vuču i ograničenja brzine za građevinska vozila; isključenje ograde i signalizacija oko svih aktivnih lokaliteta iskopavanja; Obavještenje zajednice najmanje 48 sati prije ometanja radova obavješćavanje zajednice, zone isključenja i protokol za javnozdravstvenu komunikaciju za lokacije koje uključuju uklanjanje cijevi od azbesta i cementa, planove upravljanja saobraćajem i mjere održavanja pristupa zajednici integrisane u ESMP-ove, osiguravajući neometan pristup nekretninama i uslugama tokom radova; Kodeks ponašanja za sve građevinske radnike, koji pokriva zabrane na SEA/SH, standarde interakcije sa zajednicom i disciplinske procedure; Procedura upravljanja radnom snagom (LMP) sa odredbama o radničkom OHS-u, pravičnim mehanizmima žalbi i zabranom dječijeg i prisilnog rada; proaktivno uključivanje zainteresovanih strana i prethodna obavješćavanja pogođenih zajednica prije početka radova na svakoj lokaciji podprojekta, u skladu sa SEP-om na nivou projekta; alternativni aranžmani za snabdijevanje vodom — kao što su privremeni transport

Aktivnost / Aspekt	Ekološki rizici i uticaji	Društveni rizici i uticaji	Mjere ublažavanja
			vode ili povezivanje sa susjednim mrežama — za domaćinstva pogođena prekidima usluga tokom sanacije cijevi; Kaskadni GRM koji djeluje od nivoa PIU preko opštinskih implementirajućih entiteta do pojedinačnih izvođača, sa registrima žalbi na nivou lokacije, redovnim sesijama za povratne informacije zajednice i procedurama pravovremenog odgovora i eskalacije.
Kopanje rovova i polaganje cijevi — vodosnabdijevanje (Komponenta 1)	Oticanje sedimenta i zamućenost u površinskim vodenim tijelima blizu otvorenih rovova; poremećaj riječnih staništa i vegetacije duž cjevovodnih koridora; Rizik od kontaminacije podzemnih voda u krškom terenu putem otvorenog iskopavanja u blizini zona punjenja	Privremeni prekid ili prekid usluga vodosnabdijevanja domaćinstava tokom rehabilitacije živih sistema, što nesrazmjerno pogađa ranjive grupe uključujući starije osobe, romska domaćinstva i porodice s niskim primanjima; Rizik od opasnosti od otvorenih rovova na javnim površinama. Potencijalni ekonomski gubici za preduzeća duž cjevovodnih koridora zbog dugotrajnog gubitka pristupa ili broja kupaca; šteta na usjevima ili poljoprivrednom zemljištu duž ruralnih cjevovoda koji nisu pokriveni formalnim procesima otkupa.	Mjere za kontrolu erozije i sedimenta (ograde protiv mulja, bale slame) u blizini vodotoka; odvodnjavanje kanala upravljano i ispuštano u vegetirana područja udaljena od vodenih tijela; protokoli za prekid usluge sa minimalno 48-satnim ranim obavještenjem zajednice; aranžmani za vanredne zalihe vode (npr. prevoz vodom) tokom perioda prekida; Dnevna inspekcija i prekrivanje otvorenih rovova na javnim površinama
Uklanjanje azbestno-cementnih cijevi (Komponenta 1) – ako je primjenjivo	Ispuštanje azbestnih vlakana iz zraka koja predstavljaju ozbiljan rizik od kontaminacije životne sredine ako nisu pravilno suzdržana; Nepravilno odlaganje azbestnog otpada može potencijalno kontaminirati tlo ili podzemne vode na lokacijama odlaganja	Ozbiljan rizik po zdravlje na radu radnika zbog udisanja azbestnih vlakana; Rizik od izloženosti zajednice azbestnim vlaknima u zraku ako se radovi izvode bez adekvatnog zadržavanja. Izloženost zajednice tokom transporta azbestnog otpada kroz stambena područja; Nedovoljna komunikacija stanovnicima o zdravstvenim rizicima i mjerama koje su na snazi, što dovodi do javne zabrinutosti ili dezinformacija.	Plan upravljanja azbestom prilagođen lokaciji pripremljen prije radova; Predradno istraživanje azbesta i mapiranje svih pogođenih dijelova cijevi provodi se i priprema isključivo od strane certificiranih i obučanih izvođača. Javnozdravstvena informativna kampanja za stanovnike pogođenih područja koja objašnjava rizike i zaštitne mjere; zone isključenja jasno označene i provođene tokom operacija uklanjanja i utovara. Provodite praćenje kvaliteta zraka tokom radova na uklanjanju cijevi na perimetru lokacije.
Izgradnja proširenja postrojenja za tretman vode na Skadarskom jezeru (Podkomponenta 2.1)	zamućenost i poremećaj sedimenta u Skadarskom jezeru usljed izgradnje usisnih i tretmanskih objekata; buka i svjetlosni poremećaji u	Nemiri u lokalnim zajednicama u blizini na Skadarskom jezeru; potencijalna privremena ograničenja pristupa obalama jezera koja se koriste za ribolov	Priprema C-ESMP prije bilo kakvih građevinskih radova, implementacija tokom radova. Konsultacije sa zajednicom prije i tokom izgradnje; GRM

Aktivnost / Aspekt	Ekološki rizici i uticaji	Društveni rizici i uticaji	Mjere ublažavanja
	kolonijama ptica i vodenim staništima unutar Nacionalnog parka; rizik od izlivanja goriva i hemikalija u ekološki osjetljivom okruženju; stvaranje otpada od građevinskih materijala; rizik od privremene promjene lokalnih obrazaca protoka vode	i malu poljoprivredu; OHS rizici za radnike; rizik od SEA/SH povezan sa prilivom radne snage u ruralnu zajednicu. Rizik od dječijeg rada ili eksploatatorskih radnih praksi u lancu snabdijevanja građevinskim materijalima nabavljenim lokalno; Rizik od povećanog saobraćaja na cestama i kretanja teških vozila kroz lokalne zajednice koje pristupaju gradilištu.	dostupan domaćinstvima u blizini; Kodeks ponašanja izvođača sa odredbama SEA/SH. Zahtjevi za radne standarde lanca snabdijevanja uključeni u specifikacije nabavke; razviti plan upravljanja saobraćajem za rute za prevoz kroz stambena područja, uključujući ograničenja težine i brzine.
Opšta zaštita na radu na radu na svim gradilištima	Nema dodatnih ekoloških rizika osim gore navedenih	Rizik od nesreća na radu, povreda i smrtnih slučajeva na raspršenim, istovremenim gradilištima; rizik od neadekvatnih OHS sistema zbog više istovremenih izvođača. Rizik od toplotnog stresa i drugih klimatskih zdravstvenih opasnosti na radu, naročito tokom ljetnih građevinskih perioda u Crnoj Gori; rizik od uticaja na mentalno zdravlje i umora među radnicima na produženim ili udaljenim zadacima; nedovoljan kapacitet za hitne intervencije na udaljenim ili raspršenim lokacijama podprojekata. Svi ostali društveni rizici i uticaji vezani za zdravlje i sigurnost zajednice, kao i ranije navedeni rizici SEA/SH, također se primjenjuju ovdje.	OHS obuku za sve radnike prije početka rada na terenu; gdje je potrebno, specifične OHS planove prije početka radova; obavezna zaštitna oprema na svim aktivnim lokacijama; prijavljivanje nesreće PIU-u u roku od 24 sata i Svjetskoj banci u roku od 48 sati za ozbiljne incidente; kvartalne PIU supervizije na svim aktivnim lokacijama. Plan hitnog odgovora i prve pomoći specifičan za lokaciju, uključujući procedure medicinske evakuacije sa udaljenih lokacija; protokole za prevenciju toplotnog stresa (periodi odmora, hidratacija, hladovina) za ljetne radove; objekti za dobrobit radnika (adekvatna sanitacija, prostori za odmor, pitka voda) na svim lokacijama kao ugovorni zahtjev; mehanizam za anonimne povratne informacije radnika, odvojen od opšteg GRM-a, kako bi se omogućilo prijavljivanje zabrinutosti u vezi sa BZP-om bez straha od odmazde. Sve ostale ranije navedene mjere ublažavanja, vezane za pravovremeno obavješćavanje zajednice i konsultacije, GRM dostupan svim članovima zajednice, Kodeks ponašanja izvođača sa odredbama o prevenciji SEA/SH itd., također se primjenjuju ovdje.
Faza nakon izgradnje			
Obnova i restauracija lokacije (svi građevinski radovi)	Rizik od nepotpune obnove narušenih područja — uključujući pošumljavanje	Rizik od privremenih zona za pripremu ili neiskorištenih materijala koji ostaju na	Obaveze povratka izvođača uključene su u sve ugovore o građevinskim radovima; PIU

Aktivnost / Aspekt	Ekološki rizici i uticaji	Društveni rizici i uticaji	Mjere ublažavanja
	cjevovodnih koridora, pristupnih staza i privremenih mjesta — što može dovesti do kontinuirane erozije, degradacije staništa ili uspostavljanja invazivnih vrsta. Rizik od gubitka gornjeg sloja tla ili miješanja sa podzemnim slojem tokom iskopavanja, što smanjuje plodnost tla nakon obnove; rizik od uspostavljanja invazivnih biljnih vrsta na narušenom tlu tokom ponovnog pošumljavanja.	lokacijama u zajednicama, što može predstavljati sigurnosne rizike ili smetnje zajednici. Nema mehanizma verifikacije zajednice koji bi potvrdio da vraćanje ispunjava očekivanja zajednice, posebno u ruralnim područjima gdje je neformalna upotreba zemljišta možda bila pogođena.	inspekciju lokacije prije potpisivanja ugovora; pošumljavanje lokalno autohtonim vrstama; uklanjanje svih privremenih objekata, materijala i otpada sa lokacija; fotografska dokumentacija o vraćanju na posao. Gornji sloj zemlje koji se skida, skladišti odvojeno i ponovo nanositi tokom ponovnog postavljanja; Praćenje ponovne vegetacije najmanje jednu vegetacijsku sezonu nakon završetka. Sesija za odobravanje ili povratne informacije zajednice o rezultatima ponovnog uključivanja na svakoj lokaciji podprojekta prije konačne isplate ugovora.
Operativna faza			
Rad kanalizacione mreže i povećani protok otpadnih voda (Komponenta 1)	Rizik od hidrauličkog preopterećenja postojećih postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda koja dobijaju povećane priključke domaćinstava; rizik od prelijevanja nepročišćenih kanalizacije u primajuće rijeke ili obalne vode tokom vršnih protoka ili kvara opreme; generisanje i upravljanje muljem. Emisije stakleničkih plinova (metan i dušikov oksid) iz procesa tretmana otpadnih voda; rizik od zagađenja podzemnih voda zbog curenja ili propadanja kanalizacione infrastrukture u krškom terenu tokom radnog vijeka mreže.	Poboljšani ishodi javnog zdravlja za povezana domaćinstva — pozitivan društveni uticaj; Rizik od neugodnih mirisa u blizini infrastrukture za otpadne vode za susjedne zajednice. Rizik da troškovi priključenja i tarifa povezani s proširenom kanalizacionom mrežom budu neodrživi za domaćinstva s niskim primanjima, smanjujući prihvatanje i jednakost pristupa; Nema referenci na praćenje i izvještavanje o pozitivnim uticajima na javno zdravlje.	Procjena kapaciteta prijema postrojenja prije priključenja; operativni protokoli i planovi za hitne slučajeve u slučaju hidrauličkog preopterećenja postrojenja za prečišćavanje; upravljanje muljem i plan licenciranog odlaganja; usklađenost sa standardima ispuštanja prema Direktivi EU o prečišćavanju urbanih otpadnih voda; Obavješćavanje zajednice o planiranim aktivnostima održavanja koje mogu privremeno uticati na uslugu. Periodična procjena strukturnog stanja i praćenje curenja kanalizacione mreže, posebno u krškim područjima; procjenu pristupačnosti za naknade i tarife za priključenje kanalizacije, uz odredbe o socijalnoj zaštiti za domaćinstva s niskim primanjima; Pokazatelji javnog zdravlja (npr. učestalost bolesti prenosivih vodom).
Rad postrojenja za tretman vode na Skadarskom jezeru (Podkomponenta 2.1)	Rizik od prekomjernog crpljenja vode koje utiče na hidrologiju, nivo vode i vodenu ekologiju Skadarskog jezera, uključujući endemske vrste riba i staništa ptica; generisanje i upravljanje mulja za tretman i hemijskih	Potencijalna zabrinutost zajednice zbog dugoročnih količina zauzimanja i uticaja na ekosistemske usluge kroz smanjenje nivoa jezera, ribljih populacija i ribolovnih izvora prihoda; kumulativni uticaji na	Praćenje kvaliteta vode u realnom vremenu i hidrološko praćenje za Skadarsko jezero; ograničenja i protokoli za prikupljanje podataka dogovoreni sa Upravom za vodu i upravljanjem nacionalnim parkovima;

Aktivnost / Aspekt	Ekološki rizici i uticaji	Društveni rizici i uticaji	Mjere ublažavanja
	ostataka; potrošnja energije povećanog kapaciteta 350 l/s; Stalna operativna buka od opreme objekta. Rizici od skladištenja, rukovanja i slučajnog ispuštanja hemikalija za tretman (npr. hlora, koagulansa) u blizini Skadarskog jezera; Rizik od kontaminacije podzemnih voda sa lokacija za odlaganje mulja ako se ne oblože i ne nadgledaju.	lokalni turizam i rekreativne aktivnosti oko jezera.	godišnji izvještaj o praćenju biodiverziteta koji se dijeli sa upravom Nacionalnog parka i lokalnim zajednicama; energetski efikasne operativne procedure; plan upravljanja muljem sa licenciranim odlaganjem; GRM za kontinuirane povratne informacije zajednice i ribara; Godišnji brifing zainteresovanih strana o performansama objekta i praćenju rezultata
Platforma za digitalno benchmarking i regulatorna reforma (Komponenta 3)	Potencijalna potrošnja energije i ugljični otisak digitalne infrastrukture koja hostuje platformu.	Rizik od kršenja privatnosti podataka pri prikupljanju i obradi podataka o korisnim i ličnim performansama; Rizik da reforma tarifa nesrazmjerno pogađa domaćinstva s niskim prihodima bez adekvatnih društvenih zaštita. Postoje i potencijalni uticaji regulatornih reformi i prilagođavanja tarifa na pristupačnost korisnika, posebno za domaćinstva s niskim prihodima i ranjiva domaćinstva, što bi moglo uticati na pravičan pristup vodi i sanitarnim uslugama ako nije praćeno odgovarajućim mjerama društvene zaštite. Rizik od sajber sigurnosti — neovlašteni pristup podacima o performansama ili korisničkim podacima putem platforme; Rizik digitalne isključenosti — Zainteresovane strane bez digitalne pismenosti ili pristupa internetu nisu u mogućnosti da se angažuju ili imaju koristi od javnog portala za podatke.	Usklađenost sa nacionalnim zakonodavstvom o zaštiti podataka i zahtjevima Agencije za zaštitu ličnih podataka; odredbe o socijalnoj zaštiti ugrađene u revidiranu metodologiju tarifa; analiza pristupačnosti provedena kao dio procesa reforme tarifa; Transparentno javno objavljivanje agregiranih rezultata benchmarkinga putem javnog portala za podatke. Procjena sajber sigurnosti i kontrole zaštite podataka implementirane u dizajnu platformi u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i zahtjevima Svjetske banke; nedigitalni komunikacijski kanali (štampani izvještaji, sastanci zajednice) koji se pružaju uz online portal radi osiguranja inkluzivnog pristupa benchmarking informacijama; nezavisna revizija pristupačnosti prije bilo kakve prilagodbe tarifa, sa rezultatima javno objavljenim.

6. Upravljanje ekološkim i društvenim rizicima

6.1. METODOLOGIJA ZA SKRINING I PROCJENU UTICAJA E&S

Šta je skrining i zašto je to važno? Prije nego što bilo koji podprojekat bude odobren i financiran, mora se provjeriti ("pregledati") kako bi se razumjelo kakve ekološke i društvene rizike može izazvati. To pomaže u odlučivanju koja vrsta procjene je potrebna i osigurava da se ne finansiraju štetne aktivnosti.

Budući da WASEC projekat uključuje niz podprojekata koji će biti dodatno definisani i pripremljeni tokom implementacije projekta, neophodno je osigurati robustan proces provjere i procjene rizika E&S za sve podprojekte.

U skladu sa Okvirom Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESF), posebno ESS1 – Procjena i upravljanje rizicima i uticajima E&S, tim za upravljanje projektima (PMT) će procijeniti ekološke i društvene rizike i uticaje svakog podprojekta primjenom metodologije definisane u ovom Okviru za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF).

Za svaki podprojekat, PIU će primijeniti **Listu isključenja i procedure selekcije** (vidi Aneks 4 i Aneks 5) navedene u ovom ESMF-u.

Procedura skrininga

Za svaki podprojekat, stručnjaci za zaštitu životne sredine i društvo PIU će provesti procjenu skrininga u skladu sa procedurama utvrđenim u ovom ESMF-u i POM-u i predložiti odgovarajuću klasifikaciju rizika E&S i potrebne E&S instrumente. Predložena klasifikacija i instrumenti bit će dostavljeni timu Svjetske banke na pregled i potvrdu prije nego što priprema podprojekta pređe u fazu dizajna i nabavke. Ugovori o građevinskim radovima neće biti potpisani niti će radovi početi dok Svjetska banka ne potvrdi klasifikaciju rizika E&S i ne odobri sve potrebne instrumente za relevantni podprojekat. Procjena životne sredine i društva prati proces od 5 koraka za identifikaciju rizika povezanih sa specifičnim podprojektima, eliminaciju aktivnosti visokog rizika, identifikaciju potencijalnih uticaja i definisanje mjera ublažavanja za sprječavanje ili minimizaciju negativnih uticaja te određivanje vrste upravljačkih instrumenata potrebnih za ispunjavanje standarda projekta. Za implementaciju planiranih podprojekata u okviru Komponente 1 (infrastruktura/tvrde komponente) potrebno je preduzeti sljedećih 5 koraka u vezi sa procesom procjene E&S:

Procedura skrininga

Korak 1 — Pregledajte svaki podprojekat pojedinačno (uključujući provjeru isključenja)

PIU popunjava obrazac za selekciju za svaki pojedinačni podprojekat. Prvo **što treba provjeriti** jeste da li se podprojekat nalazi na Listi **isključenja** — listi aktivnosti koje se nikada ne mogu finansirati u okviru projekta, bez obzira na druge okolnosti.

Podprojekti se automatski isključuju ako postoji vjerovatnoća da će uzrokovati:

- Značajni, teški ili nepovratni uticaji na životnu sredinu
- Značajno sticanje zemljišta, prisilno raseljavanje ili fizičko/ekonomsko preseljenje ljudi
- Velike promjene u korištenju zemljišta
- Značajna šteta kritičnim prirodnim staništima ili biodiverzitetu
- Značajna šteta za kulturne baštine

Ako podprojekat ispunjava **bilo koji** od ovih kriterija isključenja, odmah se proglašava nepodobnim i ne ide dalje u procesu.

Ako podprojekat prođe provjeru isključenja, PIU zatim procjenjuje sljedeće:

- Kakva se vrsta radova planira (nova gradnja, rehabilitacija itd.)
- Gdje se nalazi (blizu zaštićenih područja, kulturne baštine, vodenih površina?)
- Koliko je aktivnost velika i osjetljiva
- Bilo da se radi o sticanju zemljišta ili raseljavanju ljudi

1.1. Priprema podprojekata i pregled tehničke dokumentacije

Većina podprojekata Komponente 1 odabrana je iz dobro razvijenog niza opštinskih prijedloga i očekuje se da će imati tehničku dokumentaciju, uključujući detaljne projekte, specifikacije i građevinske dozvole koje su već

pripremile odgovarajuće opštine ili vodovodna preduzeća u trenutku realizacije projekta. Nakon završetka E&S selekcije za svaki podprojekat, i prije pripreme lokacionih E&S instrumenata, stručnjaci za životnu sredinu i društvo PIU-a će pregledati svu postojeću tehničku dokumentaciju koju su pripremile odgovarajuće opštine ili vodovodna preduzeća — uključujući detaljne dizajne, specifikacije, količinske račune i sve dozvole ili odobrenja već dobijena prema nacionalnom zakonodavstvu.

Svrha ovog pregleda je osigurati da je postojeća dokumentacija dovoljno napredna i potpuna da informiše pripremu potrebnih E&S instrumenata, te da identifikuje tehničke nedostatke koje treba popuniti prije nego što se priprema podprojekta može nastaviti. Recenzija će potvrditi:

- Da su obim, lokacija i dizajn podprojekta dovoljno definisani da omoguće smislenu E&S procjenu;
- Da su sve potrebne nacionalne dozvole i odobrenja — uključujući građevinske dozvole i dozvole za korištenje vode — pribavljene ili se aktivno koriste od strane korisničke opštine ili vodovodnog preduzeća; i
- Da postojeći dizajni adekvatno integrišu efikasnost resursa, prevenciju zagađenja i mjere upravljanja otpadom u skladu sa ESS 3 i GIIP-om, ili da se ove mjere rješavaju putem ESMP-a specifičnog za lokaciju.

Ako pregled utvrdi da postojeća dokumentacija nije potpuna ili nedovoljno detaljna da podrži pripremu E&S instrumenata, PIU će zahtijevati od nadležne opštine da otkloni identificirane praznine prije nastavka. PIU će pratiti status pregleda dokumentacije za sve podprojekte i izvještavati o napretku u svojim polugodišnjim izvještajima Svjetskoj banci.

Korak 2 — Klasifikujte nivo rizika

Na osnovu projekcije, svaki podprojekat se svrstava u jednu od četiri kategorije: 1

Nivo rizika	Šta to znači	Može li se finansirati?
Low	Manji, kratkoročni uticaji; nije potrebna EIA	Da — nije potreban nijedan E&S instrument specifičan za lokaciju osim standardnih klauzula o zaštiti na radu i zaštite na radu ugrađenih u građevinske radove ili ugovore o uslugama i POM
Umjereno	Uticaji koji se mogu upravljati; može zahtijevati nacionalnu EIA provjeru	Da — pripremite ESMP kontrolnu listu ili potpuni ESMP
Značajan	Značajni uticaji koji zahtijevaju detaljnu procjenu	Da — pripremite kompletan ESMP ili ESIA
Visoko	Teški, potencijalno nepovratni efekti	Ne — nije podoban za finansiranje

Detaljan opis je dat u [Tabela 9](#) ispod.

Tabela 9 Matrica klasifikacije rizika za kvalifikovane podprojekte

Nivo rizika	Opis	Podobnost / E&S instrumenti
Nizak rizik	Podprojekti sa zanemarivim uticajima na životnu sredinu i društvo za koje procjena uticaja na životnu sredinu nije potrebna. Aktivnosti koje nisu ni na listi I ni na listi II Pravilnika o projektima za koje je potrebna procjena uticaja na životnu sredinu. Obično uključuje: manje radove na rehabilitaciji ili prilagođavanju unutar postojećih infrastrukturnih prostora (npr. zamjene cijevi unutar postojećih trasa, instalacije brojila, nadogradnje opreme na postojećim objektima); tehnička pomoć, jačanje kapaciteta i savjetodavne aktivnosti (Komponente 3 i 4); terenska istraživanja i aktivnosti praćenja (Podkomponenta 2.2); koja se ne nalaze u ili blizu zaštićenih područja, Ramsarskih lokaliteta ili ekološki osjetljivih staništa; nije smješten u društveno osjetljivim područjima; bez potrebe za sticanjem zemljišta, službenostima ili ograničenjima u korištenju zemljišta; nema potvrđenog ili sumnjivog prisustva materijala koji sadrže azbest; Nema historijskog sticanja zemljišta u očekivanju ili u direktnoj vezi s projektom.	Ispunjava uslove za finansiranje. Ne zahtijeva se formalna EIA prema nacionalnom zakonodavstvu. PIU će pripremiti Kontrolnu listu za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMC). Standardne ekološke, društvene i OHS klauzule da budu ugrađene u sve građevinske radove ili servisne ugovore, u skladu sa zahtjevima ovog ESMF-a i Priručnika za projektne operacije (POM). Slučajno pronalaženje procedura koje su primjenjive. SEP i LMP na nivou projekta će biti implementirani.
Umjereni rizik	Podprojekti sa upravljivim, privremenim i lokalizovanim uticajima na E&S. Obično spada pod Listu II nacionalne uredbe o EIA ili ispod praga. Obično uključuje: rehabilitaciju i proširenje centralizovanih sistema vodosnabdijevanja unutar ili blizu postojećih prava prolaza u urbanim i periurbanim područjima; modernizaciju decentralizovane infrastrukture za vodne usluge u ruralnim i udaljenim područjima; proširenja kanalizacione mreže malih razmjera u neosjetljivim okruženjima; izgradnju ili zamjenu pumpnih stanica ili rezervoara za skladištenje unutar postojećih objekata; smještena u neosjetljivim okruženjima, bez direktne blizine zaštićenim područjima, Ramsarskim lokalitetima ili ekološki važnim staništima; potvrđeno ili sumnjivo prisustvo azbestno-cementnih cijevi koje zahtijevaju upravljano uklanjanje; može zahtijevati manji privremeni pristup zemljištu ili služnosti bez fizičkog iseljavanja stanovnika ili uklanjanja neformalnih korisnika sa javnog zemljišta; ograničeno ekonomsko raseljavanje kratkog trajanja (npr. privremeni gubitak pristupa poljoprivrednom zemljištu tokom izgradnje); nije smješten u društveno osjetljivim područjima ili područjima sa značajnom koncentracijom ranjivih grupa; Nema historijskih slučajeva	Ispunjava uslove za finansiranje. PIU da pripremi specifični plan upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP) ili kontrolnu listu za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMC), u zavisnosti od složenosti identificiranih rizika. Gdje su materijali koji sadrže azbest potvrđeni i planirano je njihovo uklanjanje, potreban je poseban Plan upravljanja azbestom kao dio ESMP-a. Korisnička opština će podnijeti zahtjev nadležnom nacionalnom tijelu (EPA) da utvrdi da li je nacionalna EIA potrebna prema važećem zakonodavstvu, a PIU će pratiti i pratiti ovaj proces. Gdje su potrebni manji pristup zemljištu ili službenosti, primjenjuju se odredbe RPF-a i skraćeni RAP će biti pripremljen i implementiran prije početka građevinskih radova. SEP i LMP na nivou projekta koji će biti implementirani, ili ako je potrebno, SEP specifičan za lokaciju koji će se pripremiti, objaviti i konsultovati prije početka radova na izgradnji. Gdje se podprojekti nalaze u blizini registrovanih kulturnih baštinskih dobara, za pojedinačni podprojekat će se pripremiti Plan upravljanja kulturnim naslijeđem (CHMP), u suprotnom se primjenjuju procedure slučajnog pronalaska.

	eksproprijacije zemljišta.	
Značajan rizik	Podprojekti sa potencijalno značajnim, raznolikim ili složenim uticajima na E&S. Vjerovatno će spadati pod Listu I nacionalne uredbe o EIA, ili projekte sa Liste II na ekološki ili društveno osjetljivim lokacijama. Obično uključuje: direktnu izgradnju u vodi, uzimanje vode iz ekološki osjetljivog jezera i potencijalne uticaje na endemske vrste, kolonije ptica i egzistenciju ribarskih zajednica; nova proširenja vodovodnih cjevovoda sa novim trasama većim od 5 km koja prolaze kroz poljoprivredno zemljište, ekološki osjetljiva područja ili područja sa potvrđenim ili vjerovatnim prisustvom azbestno-cementnih cijevi u blizini osjetljivih prijemnika; izgradnju kanalizacionih mreža na ekološki osjetljivim lokacijama ili u blizini vodotoka; bilo koji podprojekat smješten u ili pored nacionalnog parka, močvarnog područja označenog Ramsarom ili područja ekvivalentnog Natura 2000; podprojekte sa potvrđenim historijskim slučajevima sticanja zemljišta; podprojekti koji zahtijevaju sticanje i preseljenje zemljišta, uključujući i ekonomsku i fizičku raseljavanje; podprojekti koji utiču na značajne koncentracije ranjivih grupa, uključujući romske zajednice ili populacije bez alternativnog izvora vode.	Podobni za finansiranje, uz uslov pripreme i odobrenja Svjetske banke za potrebne instrumente prije početka građevinskih radova. PIU za nabavku i pripremu potpune procjene uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA) i/ili sveobuhvatnog ESMP-a specifičnog za lokaciju. Ako je primjenjivo, Akcioni planovi preseljenja specifični za lokaciju (RAP) biće pripremljeni, objavljeni, konsultovani i u potpunosti implementirani — uključujući isplatu svih naknada — prije potpisivanja ugovora za građevinske radove. Pored toga, razvijat će se specifični planovi upravljanja u skladu sa zahtjevima ovog ESMF-a, uključujući, ako je primjenjivo: Plan upravljanja azbestom, Plan upravljanja biodiverzitetom, Plan upravljanja saobraćajem, Plan zdravlja i sigurnosti zajednice, i, ako je primjenjivo, za podprojekte u blizini zaštićenih područja primjenu Privremene smjernice Svjetske banke o projektima u ili blizu zaštićenih područja (2025). Ako je primjenjivo, PIU će pribaviti nacionalni EIA u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom. SEP i LMP na nivou projekta koji će biti implementirani, ili ako je potrebno, SEP specifičan za lokaciju koji će se pripremiti, objaviti i konsultovati prije početka radova na izgradnji.
Visoki rizik / Ne ispunjava uslove	Podprojekti koji bi rezultirali nepovratnim značajnim negativnim uticajima na životnu sredinu ili društvo koje se ne mogu adekvatno izbjeći ili ublažiti; aktivnosti na projektu Lista isključenja, uključujući: značajnu konverziju ili degradaciju kritičnih prirodnih staništa; fizičko preseljenje domaćinstava ili zajednica; trajni gubitak više od 10% proizvodnih sredstava bilo koje pogođene osobe bez naknade i obnove sredstava za život; proizvodnju ili novu upotrebu azbesta ili drugih međunarodno zabranjenih supstanci; aktivnosti koje su u suprotnosti s nacionalnim zakonodavstvom o zaštiti životne sredine ili obavezama Crne Gore prema pristupanju EU; aktivnosti koje uključuju prisilni ili dječiji rad; uništavanje registrovanih kulturnih baština bez prethodne dozvole; aktivnosti koje nisu u skladu sa razvojnim ciljevima projekta.	N/a

Nakon kategorizacije rizika, PIU podnosi predloženu kategoriju rizika Svjetskoj banci na odobrenje.

Korak 3 — Pripremiti pravi ekološki/društveni dokument

U zavisnosti od nivoa rizika, PIU priprema odgovarajući instrument:

Niski rizik → nije potreban specifičan za lokaciju E&S instrumenta osim standardnih klauzula o životnu sredinu, društvenim i OHS klauzulama ugrađenim u građevinske radove ili ugovore o uslugama i POM, što je potvrđeno tokom selekcije.

Umjereni rizik → **ESMP kontrolnoj listi ili Planu upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP)** koji pokriva kao minimum: mjere zaštite životne sredine i društva u fazi izgradnje; odredbe o upravljanju azbestom gdje su materijali koji sadrže azbest potvrđeni ili se sumnja; protokole obavještanja zajednice i prekide usluga; zahtjeve za zaštitu zdravlja i sigurnost na radu; upravljanje otpadom; te obaveze praćenja i izvješćivanja. Potreban je podprojekat SEP sa GRM-om specifičnim za lokaciju. Gdje se podprojekti nalaze u blizini registrovanih kulturnih baština, biće pripremljen i Plan upravljanja kulturnim naslijeđem (CHMP).

Značajan rizik → **punom ESMP-u ili procjeni uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA).** — uključujući sve relevantne mjere ublažavanja, protokole praćenja i institucionalne odgovornosti kroz faze izgradnje i rada. Specifični planovi upravljanja — uključujući, po potrebi, Plan upravljanja azbestom, Plan upravljanja saobraćajem i Plan zdravlja i sigurnosti zajednice — biće pripremljeni kao aneksi ESMP-u. Gdje su potvrđena ograničenja sticanja zemljišta ili pristupa, paralelno će se pripremiti Plan akcije preseljenja (RAP) ili skraćeni RAP, u skladu sa RPF-om.

Ako se podprojekat nalazi u zaštićenom kulturnom/historijskom području → potreban je i Plan upravljanja kulturnim naslijeđem

Svi E&S instrumenti specifični za lokaciju biće pripremljeni na crnogorskom i engleskom jeziku, te u dovoljnoj detaljnosti da služe kao operativni dokumenti za izvođače i inženjere za nadzor tokom implementacije. Kada su uvjereni da dokumenti ispunjavaju zahtjeve WB-a za kvalitet i sadržaj, stručnjak za zaštitu životne sredine i društvo podnosi nacrt dokumenata na engleskom jeziku na pregled Svjetskoj banci.

Korak 4— Konsultujte zainteresovane strane

Svaki podprojekat mora uključivati javne konsultacije i angažman zainteresovanih strana kao dio procesa procjene — bez izuzetaka. Plan angažmana zainteresovanih strana (SEP) mora biti implementiran na nivou podprojekta.

4.1. -Pregled, odobrenje, objavljivanje i konsultacije Svjetske banke

Svi E&S instrumenti specifični za lokaciju pripremljeni u okviru Koraka 3 — osim niskorizičnih podprojekata — bit će dostavljeni Svjetskoj banci na pregled i odobrenje prije početka nabavke za građevinske radove.

Ugovori o građevinskim radovima neće biti potpisani niti će radovi početi dok Svjetska banka ne potvrdi odobrenje svih potrebnih instrumenata za relevantni podprojekat.

Prije ili paralelno sa podnošenjem zahtjeva Svjetskoj banci, svi ESMP-ovi, ESIA i RAP-ovi specifični za lokaciju bit će:

- **Javno objavljeno** na crnogorskom jeziku, u formatu i putem kanala dostupnih pogođenim zajednicama i široj javnosti, uključujući web stranicu PIU (PROCON) i kancelarije relevantne opštine; i
- **Konsultacije** će se konsultovati sa osobama pogođenim projektom i drugim relevantnim zainteresovanim stranama, u skladu sa projektnim SEP-om. Konsultacije će biti dokumentovane, a sažetak ključnih pitanja i načina na koji su ona riješena biće uključen u konačni instrument dostavljen Svjetskoj banci.

Za podprojekte sa značajnim rizikom gdje je nacionalna EIA obavezna prema crnogorskom zakonodavstvu, korisnička opština ili vodovodno preduzeće će pokrenuti nacionalni EIA postupak paralelno sa pripremom ESMP ili ESIA usklađenog sa ESF-om. PIU će pratiti i podržavati ovaj proces kako bi osigurao da se nacionalni zahtjevi za dozvole ispune bez nepotrebnih kašnjenja u implementaciji projekta. Kada nacionalni EIA proces identifikuje dodatne zahtjeve za ublažavanje izvan onih u ESF instrumentima, oni će biti uključeni u

relevantni ESMP.

PIU će održavati registar za objavljivanje i konsultacije za sve podprojekte, bilježeći datume, metode i rezultate svih aktivnosti objavljivanja i konsultacija, te će izvještavati o statusu odobrenja instrumenata u svojim polugodišnjim izvještajima o napretku Svjetskoj banci.

Korak 5. Implementacija, nadzor i praćenje

Nakon što Svjetska banka odobri sve potrebne E&S instrumente i završi sve obaveze objavljivanja i konsultacija, podprojekti mogu nastaviti sa nabavkom i implementacijom građevinskih radova. PIU snosi primarnu odgovornost za osiguravanje da se zahtjevi za E&S efikasno implementiraju i prate tokom faza izgradnje i rada svih podprojekata.

Obaveze izvođača: Svi ekološki i društveni zahtjevi — uključujući ESMP odredbe, OHS standarde, Kodeks ponašanja, LMP zahtjeve i procedure slučajnog pronalaska — bit će ugrađeni u ugovore o građevinskim radovima i dokumentaciju za tender. Izvođači će biti obavezni da pripreme i dostave ESMP (C-ESMP) PIU-u na pregled i odobrenje prije mobilizacije na lokaciju. Nijedan izvođač ne smije započeti radove dok njegov C-ESMP ne bude odobren od strane PIU-a.

Supervizija: Stručnjaci za zaštitu životne sredine i društvene zajednice PIU-a redovno će vršiti nadzorne posjete svim aktivnim gradilištima radi praćenja usklađenosti izvođača sa zahtjevima E&S. Učestalost nadzora biće u skladu sa klasifikacijom rizika svakog podprojekta — mjesečno za podprojekte sa značajnim rizikom i kvartalno za podprojekte sa umjerenim rizikom. Nalazi nadzora, uključujući eventualne slučajeve nepoštivanja i potrebne korektivne mjere, biće dokumentovani u izvještajima o nadzoru lokacije koje vodi PIU.

Nadzor: PIU će pratiti implementaciju svih ESMP i RAP-ova specifičnih za lokaciju u odnosu na indikatore i protokole definisane u svakom instrumentu. Ključni parametri praćenja uključuju: stope incidenata u oblasti BZP; usklađenost sa zahtjevima za upravljanje azbestom; status protokola obavještanja zajednice i prekida usluge; GRM stope prijema i rješavanja žalbi; i — za podprojekte blizu Skadarskog jezera ili rijeke Morača — rezultate monitoringa kvaliteta vode i ekologije. Gdje su RAP-ovi pripremljeni, post-implementacijske revizije će se provesti u roku od šest mjeseci od završetka aktivnosti preseljenja kako bi se potvrdilo da su pogođene osobe postigle životni standard barem jednak onima prije raseljavanja.

Izvještavanje: PIU će konsolidovati nalaze monitoringa kroz sve aktivne podprojekte u polugodišnjim izvještajima o ekološkom i društvenom napretku, koji se podnose Svjetskoj banci. Izvještaji će obuhvatati: status pripreme i odobrenja instrumenata za E&S u cijelom portfoliju podprojekata; nalazi o usklađenosti faze izgradnje; GRM performanse; OHS incidenti; kao i svim novim ekološkim ili društvenim pitanjima koja zahtijevaju pažnju menadžmenta. Značajna nepoštivanja ili ozbiljni incidenti bit će prijavljeni Svjetskoj banci u roku od 48 sati od nastanka.

Adaptivno upravljanje: Kada monitoring utvrdi da mjere ublažavanja ne postižu željene rezultate, ili kada se tokom implementacije pojave nepredviđeni ekološki ili društveni uticaji, PIU će ažurirati relevantni ESMP i dogovoriti korektivne mjere sa Svjetskom bankom. Ovaj adaptivni pristup upravljanju osigurava da upravljanje rizicima E&S ostane odgovorno na promjenjive uslove tokom cijelog životnog ciklusa projekta.

Ključna pravila za zapamtiti:

- Nijedan podprojekat nije odobren bez prethodnog završetka projekcije.
- Svjetska banka mora podržati konačnu klasifikaciju rizika.
- Podprojekti visokog rizika automatski su isključeni iz finansiranja.
- Za vodne projekte u Crnoj Gori, prije početka gradnje mora se dobiti dozvola za vodne zahtjeve (a kasnije i dozvola za vodu) od vodovodnih vlasti.
- Ako projekat dotiče međunarodne vodene puteve (npr. rijeke povezane s Jadranskim ili Dunavskim basenom), pokreće se politika Svjetske banke OP 7.50 o međunarodnim plovnim putevima i mora biti riješena.

7. Procedura implementacije ESMF-a

7.1. INSTITUCIJE ZA IMPLEMENTACIJU

Vlada Crne Gore, preko Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV) i Ministarstva ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera (MERS), služit će kao vodeća implementacijska agencija za WASEC projekat. Jedinica za implementaciju projekata (PIU) biće uspostavljena unutar PROCON-a — nacionalne jedinice za implementaciju projekata u oblasti komunalnih usluga i životne sredine — i biće odgovorna za svakodnevno upravljanje i koordinaciju svih aktivnosti projekta, uključujući upravljanje ekološkim i društvenim rizicima, praćenje i izvještavanje, te angažman zainteresovanih strana.

Fiducijarne funkcije — uključujući nabavku i finansijsko upravljanje — biće centralizivane pod Jedinicom tehničkih usluga (TSU) unutar Ministarstva finansija, u skladu sa fiducijarnim modelom implementacije primijenjenim u prethodnim projektima finansiranim od strane Svjetske banke u Crnoj Gori. PIU i TSU će raditi u bliskoj koordinaciji kako bi osigurali pravovremenu obradu nabavke, isplatu i finansijsku odgovornost u skladu sa zahtjevima Svjetske banke.

Jedinica za implementaciju projekta (PIU) — PROCON

PIU će biti uspostavljen unutar PROCON-a na nivou efikasnosti projekta i služit će kao osnovna jedinica odgovorna za ukupnu koordinaciju i implementaciju projekata kroz sve četiri komponente. Pored ostalog tehničkog, fiducijarnog i administrativnog osoblja, PIU će biti popunjen stručnjakom za životnu sredinu i specijalistom za društveni razvoj koji su odgovorni za:

- upravljanje i nadzor upravljanja ekološkim i društvenim rizicima, uključujući pripremu, implementaciju i praćenje svih ESF instrumenata (ESMF, SEP, LMP, RPF, ESCP, kao i lokacije specifični ESMP i RAP);
- Integracija zahtjeva za E&S u dokumente za tendere i ugovore o građevinskim radovima, osiguravajući da izvođači snose direktnu ugovornu odgovornost za implementaciju mjera ublažavanja i nadzora;
- Rad i administraciju mehanizma za rješavanje pritužbi na nivou projekta (GRM), uključujući prijem, praćenje, rješavanje i izvještavanje o žalbama;
- Praćenje, evaluacija i izvještavanje o performansama projekata, uključujući usklađenost ESS-a, trendove GRM-a i napredak u odnosu na Okvir rezultata;
- Uključivanje zainteresovanih strana i javno objavljivanje, u skladu sa projektnim SEP-om; i

PIU također može angažovati vanjske konsultante i savjetodavne firme za pružanje specijaliziranih doprinosa u oblastima kao što su nadzor dizajna infrastrukture, ekološke i društvene procjene, podrška digitalnim sistemima, realizacija obuka i olakšavanje angažmana zainteresovanih strana.

Svi E&S zahtjevi, uključujući one specificirane u ESMP-ovima specifičnim za lokaciju, odredbama o zaštiti na radu i procedurama slučajnog pronalaska, biće sistematski integrisani u sve tenderske dokumente i ugovore o građevinskim radovima. TSU, pod vodstvom PIU-a, osigurat će da se ovi zahtjevi uključe koristeći Standardne dokumente za nabavku (SPD) Svjetske banke, koji uključuju obavezne klauzule za upravljanje E&S. Ovaj aranžman osigurava da izvođači snose direktnu ugovornu odgovornost za implementaciju mjera ublažavanja i nadzora, dok PIU zadržava nadzor i odgovornost za provjeru usklađenosti i osiguravanje usklađenosti sa ESF-om i nacionalnim zakonodavstvom.

Korisničke opštine i vodovodna preduzeća

Opštine i javne vodovodne kompanije koje su direktni korisnici podprojekata Komponente 1 služit će kao ključni partneri u pripremi i implementaciji podprojekata. Njihove odgovornosti uključuju:

- Pružanje postojeće tehničke dokumentacije — uključujući dizajne, specifikacije i dozvole — za pregled od strane PIU-a;
- Pribavljanje svih potrebnih nacionalnih dozvola i odobrenja (građevinske dozvole, dozvole za korištenje vode, nacionalne odluke EIA) od nadležnih organa;
- Podrška društvenom pregledu kroz obezbjeđivanje lokalnih zemljišnih knjiga i katastarskih evidencija;
- Služenje kao lokalne kontakt tačke za GRM i olakšavanje konsultacija sa zajednicom na opštinskom

nivou; i

- Koordinacija pristupa lokacijama podprojekata tokom izgradnje i nadzora.

Regionalni vodovod za crnogorsku obalu (RWMC)

RWMC je direktni korisnik podkomponente 2.1 i bit će odgovoran za rad proširenog postrojenja za tretman vode na Skadarskom jezeru. RWMC će sarađivati sa PIU-om u pripremi i implementaciji Ekološke i društvene revizije, ESIA i/ili ESMP za proširenje na Skadarskom jezeru, te će pribaviti sve potrebne nacionalne dozvole za radove proširenja.

Upravljanje ekološkim i društvenim rizicima

Stručnjaci za zaštitu životne sredine i društva u PIU biće odgovorni za upravljanje rizicima E&S tokom cijele implementacije projekata. Njihove osnovne odgovornosti uključuju:

- Provođenje E&S pregleda svih podprojekata i predlaganje klasifikacija rizika i potrebnih instrumenata za potvrdu od strane Svjetske banke;
- Vođenje ili nadgledanje pripreme svih instrumenata E&S-a specifičnih za lokaciju i njihovo podnošenje Svjetskoj banci na pregled i odobrenje;
- Pregled postojeće tehničke dokumentacije koju su pripremile opštine i vodovodna preduzeća u skladu sa zahtjevima ESMF-a i ESF-a, te identifikaciju nedostataka koje treba popuniti prije nabavke;
- Pružanje tehničkih smjernica izvođačima i inženjerima nadzora o identifikaciji, procjeni i ublažavanju E&S rizika;
- Redovne nadzorne posjete svim aktivnim gradilištima i dokumentovanje nalaza u izvještajima o nadzoru gradilišta;
- Osiguravanje kontinuirane usklađenosti sa Planom za ekološku i društvenu posvećenost (ESCP) i svim primjenjivim ESS-ovima;
- Koordinacija i nadzor GRM-a, uključujući prihvatanje, praćenje, rješavanje i izvještavanje o žalbama, s posebnim naglaskom na pritužbe koje uključuju ranjive grupe i sve slučajeve vezane za SEA/SH. GRM odgovornosti dodjeljuju se na tri nivoa: (i) PIU nivo, gdje će stručnjaci za životnu sredinu i društvene zajednice nadgledati i konsolidovati upravljanje pritužbama kroz cijeli portfelj; (ii) na nivou opštine, gdje će određene tačke služiti kao lokalni prijemni pultovi za prijem žalbi i odgovor prve linije; i (iii) na nivou lokacije, gdje izvođači vode dnevnik žalbi i upravljaju specifičnim žalbama vezanim za građevinske aktivnosti;
- Podržavanje realizacije SEP-a, osiguravanje da konsultacije budu inkluzivne, rodno osjetljive i dostupne ranjivim grupama; i
- Priprema i podnošenje izvještaja o ekološkom i društvenom napretku Svjetskoj banci.

Tabela 10 Ekološke i društvene uloge i odgovornosti

Odgovorni subjekt	Ključne odgovornosti
PIU / PROCON (ukupno)	Osigurati ukupnu usklađenost sa ESMF-om i svim ESF instrumentima; nadgledati praćenje, evaluaciju i izvještavanje E&S; održavati koordinaciju sa Svjetskom bankom i relevantnim nacionalnim vlastima; nadgledati implementaciju ESMP-ova specifičnih za lokaciju, upravljati GRM-om i osigurati pravovremeno rješavanje pritužbi; pružiti izgradnju kapaciteta opštinama, komunalnim preduzećima i izvođačima.
PIU stručnjak za životnu sredinu	Voditi ekološke preglede i klasifikaciju rizika svih podprojekata; nadgledati pripremu i pregled instrumenata za životnu sredinu specifičnih za lokaciju; pregledati postojeću tehničku dokumentaciju opština u skladu sa zahtjevima ESMF-a; redovne nadzorne posjete lokaciji; osigurati integraciju zahtjeva za E&S u dokumentima za tender i ugovorima; priprema polugodišnje izvještaje o napretku E&S; saradnji sa Svjetskom bankom o usklađenosti s životnom sredinom
Specijalista za društveni razvoj PIU-a	Voditi društveni skrining svih podprojekata, uključujući eksproprijaciju zemljišta i procjene ranjivih grupa; nadgledati pripremu RAP-ova i skraćenih RAP-ova; aktivnosti angažmana glavnih zainteresovanih strana u skladu sa SEP-om; osigurati uključivanje ranjivih grupa u konsultacije;

	podržati pripremu SEP-ova specifičnih za lokaciju; koordinirati GM na nivou projekta sa opštinskim i lokalitetskim GRM fokusnim tačkama; osigurati pravovremenu objavu društvenih instrumenata; pratiti pokazatelje roda i inkluzije; upravljanje kanalima za žalbe osjetljivim na SEA/SH
Inženjer nadzora	Nadzor pridržavanja E&S zahtjeva i mjera ublažavanja od strane izvođača propisanih u ESMP-ovima specifičnim za lokaciju; pregledati i preporučiti odobrenje ESMP-ova za izvođače radova (C-ESMP); redovno izvještavati PIU o usklađenosti sa E&S; učestvujte u zajedničkim nadzornim posjetama i pratite korektivne mjere
Izvođači radova	Pripremiti i implementirati Ugovorni ESMP (C-ESMP) koji pokriva sve mjere ublažavanja specificirane u ESMP-u specifičnom za lokaciju; osigurati primjenu OHS standarda, Kodeksa ponašanja i LMP zahtjeva; provoditi Plan upravljanja azbestom gdje je primjenjivo; obučavati radnike o BOZP, Kodeksu ponašanja, prevenciji SEA/SH i upravljanju otpadom; upravljaju radničkim GRM-om; voditi dnevnik žalbi na lokaciji; redovno izvještavati nadzornog inženjera o učinku i incidentima u E&S-u
Korisničke opštine i vodovodna preduzeća	Dostaviti postojeću tehničku dokumentaciju i dozvole; dobijanje potrebnih nacionalnih odobrenja; podržati društvenu provjeru putem lokalnih zemljišnih evidencija; odrediti opštinske GRM žarišne tačke; olakšati konsultacije sa zajednicom; Koordinirajte pristup lokaciji tokom izgradnje
RWSC	Saradnja sa PIU na E&S reviziji, ESIA-i i/ili pripremi ESMP-a za proširenje na Skadarskom jezeru; dobijanje nacionalne odluke o EIA; upravljaju proširenim postrojenjem za MERS u skladu sa ESMP operativnim zahtjevima i programom nadzora
TSU — Ministarstvo finansija	Upravljanje procesima nabavke u skladu sa propisima Svjetske banke; osigurati da su zahtjevi za E&S ugrađeni u dokumente za tender koristeći SPD Svjetske banke; nadgledati isplatu i finansijsko upravljanje; podrška finansijskom izvještavanju i zahtjevima za reviziju

7.2. PRAĆENJE I IZVJEŠTAVANJE

PIU (PROCON) će biti odgovoran za uspostavljanje i održavanje robusnog sistema za praćenje i evaluaciju (M&E) radi praćenja napretka implementacije, procjene rezultata i osiguravanja pravovremenog izvještavanja za sve komponente projekta i portfolija podprojekata.

M&E sistem će biti usklađen sa Okvirom rezultata iz PAD-a i uključivat će indikatore vezane za ciljeve razvoja projekata — razvrstane po spolu gdje je to relevantno — klimatske ko-koristi te ekološke i društvene obaveze u okviru ESCP-a. Ekološki i društveni monitoring biće integrisan u cjelokupni M&E sistem projekta, umjesto da se upravlja kao zaseban paralelni proces.

PIU će biti odgovoran za:

- Prikupljanje i konsolidacija podataka o ekološkom i društvenom monitoringu kroz sve aktivne podprojekte;
- Praćenje rezultata projekata i usklađenosti sa fiducijarnim i ESF zahtjevima Svjetske banke;
- Praćenje usklađenosti izvođača sa ESMP-ovima specifičnim za lokaciju, planovima upravljanja azbestom, planovima zaštite na radu i zdravstvenim radom i Kodeksom ponašanja kroz redovne nadzorne posjete;
- Praćenje performansi GRM-a, uključujući prijem žalbi, stope rješavanja i vrijeme odgovora, razvrstano po tipu žalbe i kategoriji žalitelja;
- Praćenje implementacije RAP-ova i provođenje revizija nakon implementacije u roku od šest mjeseci od završetka aktivnosti preseljenja; i
- Redovno izvještavanje o postizanju ciljeva rezultata, uključujući pitanja o spolu, angažmanu građana i otpornosti na klimatske promjene.

Ključne kontaktne tačke za opštine i komunalne usluge će dostaviti podatke o praćenju iz svojih podprojekata, uključujući lokalne konsultacijske zapise, status implementacije ESF-a i napredak u izgradnji, koje će PIU konsolidovati u periodične izvještaje o projektima.

PIU će pripremati kvartalne izvještaje o ekološkom i društvenom napretku za podnošenje Svjetskoj banci,

obuhvatajući: status pripreme i odobrenja instrumenata E&S kroz cijeli portfolij podprojekata; nalaze o usklađenosti faze izgradnje iz nadzora gradilišta; GRM performanse; Napredak SEP aktivnosti, OHS incidenti i korektivne mjere; Status implementacije RAP-a; kao i svim novim ekološkim ili društvenim pitanjima koja zahtijevaju pažnju menadžmenta. Ozbiljni incidenti, uključujući smrtne slučajeve, teške povrede ili značajne događaje zagađenja životne sredine, bit će prijavljeni Svjetskoj banci u roku od 48 sati od nastanka.

7.3. PLAN RAZVOJA KAPACITETA I OBUKE ESMF-A

Iako PROCON ima institucionalno iskustvo u upravljanju infrastrukturnim projektima financiranim od strane Svjetske banke u Crnoj Gori, opštine i vodovodna preduzeća koja implementiraju podprojekte Komponente 1 zahtijevat će ciljano jačanje kapaciteta za zahtjeve ESF-a, pripremu instrumenata za E&S specifične lokacije i specifični profil rizika WASEC projekta. Projekat će implementirati Plan razvoja kapaciteta i obuke koji pokriva sljedeće ciljne grupe i teme:

Za osoblje PIU u PROCON-u:

- Usklađenost sa ESF i ekološkim i društvenim standardima (ESS 1–ESS 10), uključujući uloge, odgovornosti i zahtjeve za izvještavanje;
- Priprema i implementacija E&S skringa, lokacija-specifičnih ESMP-ova, RAP-ova i ESMP-ova za izvođače radova (C-ESMP);
- Standardi zdravlja i sigurnosti na radu i praćenje;
- Rod, društvena uključenost i prevencija SEA/SH;
- Privremeno ili trajno ograničenje pristupa izvoru prihoda ili zemljištu / pitanjima preseljenja / RAP
- Objavljivanje informacija i angažman zainteresovanih strana
- Upravljanje žalbama; i
- Izvještavanje o ekološkim i društvenim incidentima, uključujući izvještavanje o ozbiljnim incidentima koristeći predložke Svjetske banke.

Za izvođače radova i inženjere nadzora:

- Priprema, odobravanje i implementacija C-ESMP-ova usklađenih sa lokacija-specifičnim ESMP-ovima i ESMC-ovima;
- OHS procedure za visokorizične građevinske aktivnosti, uključujući ulazak u zatvorene prostore, radove u blizini vodenih tijela i rad sa teškom mehanizacijom;
- Zahtjevi Kodeksa ponašanja za sve radnike, uključujući prevenciju SEA/SH;
- Ublažavanje životne sredine, prevenciju zagađenja, kontrolu sedimenta u blizini vodenih tijela i upravljanje otpadom;
- mjere za zdravlje i sigurnost zajednice, uključujući upravljanje saobraćajem i obavještanje o prekidima usluga; i
- Postupci slučajnog pronalaska za neočekivana otkrića kulturne baštine.
- Upravljanje žalbama

Za opštine i vodovodna preduzeća:

- Uloge i odgovornosti u upravljanju žalbama, uključujući primanje, dokumentovanje i upućivanje žalbi kroz projekat GRM;
- Olakšavanje javnog angažmana i podrška implementaciji SEP-a;
- Učestvovanje u ekološkom i društvenom monitoringu na nivou zajednice, uključujući prijavljivanje potencijalnih incidenata ili nepoštivanja;
- Podrška širenju informacija i podizanju svijesti o aktivnostima projekta, mjerama za ublažavanje E&S-a i pravima pogođenih osoba; i

- Privremeno ili trajno ograničenje pristupa izvoru prihoda ili zemljištu / pitanjima preseljenja / RAP
- Objavljivanje informacija i angažman zainteresovanih strana
- Upravljanje žalbama
- Podrška konsultacijama i objavljivanju informacija tokom pripreme i implementacije instrumenata za specifične lokacije E&S.

Izvođenje obuke

Obuka će se provoditi kroz radionice, obuku na radnom mjestu i učenje na terenu. Svjetska banka će pružiti početnu ESF i ESS orijentacijsku obuku osoblju PIU-a o efikasnosti projekta, uz dodatnu tehničku podršku specijaliziranih konsultanata po potrebi. Obuka na nivou gradilišta za sve građevinske radnike biće održana od strane izvođača radova prije početka radova na svakoj lokaciji, a PIU će je potvrditi kroz nadzorne posjete.

PIU će voditi sveobuhvatne evidencije o obuci, uključujući liste učesnika, materijale za obuku i evidenciju prisustva. Efikasnost obuke će se ocjenjivati kroz periodične sesije osvježavanja, mehanizme povratnih informacija i praktičnu primjenu sadržaja obuke koji se posmatra tokom nadzornih misija. Plan razvoja kapaciteta i obuke biće ažuriran po potrebi kako bi se odgovorilo na nove izazove ili nedostatke u znanju identificirane tokom implementacije.

7.4. BUDŽET ESMF-A ZA IMPLEMENTACIJU

WASEC projekat će dodijeliti dovoljno i posvećenih budžetskih resursa kako bi se osigurala efikasna priprema, implementacija, nadzor i praćenje svih aktivnosti upravljanja životnom sredinom i društvenim upravljanjem tokom cijelog životnog ciklusa projekta. Budžetske alokacije će pokrivati sljedeće kategorije aktivnosti ESMF-a:

Aktivnosti ESMF-a	Procijenjeni budžet (EUR)	Izvor finansiranja
Priprema ESMP-ova specifičnih za lokaciju za podprojekte Komponente 1	Datum će biti određen po podprojektu	Budžet projekta
Priprema RAP-ova ili skraćenih RAP-ova ako i gdje je potvrđeno sticanje zemljišta	Datum će biti određen po podprojektu	Budžet projekta
Izgradnja kapaciteta i obuka za PIU, opštine, komunalna preduzeća, izvođače radova i zainteresovane strane u zajednici	Datum će biti određen	Budžet projekta
Ekološki i društveni nadzor i praćenje kroz cijeli portfelj podprojekata, uključujući posjete lokacijama i izvještavanje	Datum će biti određen	Budžet projekta
Rad GRM-a, uključujući radnički GRM i mehanizme izvještavanja osjetljive na SEA/SH	Datum će biti određen	Budžet projekta
Mjere prevencije SEA/SH, praćenje Kodeksa ponašanja i kampanje podizanja svijesti	Datum će biti određen	Budžet projekta
Aktivnosti komunikacije, otkrivanja i angažmana zainteresovanih strana	Datum će biti određen	Budžet projekta
Rezerva za nepredviđene E&S rizike ili uticaje Adaptivnog upravljanja za nepredviđene rizike ili uticaje	Datum će biti određen	Budžet projekta

Detaljna raspodjela budžeta zasnovana na aktivnostima biće razvijena i prikazana u Priručniku za operacije projekta (POM) o efikasnosti projekta. POM će uključivati procjene troškova za svaku kategoriju aktivnosti ESMF-a, navodeći godišnje i kumulativne alokacije.

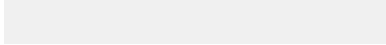
Integracija ESMP troškova u ugovore o građevinskim radovima

Troškovi implementacije svih mjera ublažavanja navedenih u ESMP-ovima specifičnim za lokaciju bit će u potpunosti integrisani u troškove izgradnje odgovarajućih ugovora o civilnim radovima. Ovaj zahtjev će biti preciziran u svim dokumentima za nadmetanje, osiguravajući da:

- Izvođači su dužni da u svoje ponude navedu cijenu i uključe sve mjere za ublažavanje i ublažavanje

E&S-a;

- Prihvaćeni iznos ugovora smatra se dovoljnim da pokrije punu usklađenost sa ESMP zahtjevima i sve korektivne mjere utvrđene tokom nadzora; i
- Inženjer za nadzor i PIU će tokom izvršenja ugovora provjeriti da li se odredbe E&S adekvatno implementiraju i finansiraju.

8. Angažman zainteresovanih strana, otkrivanje informacija i konsultacije

8.1. UKLJUČIVANJE ZINTERESOVANIH STRANA

WASEC projekat ima potpuno razvijen okvir za angažman zainteresovanih strana, dokumentovan u Planu angažmana zainteresovanih strana (SEP) projekta, koji priprema PIU unutar PPROCON-a i koji je objavljen prije procjene projekta. Opšti cilj SEP-a je definisati program za angažman zainteresovanih strana — uključujući javno objavljivanje informacija i konsultacije — kroz cijeli ciklus projekta, od pripreme do implementacije i zatvaranja projekta. SEP definiše načine na koje će projektni tim komunicirati sa zainteresovanim stranama i uključuje mehanizam putem kojeg ljudi mogu izraziti zabrinutosti, dati povratne informacije ili se žaliti na aktivnosti projekta.

WASEC projekat je osmišljen da pruži koristi raznolikom skupu zainteresovanih strana širom Crne Gore — prvenstveno domaćinstvima i preduzećima u 21 opštini na koje su obuhvaćene podprojektima Komponente 1, obalnom stanovništvu koje opslužuje Regionalna kompanija za vodosnabdijevanje crnogorske obale (RWSC), te vodovodnim preduzećima i regulatornim institucijama širom zemlje. S obzirom na geografsku širinu projekta — koja obuhvata opštine duž obalne, centralne i sjeverne regije Crne Gore — pejzaž zainteresovanih strana je raznolik i pristupi angažmanu moraju biti prilagođeni u skladu s tim. Zainteresovane strane uključene u projekat kategorizirane su u tri grupe: Zainteresovane strane (PAP), Druge zainteresovane strane (OIP) i ranjive ili ugrožene grupe. Projekat stavlja snažan naglasak na uključivanje i smisleno učešće ugroženih i ugroženih grupa, u skladu sa ESF-om Svjetske banke i Strategijom za rodnu ravnopravnost.

8.1.1 Stranke pogođene projektom (PAP)

Domaćinstva i zajednice u učesničkim opštinama (Komponenta 1)

Domaćinstva i zajednice smještene u opštinama na koje cilja 21 prioritetni podprojekat u okviru Komponente 1 su glavne pogođene strane projekta. To uključuje: domaćinstva koja će imati koristi od poboljšane, pouzdane snabdijevanja vodom; stanovnici koji žive pored građevinskih koridora i koji mogu doživjeti privremene poremećaje zbog buke, prašine, saobraćaja i prekida u vodovodu tokom radova na rehabilitaciji; vlasnici zemljišta i korisnici zemljišta — uključujući male poljoprivrednike — duž novih trasa cjevovoda ili u blizini proširenih objekata koji mogu biti podložni dogovorima o pristupu zemljištu ili službenostima; i korisnici usluga pogođeni privremenim prekidima snabdijevanja vodom tokom rehabilitacije aktivnih sistema. U ruralnim i udaljenim opštinama u sjevernom regionu, gdje su nedostaci vodovodnih usluga najizraženiji, članovi zajednice će biti i direktni korisnici i strane koje bi mogle biti pogođene poremećajima u fazi izgradnje.

Obalno stanovništvo i ribarske zajednice — područje Skadarskog jezera (podkomponenta 2.1)

Stanovnici obalnih opština koje opslužuje RWSC su direktni korisnici Podkomponente 2.1, koja se bavi opadajućom pouzdanošću obalnog vodosnabdijevanja. Lokalne ribarske zajednice i druga domaćinstva u blizini područja na Skadarskom jezeru su pogođene projektom čije egzistencije, pristup jezerskim resursima i svakodnevne aktivnosti mogu privremeno biti pogođeni tokom izgradnje proširenog postrojenja za prečišćavanje.

Vodovodna preduzeća i opštinska javna preduzeća

Javne vodovodne kompanije (JKP) koje posluju u učesničkim opštinama su direktni institucionalni korisnici investicija iz Komponente 1 i ključni partneri u pripreme i nadzoru podprojekata. Na njih će direktno uticati operativni zahtjevi uvedeni kroz obnovljenu infrastrukturu, obaveze upoređivanja učinka prema Komponenti 3 i agendu reforme tarifa.

Regulatorni i institucionalni akteri u sektoru vode

REGAGEN (nacionalni regulator komunalnih usluga), Uprava za vodu i Ministarstvo ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernih regija (MERS) direktno su uključeni i pogođeni institucionalnom reformskom

agendom prema Komponenti 3, uključujući reviziju metodologije tarifa, razvoj Nacionalne strategije za razvoj vodnih usluga i uvođenje nacionalne digitalne platforme za benchmarking.

8.1.2. Ostale zainteresovane strane (OIP)

Širok spektar nacionalnih i lokalnih institucija ima interes za WASEC projekat i biće uključeni kroz strukturirane koordinacione mehanizme tokom cijele implementacije, uključujući:

- **Agencija za zaštitu životne sredine (EPA):** Za izdavanje ekoloških dozvola, odluke EIA i praćenje usklađenosti, posebno za radove podkomponente 2.1 unutar Nacionalnog parka Skadarskog jezera;
- **Uprava za vodu:** Za izdavanje dozvola za korištenje vode i nadzor nad zauzimanjem vode iz Skadarskog jezera i rijeke Morača;
- **Institut za zaštitu prirode Crne Gore:** Za procjene biodiverziteta i stručna mišljenja vezana za radove u blizini Skadarskog jezera i rijeke Morače;
- **Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju (IHS):** Direktni partner u Podkomponenti 2.2, odgovoran za razvoj sistema praćenja rijeka i jačanje institucionalnih kapaciteta;
- **Nacionalni parkovi Crne Gore (upravljanje Nacionalnim parkom Skadarskog jezera):** Za koordinaciju radova unutar i uz granicu nacionalnog parka;
- **Opštinske vlasti:** Za izdavanje dozvola za gradnju, planiranje korištenja zemljišta i lokalnu koordinaciju konsultacija sa zajednicom;
- **Udruženje vodovoda (AoWW) i Unija opština (UoM):** Kao partneri za implementaciju aktivnosti izgradnje kapaciteta u okviru Komponente 3;
- **Organizacije civilnog društva i nevladine organizacije** aktivne u zaštiti životne sredine, javnom zdravlju, upravljanju vodama i razvoju zajednice;
- **Akadske i istraživačke institucije** koje se bave istraživanjem vodnih resursa, hidrologije i biodiverziteta;
- **Mediji** (nacionalni i lokalni štampa, emitovanje i online): Za širenje informacija o projektima; i
- **Delegacija Evropske unije u Crnoj Gori** i drugi razvojni partneri aktivni u vodnom sektoru i procesu pristupanja EU.

8.1.3. Društvena inkluzija i ranjive grupe

Sljedeće grupe su identificirane kao potencijalno ranjive u kontekstu WASEC projekta i dobit će posebnu pažnju u dizajnu i realizaciji aktivnosti angažmana zainteresovanih strana:

- **Domaćinstva s niskim prihodima:** Posebno u sjevernim i prigradskim opštinama, koje se mogu suočiti s izazovima pristupačnosti pod reformisanim tarifnim strukturama i mogu imati ograničene kapacitete za formalne konsultacije;
- **Romske zajednice:** Koncentrisane prvenstveno u opštinama Podgorica, Nikšić i obale, suočavaju se s nesrazmjerno visokim nivoima društvene isključenosti, ograničenim pristupom sigurnoj vodi i sanitarnim uslugama, te preprekama u pristupu informacijama zbog jezika, pismenosti i društvene marginalizacije;
- **Žene:** One koje nose nesrazmjerno veliki teret kada je snabdijevanje vodom nepouzđano, i koje su nedovoljno zastupljene u radnoj snazi vodovodnih preduzeća i strukturama upravljanja sektorom. Učešće žena će se aktivno promovisati u konsultacijama o projektima, obukama i procesima institucionalnog planiranja;
- **Starije osobe:** Koje mogu imati ograničenja pokretljivosti koja utiču na pristup konsultacijama i uslugama, a koje mogu biti nesrazmjerno pogođene privremenim prekidima u vodosnabdijevanju;
- **Osobe sa invaliditetom:** Koje mogu naići na prepreke u pristupu informacijama o projektima i učešću u konsultativnim aktivnostima, a čije potrebe treba uzeti u obzir pri dizajnu mehanizama angažmana;
- **Osobe sa ograničenim digitalnim pristupom ili pismenošću:** Posebno u ruralnim i udaljenim zajednicama, koje se možda ne mogu dosegnuti samo putem digitalnih kanala za objavljivanje informacija; i
- **Ruralno stanovništvo u udaljenim područjima:** Posebno u sjevernim opštinama koje doživljavaju pad broja stanovnika, gdje su nedostaci u vodnim uslugama najozbiljniji i gdje je potrebno ciljano angažovanje bez digitalnog angažmana.

SEP uključuje specifične mehanizme angažmana ranjivih grupa, pri čemu se učešće prati putem razdvojenih

indikatora praćenja. Sve konsultantske aktivnosti biće osmišljene tako da budu pristupačne, rodno osjetljive i besplatne za učesnike.

8.2. STRATEGIJA ZA KONSULTACIJE

Angažman zainteresovanih strana u okviru WASEC-a odvijat će se kao kontinuiran, dvosmjerni proces tokom cijelog životnog ciklusa projekta — od pripreme do implementacije i zatvaranja — umjesto kao jednokratna ili aktivnost vođena prekretnicama projekta. Predložene su različite metode angažmana kako bi odražavale različite potrebe, interese i uticaj različitih grupa zainteresovanih strana, te će biti prilagođene geografskom, društvenom i institucionalnom kontekstu svake lokacije podprojekta. Metode angažmana uključuju: javne rasprave i sastanke zajednice na opštinskom nivou; diskusije u fokus grupama sa određenim grupama zainteresovanih strana, uključujući ranjive populacije; tematske radionice sa tehničkim i institucionalnim akterima; pojedinačne sastanke sa državnim agencijama i regulatornim tijelima; pisane prijave poštom, e-mailom ili lično; i komunikaciju putem telefona za zainteresovane strane u udaljenim područjima sa ograničenom povezanošću. Sve aktivnosti angažmana će se odvijati na crnogorskom jeziku, koristeći jednostavan, netehnički jezik. Nedigitalni komunikacijski kanali — uključujući štampane materijale, oglasne table zajednice i sastanke uživo — sistematski će se koristiti za dostizanje zainteresovanih strana bez pouzdanog pristupa internetu.

Angažman i angažman bit će rodno prihvatljivi, uzimajući u obzir vremenska ograničenja i ograničenja mobilnosti žena — posebno u ruralnim područjima — uključujući zakazivanje sastanaka u vrijeme i na mjestima koja nisu u sukobu sa kućnim i njegovateljskim obavezama. Ciljane poruke će podstaći učešće žena i istaknuti karakteristike projekata osmišljenih da odgovore na njihove specifične potrebe. Konsultacije sa ranjivim grupama biće osmišljene i olakšane kako bi se stvorilo sigurno i inkluzivno okruženje, s posebnim naglaskom na romske zajednice, starije osobe i osobe s invaliditetom.

Tokom faze izgradnje, PIU će osigurati da pogođene zajednice dobiju unaprijed obaviještene — najmanje 48 sati — o planiranim prekidima vodovoda, građevinskim aktivnostima koje mogu uzrokovati buku ili prašinu, kao i o bilo kakvim privremenim ograničenjima pristupa. Obavješćavanje će biti pruženo putem kombinacije kanala prilagođenih lokalnom kontekstu, uključujući direktne sastanke zajednice, opštinske oglasne table, društvene mreže i lokalni radio gdje su dostupni.

Šest mjeseci nakon uspješnosti projekta, i u redovnim intervalima nakon toga, PIU će provoditi ankete o zadovoljstvu zainteresovanih strana zasnovane na uzorku kako bi prikupio povratne informacije o: (i) kvalitetu i efikasnosti metoda angažmana; (ii) nivou inkluzivnosti procesa angažmana; i (iii) kvalitet komunikacije i dijaloga sa PIU, izvođačima i GRM kanalima tokom izgradnje. Podaci iz ankete biće razvrstani prema dobi, spolu i lokaciji. Rezultati ankete i predložene korektivne mjere bit će objavljeni na web stranici PIU (PROCON) i diskutovani na narednim konsultativnim sastancima.

Svi ESF instrumenti — uključujući ESMF, SEP, RPF i LMP — bit će objavljeni prije procjene projekta na engleskom i crnogorskom jeziku, na vanjskim web stranicama PPROCON i Svjetske banke, kao i u uredima učesničkih opština. ESMP-ovi i RAP-ovi specifični za lokaciju bit će objavljeni prije početka građevinskih radova na relevantnom podprojektu, slijedeći iste procedure. Kanali za otkrivanje informacija uključuju:

- PIU (PROCON) zvanična web stranica;
- Zvanična web stranica MERS-a;
- Zvanična web stranica MPŠV-a
- Vanjska web stranica Svjetske banke;
- Opštinske kancelarije učesničkih opština (štampane kopije); i
- Lokalni i nacionalni mediji za najave na nivou projekata.

Dokumenti izvođača vezani za upravljanje ekološkim i društvenim rizicima — uključujući Planove upravljanja saobraćajem, planove za hitne situacije i odgovor, planove upravljanja azbestom i kodekse ponašanja — bit će dostupni PIU-u i objavljeni na relevantnim gradilištima. Tokom faze izgradnje, inženjer za nadzor će

pripremati mjesečne izvještaje o performansama E&S za PIU i Svjetsku banku, koji će uključivati ažuriranje o implementaciji angažmana zainteresovanih strana. Ovi izvještaji će se koristiti za polugodišnje Izvještaje o ekološkom i društvenom napretku PIU-a. Značajna ažuriranja ESF dokumenata tokom implementacije projekta bit će ponovo objavljena i otvorena za javne konsultacije najmanje 15 dana prije nego što ažurirana verzija bude finalizirana.

8.3. MEHANIZAM ZA RJEŠAVANJE ŽALBI NA PROJEKTU

Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM) uspostavljen je za upravljanje žalbama, povratnim informacijama, pitanjima i prijedlozima svih zainteresovanih strana vezanih za WASEC projekat. Njegov primarni cilj je osigurati da zajednice i pojedinci pogođeni projektom mogu izraziti svoje zabrinutosti i dobiti pravovremena, transparentna i pravedna rješenja. GRM je dizajniran da bude pristupačan, efikasan, besplatan i štiti podnosiocima žalbi od odmazde.

GRM je strukturiran kao **dvostepeni mehanizam** i pokriva sve faze projekta — pripremu, dizajn, izgradnju i operaciju.

Nivo 1 — Nivo lokacije i opštine

Na nivou gradilišta, izvođači su odgovorni za vođenje dnevnika žalbi na svakom aktivnom gradilištu i za upravljanje žalbama specifičnim za gradilište — uključujući buku, prašinu, saobraćaj, prekide u radu i ponašanje radnika. Izvođači moraju odrediti kontakt osobu za pritužbe čiji se kontakt podaci objavljuju na gradilištu i komuniciraju zajednici prije početka radova. Na opštinskom nivou, određene opštinske centralne tačke služe kao lokalni prijemni pultovi za pritužbe zajednice, pružajući odgovor prve linije i eskalirajući neriješene pritužbe PIU-u.

Nivo 2 — PIU nivo

Specijalista za društveni razvoj PIU-a djeluje kao centralni koordinator GRM-a, vodeći registar žalbi na projektima, prateći sve žalbe kroz portfelj, nadgledajući procese rješavanja i pripremajući izvještaje o učinku GRM-a. Žalbe koje nisu riješene na nivou 1 u propisanom roku eskaliraju se na nivo 2 radi rješavanja na nivou PIU. PIU će osigurati da sve žalbe budu:

- **Potvrđeno** u roku od 3 radna dana od prijema;
- **Pregledano i kategorizirano** u roku od 5 radnih dana; i
- **Riješeno i obaviješteno podnosiocu žalbe** u roku od 15 radnih dana (ili u roku od 30 radnih dana za složene slučajeve, uz obavještenje podnosiocu žalbe o produženom roku).

Kanali za prijavu

Zainteresovane strane mogu podnijeti pritužbe putem sljedećih kanala:

- **Email:** grievances_wasec@procon.me
- **Telefon:** +382 20 201 545
- **Pismeni podnesak:** poštom ili lično u kancelarijama PIU (PROCON, Podgorica) ili u kancelarijama učesničkih opština
- **Uživo:** tokom javnih konsultacija ili direktno kontaktnim tačkama izvođača na nivou lokacije
- **Anonimne prijave:** kroz kutije za žalbe postavljene na aktivnim gradilištima

Žalbe na SEA/SH

Iako se rizik od SEA/SH procjenjuje kao nizak, GRM uključuje posvećeni, povjerljivi i usmjereni na preživjele kanal za pritužbe vezane za SEA/SH, u skladu sa ESS 2 i ESS 4. Žalbe SEA/SH mogu se podnijeti direktno Specijalisti za društveni razvoj PIU-a ili preko određene ženske kontaktne tačke, i biće tretirane sa strogom povjerljivošću i upućene odgovarajućim uslugama podrške. Detalji GRM kanala osjetljivog na SEA/SH komuniciraju se svim radnicima putem uvođenja u Kodeks ponašanja i zajednicama kroz aktivnosti angažmana SEP-a.

Mehanizam za žalbe radnika

Pored GRM-a na nivou zajednice, svi radnici na projektu — uključujući direktne, ugovorene i primarne

radnike u lancu snabdijevanja — imaju pristup posebnom Mehanizmu za žalbe radnika, kako je opisano u LMP-u projekta. Radnički GRM pruža više kanala za podnošenje pritužbi na radnom mjestu, štiti radnike od odmazde i upravlja se na nivou izvođača uz nadzor PIU-a. PIU redovno pregledava pritužbe radnika i uključuje sažetak trendova i rezolucija u polugodišnjim izvještajima Svjetskoj banci.

Služba za rješavanje žalbi Svjetske banke:

Zajednice i pojedinci koji vjeruju da su negativno pogođeni projektom koji podržava Svjetska banka (WB) mogu podnijeti žalbe postojećim mehanizmima za rješavanje pritužbi na nivou projekta ili Službi za rješavanje žalbi WB-a (GRS). GRS osigurava da se primljene žalbe brzo pregledaju kako bi se riješile zabrinutosti vezane za projekte. Zajednice i pojedinci pogođeni projektom mogu podnijeti svoju žalbu nezavisnom inspeksijskom panelu WB-a koji utvrđuje da li je došlo do štete ili bi mogla nastati kao rezultat nepoštivanja politika i procedura WB-a. Žalbe se mogu podnijeti u bilo kojem trenutku nakon što su zabrinutosti direktno iznesene Svjetskoj banci, a uprava banke je dobila priliku da odgovori. Za informacije o tome kako podnijeti žalbe Službi za rješavanje žalbi Svjetske banke (GRS), posjetite: <http://www.worldbank.org/en/projects-operations/products-and-services/grievance-redress-service>

8.4. ODGOVORNOST GRM-A I KONTAKT INFORMACIJE

Odgovornost:

- PIU će upravljati centralizovanim registrom žalbi, pratiti napredak u rješavanju žalbi i pripremati kvartalne sažetke učinka GRM-a za interno i izvještavanje Svjetske banke.
- PIU će osigurati da se podaci o žalbama razdvoje (npr. po spolu, tipu, ranjivom statusu) i analiziraju radi identifikacije trendova.
- Konačne odluke o složenim ili eskaliranim žalbama biće u nadležnosti PIU, koja će po potrebi komunicirati sa relevantnim direkcijama, radnim grupama (WG) i Tehničkom jedinicom za usluge (TSU) pod Ministarstvom finansija.

Sljedeći kontakt podaci važe od trenutka uspješnosti projekta. Ove informacije će se održavati i ažurirati tokom implementacije projekta, uključujući označavanje opštinskih žarišnih tačaka i uspostavljanje kanala specifičnih za SEA/SH.

Naziv projekta	Projekat za sigurnost vode i prilagođavanje klimatskim promjenama Crne Gore (WASEC)
Agencija za implementaciju projekta	PROCON — Nacionalna jedinica za implementaciju projekata u oblasti komunalnih usluga i životne sredine
Adresa	PROCON, Podgorica, Crna Gora
GRM Email	grievances_wasec@procon.me
Telefon	+382 20 201 545
Web stranica	www.procon.me

8.5. ESMF OBJAVLJIVANJE I KONSULTACIJE

ESMF, zajedno sa SEP-om, RPF-om i LMP-om, objavljen je na engleskom i crnogorskom jeziku na web stranici PIU (PROCON) i eksternoj web stranici Svjetske banke prije procjene projekta. Javne konsultacije su održane na nacionalnom i opštinskom nivou radi prikupljanja povratnih informacija od zainteresovanih strana o nacrtu ESMF-a i pratećim ESF instrumentima. Ranjive i ugrožene grupe su posebno pozvane i podržane da učestvuju u skladu sa projektom SEP.

Svi komentari i povratne informacije primljene tokom procesa konsultacija su dokumentovani, razmotreni i integrisani u konačne verzije objavljenih instrumenata. Izvještaj o sažetku konsultacija — uključujući listu učesnika i foto dokumentaciju — uključen je kao dodatak ovom ESMF-u.

Instrumenti specifični za lokaciju biće otkriveni i konsultovani prije početka građevinskih radova na svakom

relevantnom podprojektu, slijedeći iste procedure objavljivanja i koristeći lokalno dostupne kanale u skladu sa SEP-om. Netehnički sažeci instrumenata specifičnih za lokaciju biće pripremljeni na običnom crnogorskom jeziku i dostupni u štampanom obliku u uredima relevantne opštine.

8.6. ADAPTIVNO UPRAVLJANJE I ESMF AŽURIRANJA

ESMF je živi dokument i biće periodično pregledavan i ažuriran po potrebi tokom životnog ciklusa WASEC projekta. Ažuriranja mogu biti potrebna kao odgovor na:

- Promjene u dizajnu projekta, obimu ili lokacijama podprojekata;
- Pojava novih ili nepredviđenih ekoloških ili društvenih rizika tokom implementacije;
- Lekcije naučene iz nadzora, praćenja i učinka GRM-a u E&S;
- Povratne informacije dobijene kroz aktivnosti angažmana i konsultacija sa zainteresovanim stranama; i
- Promjene u politikama Svjetske banke za ESF ili važećem nacionalnom zakonodavstvu, uključujući događaje vezane za proces pristupanja Crne Gore EU.

Sva suštinska ažuriranja ESMF-a pripremit će stručnjaci za životnu sredinu i društvo PIU-a, dostaviti ih Svjetskoj banci na pregled i odobrenje, te javno ponovo objaviti prema istim procedurama kao i početno objavljivanje, uz minimalni period od 15 dana za javne komentare prije finalizacije.

Anek1 – Predložak obrasca za ekološke i društvene preglede

Obrazac za ekološke i društvene preglede

Projekat za sigurnost vode Crne Gore i prilagođavanje klimatskim promjenama (WASEC) — P512709

Ovaj obrazac za provjeru moraju popuniti stručnjaci za životnu sredinu i društvo PIU-a za svaki podprojekat predložen za finansiranje u okviru WASEC projekta, prije početka detaljnog dizajna i nabavke. Forma se koristi za: (i) bilježenje ključnih informacija o podprojektu; (ii) identifikovati potencijalne ekološke i društvene rizike i uticaje; (iii) dodijeliti preliminarnu E&S klasifikaciju rizika u skladu sa ESMF matricom klasifikacije rizika; i (iv) odrediti potrebne E&S instrumente prije nego što podprojekat može nastaviti sa nabavkom i građevinskim radovima.

Popunjeni obrazac za provjeru mora biti dostavljen Svjetskoj banci na pregled i potvrdu klasifikacije rizika i potrebnih instrumenata prije nego što se priprema podprojekta dalje razvija. Nijedan ugovor o građevinskim radovima neće biti potpisan dok Svjetska banka ne potvrdi klasifikaciju rizika i ne odobri sve potrebne E&S instrumente.

Za svaki pojedinačni podprojekat mora se popuniti poseban obrazac za selekciju. Kada podprojekat uključuje više radova na različitim lokacijama, svaka lokacija mora biti individualno pregledana i najstroža klasifikacija mora biti primijenjena na cijeli podprojekat.

DIO A: IDENTIFIKACIJA PODPROJEKTA

Polje	Informacije
Naziv podprojekta	
Referentni broj podprojekta	
Opština / Lokacija	
Korisnička vodovodna komunalna služba (JKP)	
Komponenta / Podkomponenta	☐ Komponenta 1 — Rehabilitacija/proširenje ☐ vodosnabdijevanja ☐ Komponenta 1 — Izgradnja ☐ kanalizacione mreže ☐ Komponenta 1 — Decentralizovane vodovodne usluge ☐ Podkomponenta 2.1 — Proširenje ☐ na Skadarskom jezeru ☐ Podkomponenta 2.2 — Tehničke studije ☐ Komponenta 3 — Institucionalna reforma / TA ☐ Komponenta 4 — Upravljanje projektom
Pregled je obavio (PIU E&S specijalista)	Ime:
Pregledao i potvrdio (PIU projekt menadžer)	Ime:
Potvrda od strane Svjetske banke	Ime: Datum: Potvrđena klasifikacija rizika: ☐ Da ☐ Ne — komentari:

DIO B: OPIS PODPROJEKTA

B1. Pružite kratak opis podprojekta, uključujući tip i obim radova, ključne infrastrukturne komponente i geografsku pokrivenost.

B2. Kakvo je trenutno stanje tehničke dokumentacije za ovaj podprojekat?

Dokument	Status
Detaljni projektni crteži i specifikacije	☐ Završeno ☐ U pripremi ☐ Još nije počelo ☐ Nije primjenjivo
Količinski računi	☐ Završeno ☐ U pripremi ☐ Još nije počelo ☐ Nije primjenjivo
Građevinska dozvola	☐ Dobijeno ☐ Prijavljeno ☐ Još ☐ nije prijavljeno ☐ Nije primjenjivo

Dokument	Status
Dozvola za korištenje vode	☐ Dobijeno ☐ Prijavljeno Još ☐ nije prijavljeno ☐ Nije primjenjivo
Nacionalna odluka o EIA	☐ Preuzeto ☐ U toku ☐ Nije potrebno (potvrdite u Dijelu D) ☐ Još nije pokrenuto
Ekološka dozvola / pristanak	☐ Dobijeno ☐ Prijavljeno Još ☐ nije prijavljeno ☐ Nije primjenjivo
Ostale dozvole (precizirati):	☐ Dobijeno ☐ u pripremi ☐ Još nije počelo ☐ Nije primjenjivo

B3. Da li je za ovaj podprojekat prethodno pripremljen neki instrument za zaštitu životne sredine i društvene zaštite prema nacionalnom zakonodavstvu ili nekom drugom okviru finansiranja?

☐ Da — navedite tip i datum: _____ ☐ Ne

Ako jeste, priložite kopiju i zabilježite da li je provedena procjena praznina u odnosu na zahtjeve ESF-a:

☐ Završena procjena praznine — nalazi: _____ ☐ Procjena praznine još nije provedena — treba biti završena kao dio pripreme za ESMP

DIO C: SKRINING OSJETLJIVOSTI LOKACIJE I LOKACIJE

Za svaki kriterij ispod, označite odgovarajući odgovor i dajte kratke objašnjavajuće bilješke gdje je to relevantno.

C1. Zaštićena područja i ekološka mreža

Kriterij	Da	Ne	Bilješke
Da li se podprojekat nalazi unutar granica nacionalnog parka, prirodnog rezervata ili drugog nacionalno zaštićenog područja?	☐	☐	
Da li se podprojekat nalazi unutar močvare Ramsar međunarodnog značaja (npr. Skadarsko jezero)?	☐	☐	
Da li se podprojekat nalazi unutar Važne oblasti za ptice i biodiverzitet (IBA)?	☐	☐	
Da li se podprojekat nalazi unutar 500 metara od granice zaštićenog područja?	☐	☐	
Da li se podprojekat nalazi unutar zone ekvivalentne Natura 2000 ili ekološkog koridora?	☐	☐	
Postoje li poznati zapisi u ugroženim, ugroženim ili endemskim vrstama u ili u blizini područja podprojekta?	☐	☐	
Da li podprojekat uključuje aktivnosti u ili blizu kritičnih prirodnih staništa kako je definisano prema ESS 6?	☐	☐	
→ Ako je odgovor u C1 DA, podprojekat vjerovatno neće biti klasifikovan ispod značajnog rizika. Konsultujte ESMF matricu klasifikacije rizika i razmotrite da li je klasifikacija visokog rizika opravdana.			

C2. Vodena tijela i hidrologija

Kriterij	Da	Ne	Bilješke
Da li podprojekat uključuje direktnu izgradnju u vodi, abstrakciju ili radove unutar rijeke, jezera ili močvare?	☐	☐	
Da li se podprojekat nalazi unutar 50 metara od rijeke, potoka, jezera ili močvare?	☐	☐	
Da li se podprojekat nalazi unutar 200 metara od površinskog vodenog tijela?	☐	☐	
Da li se podprojekat nalazi u krškom području sa direktnom povezanošću između površinskih i podzemnih voda?	☐	☐	
Može li podprojekat uticati na izvor pitke vode (izvor, bunar ili rezervoar) koji koriste zajednice?	☐	☐	
Da li se podprojekat nalazi u području sklonom poplavama ili unutar mapirane zone poplava?	☐	☐	
Može li podprojekat dovesti do promjena u obrascima drenaže, protoku vode ili dinamici sedimenta?	☐	☐	

C3. Kulturna baština

Kriterij	Da	Ne	Bilješke
Da li se podprojekat nalazi unutar ili pored registrovanog arheološkog nalazišta ili zone kulturne baštine?	☐	☐	
Da li se podprojekat nalazi unutar ili pored UNESCO-ve svjetske baštine ili njegove tampon zone?	☐	☐	
Da li podprojekat uključuje iskopavanja, rovove ili radove na zemlji sa poznatim ili vjerovatnim podzemnim arheološkim resursima?	☐	☐	
Da li su ranije prijavljeni slučajni nalazi arheoloških ili kulturnih artefakata u području projekta?	☐	☐	

→ Ako je bilo koji odgovor u C3 DA, procedure Chance Find moraju biti uključene u ESMP specifični za lokaciju i sve ugovore o

građevinskim radovima.

C4. Opasni materijali — Azbest

Kriterij	Da	Ne	Neizvjesno	Bilješke
Da li podprojekat uključuje rehabilitaciju ili zamjenu postojećih vodovodnih cjevovoda?	☐	☐	☐	
Jesu li azbestno-cementne (AC) cijevi identificirane kroz predradnu anketu u području projekta?	☐	☐	☐	
Da li se sumnja na prisustvo azbestno-cementnih cijevi na osnovu starosti ili tipa postojeće infrastrukture?	☐	☐	☐	
Postoje li stambena područja, škole, zdravstvene ustanove ili drugi osjetljivi prijemnici unutar 100 metara od planiranih radova na zamjeni cijevi?	☐	☐	☐	
→ Ako se potvrdi ili sumnja na azbest, mora se pripremiti poseban Plan upravljanja azbestom kao dio ESMP-a specifičnog za lokaciju, prije početka radova.				
Pregled azbesta završen? ☐ Da — datum: _____ ☐ Ne — mora biti završeno prije pripreme za ESMP <i>Nalazi (ako je anketa završena):</i>				

DIO D: NACIONALNA EIA PROJEKCIJA

D1. Da li ovaj podprojekat spada pod Listu I Dekreta o projektima koji zahtijevaju procjenu uticaja na životnu sredinu (koji zahtijevaju potpunu EIA)?

☐ Da — potrebna je potpuna nacionalna EIA. Odmah pokrenite EIA proceduru. ☐ Ne — nastavite na D2. ☐ Neizvjesni — konsultujte se sa EPA i PIU stručnjakom za zaštitu životne sredine.

Osnova za odluku:

D2. Da li ovaj podprojekat spada pod Listu II Uredbe o projektima koji zahtijevaju procjenu uticaja na životnu sredinu (zahtijevaju provjeru ili pojednostavljenu EIA)?

☐ Da — Korisnik opštine/komunalnog preduzeća da podnese zahtjev za provjeru EPA-i. ☐ Ne — nacionalna EIA nije obavezna. Dokumentacija za ovu odluku je u nastavku. ☐ Neizvjesni — konsultujte se sa EPA i PIU stručnjakom za zaštitu životne sredine.

Osnova za odluku:

D3. Da li je opština korisnik ili vodovodno preduzeće obaviješteno o svojoj obavezi da pokrene nacionalnu EIA proceduru?

☐ Da — datum obavještenja: _____ ☐ Ne — obavještenje koje PIU mora izdati u roku od 5 radnih dana od završetka skrininga. ☐ Nije primjenjivo — nacionalni EIA nije obavezan.

DIO E: SKRINING EKOLOŠKIH RIZIKA

Ekološki kriterij	Da	Ne	Neizvjesno	Bilješke / Zapažanja
Hoće li podprojekat uključivati značajna iskopavanja ili zemljane radove (>500 m ³ materijala)?	☐	☐	☐	
Hoće li podprojekat generisati građevinski otpad, uključujući potencijalno opasne materijale?	☐	☐	☐	
Hoće li podprojekat generisati značajnu količinu prašine, buke ili vibracija koje utiču na obližnje osjetljive receptore (stambena područja, škole, zdravstvene ustanove)?	☐	☐	☐	
Postoji li rizik od izlivanja goriva, ulja ili hemikalija iz građevinskih mašina koja bi mogla kontaminirati tlo ili vodu?	☐	☐	☐	
Hoće li podprojekat uključivati uklanjanje vegetacije, uklanjanje stabala ili narušavanje prirodnih staništa?	☐	☐	☐	
Hoće li podprojekat uključivati radove u ili blizu osjetljivih vodenih staništa (rijeke, močvare, obale jezera)?	☐	☐	☐	
Može li podprojekat uzrokovati eroziju ili sedimentaciju vodotokova tokom izgradnje?	☐	☐	☐	
Hoće li podprojekat tokom rada generisati otpadne vode ili mulj koji zahtijeva upravljanje i tretman?	☐	☐	☐	
Može li podprojekat rezultirati značajnom potrošnjom energije tokom rada?	☐	☐	☐	
Može li podprojekat dovesti do hidrauličkog preopterećenja postojeće postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda?	☐	☐	☐	

Ekološki kriterij	Da	Ne	Neizvjesno	Bilješke / Zapažanja
Hoće li podprojekat uključivati hlorisanje ili drugi hemijski tretman pitke vode, sa potencijalnim rizicima nusproizvoda?	☐	☐	☐	
Postoje li kumulativni uticaji na životnu sredinu koje treba uzeti u obzir u kombinaciji sa drugim projektnim ili neprojektnim aktivnostima u tom području?	☐	☐	☐	

DIO F: SKRINING DRUŠTVENOG RIZIKA

F1. Sticanje zemlje i preseljenje

Kriterij	Da	Ne	Neizvjesno	Bilješke
Hoće li svi radovi biti izvedeni u potpunosti unutar postojećih prava prolaza, uspostavljenih službenosti ili državnog zemljišta?	☐	☐	☐	
Hoće li podprojekat zahtijevati trajno sticanje privatnog ili zajedničkog zemljišta?	☐	☐	☐	
Hoće li podprojekat zahtijevati privremeni pristup ili korištenje privatnog ili zajedničkog zemljišta?	☐	☐	☐	
Hoće li podprojekat rezultirati gubitkom ili oštećenjem usjeva, stabala ili drugih poljoprivrednih resursa?	☐	☐	☐	
Hoće li podprojekat rezultirati fizičkim raseljavanjem domaćinstava ili preduzeća?	☐	☐	☐	
Postoje li neformalni korisnici ili stanari (bez formalnog vlasništva) na zemljištu potrebnom za podprojekat?	☐	☐	☐	
Da li je kupovina zemljišta izvršena prije ili direktno u iščekivanju ovog podprojekta?	☐	☐	☐	
Hoće li podprojekat rezultirati ograničenjima pristupa prirodnim resursima, zajedničkim prostorima ili imovini zajednice? (ako jeste, idite na F6 za detaljnu provjeru)	☐	☐	☐	
→ Ako je bilo koji odgovor u F1 (osim prvog) DA, primjenjuju se RPF odredbe. Navedite koji je potreban instrument za preseljenje:				
☐ Potpuni RAP (fizičko raseljavanje ili >200 pogođenih osoba) ☐ Skraćeni RAP (<200 pogođenih osoba, bez fizičkog raseljavanja) ☐ Mjere na nivou ESMP-a (isključivo privremena ograničenja pristupa <3 mjeseca, bez gubitka ☐ sredstava za život) Biće utvrđene nakon socioekonomskog istraživanja				
Procijenjeni broj potencijalno pogođenih domaćinstava/osoba: Procijenjena površina pogođenog zemljišta (m ² ili ha):				

F2. Prekid u usluzi

Kriterij	Da	Ne	Bilješke
Hoće li podprojekat zahtijevati privremeni prekid vodosnabdijevanja domaćinstava?	☐	☐	
Ako jeste, procijenjeno trajanje prekida:	☐ <24 sata ☐ 1–3 dana ☐ 3–7 dana ☐ >7 dana		
Procijenjeni broj domaćinstava pogođenih prekidom usluge:			
Da li su alternativni načini snabdijevanja vodom dostupni za pogođena domaćinstva tokom prekida?	☐	☐	
Hoće li građevinski radovi poremetiti javne pristupne rute, puteve ili pješačke staze?	☐	☐	

F3. Ugrožene grupe

Kriterij	Da	Ne	Bilješke
Postoje li domaćinstva s niskim prihodima ili ekonomski marginalizirana u području pogođenom projektom?	☐	☐	
Postoje li romske zajednice ili druge etničke manjinske zajednice u području pogođenom projektom?	☐	☐	
Postoje li domaćinstva kojima upravljaju žene, starije osobe ili osobe s invaliditetom u području pogođenom projektom koja mogu biti nesrazmjerno pogođena?	☐	☐	
Postoje li zajednice u području pogođenom projektom koje se u potpunosti oslanjaju na pogođenu infrastrukturu kao jedini izvor vode?	☐	☐	

Kriterij	Da	Ne	Bilješke
Postoje li zajednice sa ograničenim pristupom digitalnim kanalima informacija koje zahtijevaju nedigitalne pristupe angažmanu?	☐	☐	
→ Ako je odgovor u F3 DA, opišite ciljne mjere angažmana i ublažavanja koje će biti uključene u ESMP i SEP: (Slobodan tekst)			

F4. Rad i zaštita zdravlja i sigurnosti na radu

Kriterij	Da	Ne	Bilješke
Hoće li podprojekat uključivati veliku radnu snagu (>50 radnika u vršnom periodu)?	☐	☐	
Da li se očekuje značajan priliv radne snage izvan lokalne zajednice?	☐	☐	
Hoće li podprojekat uključivati visokorizične građevinske aktivnosti (uklanjanje azbesta, ulazak u zatvorene prostore, radovi blizu vode, teška mehanizacija)?	☐	☐	
Postoji li rizik od dječijeg ili prisilnog rada u lancu snabdijevanja građevinskih radova?	☐	☐	
Da li je rizik za SEA/SH povećan zbog priliva radne snage ili blizine ranjivih zajednica?	☐	☐	

F5. Zdravlje i sigurnost zajednice

Kriterij	Da	Ne	Bilješke
Hoće li građevinske aktivnosti generisati značajan promet u stambenim područjima?	☐	☐	
Postoje li škole, zdravstvene ustanove, pijace ili druge osjetljive zajedničke ustanove unutar 200 metara od aktivnih gradilišta?	☐	☐	
Da li građevinske aktivnosti mogu predstavljati direktan sigurnosni rizik za članove zajednice (otvoreni rovovi, padajući predmeti, kretanje vozila)?	☐	☐	
Može li podprojekat uticati na kvalitet snabdijevanja obližnjim zajednicama pitkom vodom tokom izgradnje ili rada?	☐	☐	
Može li podprojekat izazvati uticaje na buku ili kvalitet zraka koji značajno utiču na zdravlje ili dobrobit zajednice?	☐	☐	

F6. Pristup izvorima prihoda i uslugama ekosistema

Kriterij	Da	Ne	Obavezno objašnjenje
Može li podprojekat ograničiti ili promijeniti pristup šumama, močvarama, rijekama ili drugim ekosistemima koji pružaju podršku lokalnim zajednicama za život?	☐	☐	
Postoje li zajednice — uključujući ranjive ili autohtone grupe — koje se oslanjaju na ekosistemske usluge (obezbeđivanje, regulaciju ili kulturu) unutar ili u blizini projektnog područja?	☐	☐	
Može li podprojekat smanjiti količinu ili kvalitet vode dostupne za poljoprivrednu, domaću ili stočarsku upotrebu u obližnjim zajednicama?	☐	☐	
Može li podprojekat uticati na kulturna ili duhovna mjesta povezana s prirodnim ekosistemima (svete šume, rijeke, pejzaži)?	☐	☐	

DIO G: VERIFIKACIJA LISTE ISKLJUČENJA

Potvrdite da predloženi podprojekat ne uključuje nijednu od sljedećih aktivnosti koje nisu podobne za finansiranje u okviru WASEC-a:

Kriterij isključenja	Potvrđeno — Nije primjenjivo
Značajna konverzija ili degradacija kritičnih prirodnih staništa	☐
Fizičko preseljenje ili raseljavanje domaćinstava ili zajednica	☐
Trajni gubitak više od 10% produktivne imovine bilo koje pogođene osobe bez naknade i obnove sredstava za život	☐
Proizvodnja ili nova upotreba azbesta ili drugih međunarodno zabranjenih supstanci (kontrolisano uklanjanje postojećeg azbesta je dozvoljeno uz odobreni plan upravljanja azbestom)	☐

Kriterij isključenja	Potvrđeno — Nije primjenjivo
Aktivnosti koje su u suprotnosti s nacionalnim zakonodavstvom o zaštiti životne sredine ili obavezama Crne Gore prema pristupanju EU	☐
Aktivnosti koje uključuju prisilni ili dječiji rad u bilo kojem obliku	☐
Uništavanje registrovane kulturne baštine bez prethodne dozvole Direktorata za zaštitu kulturne baštine	☐
Aktivnosti sa značajnim rizikom od nepovratne ekološke štete koja se ne može adekvatno ublažiti	☐
Aktivnosti koje nisu u skladu s razvojnim ciljevima projekta kako su definisani u PAD-u	☐
→ Ako bilo koji kriterij isključenja zahtijeva dalju reviziju, podprojekat ne može nastaviti dok se zabrinutost ne riješi i ne potvrdi sa Svjetskom bankom.	

DIO H: PRELIMINARNA KLASIFIKACIJA RIZIKA I POTREBNI INSTRUMENTI

H1. Preliminarna klasifikacija rizika

Na osnovu odgovora u dijelovima C do G, i primjenjujući najvišu ocjenu rizika koju pokreće bilo koji pojedinačni kriterij u skladu sa ESMF matricom klasifikacije rizika, dodijelite preliminarnu E&S klasifikaciju rizika za ovaj podprojekat:

- ☐ Nizak rizik — Manji radovi unutar postojećih otisaka; nisu identificirani značajni ekološki ili društveni rizici; svi kriteriji isključenja potvrđeni kao neprimjenjivi.
- ☐ Umjereni rizik — Upravljivi, privremeni i lokalizovani E&S uticaji; radovi unutar ili blizu postojećih prava prolaza; azbestno-cementne cijevi potvrđene ili sumnjive; potreban je manji privremeni pristup zemljištu; nema fizičkog premještanja; nema blizine zaštićenim područjima.
- ☐ Značajan rizik — Potencijalno značajni uticaji; nova trasa cjevovoda ili proširenja objekata u blizini osjetljivih okruženja; potvrđeni azbest u blizini osjetljivih receptora; pribavljanje zemljišta sa potvrđenim ekonomskim premještanjem; podprojekat smješten u blizini zaštićenih područja ili vodenih tijela.
- ☐ Visoki rizik / Nisu podobni — Značajni nepovratni uticaji; podprojekat pokreće jedan ili više kriterija isključenja; radi unutar kritičnih prirodnih staništa ili Ramsarskih lokacija sa neadekvatnim opcijama ublažavanja. Podprojekat ne može napredovati bez konsultacija i redizajna Svjetske banke.

Obrazloženje za klasifikaciju (*opišite primarne pokretače rizika koji određuju klasifikaciju*):

(Slobodan tekst)

H2. Potrebni su E&S instrumenti

Na osnovu klasifikacije rizika dodijeljene u H1, navesti E&S instrumente potrebne za ovaj podprojekat:

Instrument	Obavezno	Odgovornost
Kontrolna lista za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMC)	☐ Da ☐ Ne	PIU stručnjak za životnu sredinu
Plan upravljanja životnom sredinom i društvom specifičan za lokaciju (ESMP)	☐ Da ☐ Ne	PIU stručnjak za životnu sredinu
Potpuna procjena uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA)	☐ Da ☐ Ne	PIU / imenovani konsultant
Plan upravljanja azbestom	☐ Da ☐ Ne, ☐ još nije određena anketa	PIU stručnjak za životnu sredinu
Plan upravljanja biodiverzitetom	☐ Da ☐ Ne	PIU / imenovani konsultant
Plan upravljanja saobraćajem	☐ Da ☐ Ne	Izvođač radova (pregledao PIU)
Plan zdravlja i sigurnosti zajednice	☐ Da ☐ Ne	PIU / Izvođač
Plan upravljanja kulturnim naslijeđem / Procedure slučajnog pronalaska	☐ Da (svi podprojekti sa zemljanim radovima) ☐ Ne	PIU stručnjak za životnu sredinu
Potpuni plan akcije preseljenja (RAP)	☐ Da ☐ Ne	Specijalista za društveni razvoj PIU-a
Skraćeni Plan za preseljenje	☐ Da ☐ Ne	Specijalista za društveni razvoj PIU-a
Samo mjere pristupa kopnu na nivou ESMP-a	☐ Da ☐ Ne	Specijalista za društveni razvoj PIU-a
Nacionalna EIA (List I — potpuna EIA)	☐ Da ☐ Ne	Korisnička opština / komunalno preduzeće (koordinira PIU)
Nacionalna EIA (Lista II — skrining / pojednostavljena EIA)	☐ Da ☐ Ne	Korisnička opština / komunalno preduzeće (koordinira PIU)
Standardne E&S i OHS klauzule samo u ugovoru	☐ Da ☐ Ne	TSU / PIU

(Nizak rizik)

DIO I: PREGLED POSTOJEĆE TEHNIČKE DOKUMENTACIJE

Kriterij procjene	Adekvatan	Prepoznate praznine	Nije primjenjivo
Obim, lokacija i dizajn dovoljno definisani da podrže E&S procjenu	☐	☐	☐
Efikasnost resursa i mjere prevencije zagađenja integrisane u dizajn	☐	☐	☐
Provedena anketa o azbestu i nalazi odraženi u dizajnu	☐	☐	☐
Pristup zemljištu unutar postojećih prava prolaza potvrđen ili pokrenuta procjena eksproprijacije zemljišta	☐	☐	☐
Dozvola za izgradnju dobijena ili u toku	☐	☐	☐
Dozvola za korištenje vode dobijena ili u procesu	☐	☐	☐
Nacionalna EIA pokrenuta ili potvrđena kao nepotrebna	☐	☐	☐

PIU stručnjak za životnu sredinu

Specijalista za društveni razvoj PIU-a

Prilog 2. ESMP predložak kontrolne liste

Predložak prikazan u nastavku bit će revidiran za svaki konkretan podprojekat kako bi odražavao detaljan opseg radova i ekološke i društvene (E&S) brige.

ESMP **kontrolna lista** pruža "pragmatičnu dobru praksu" i dizajnirana je da bude jednostavna za korištenje i kompatibilna sa zahtjevima Svjetske banke za životnu sredinu i društveni okvir (ESF). Format kontrolne liste pokriva tipične pristupe ublažavanju uobičajenih **malih i srednjih građevinskih radova sa lokaliziranim uticajima**, kao što su renoviranje i unapređenje postojećih zgrada.

Ovaj dokument pomaže u procjeni potencijalnih uticaja na životnu sredinu i društvo povezanih s predloženim podprojektom, identifikaciji potencijalnih prilika za poboljšanje životne sredine i preporuci mjera za prevenciju, minimizaciju i ublažavanje štetnih uticaja E&S.

ESMP **kontrolnu listu** priprema i posjeduje krajnji korisnik (Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i upravljanja vodama, putem PMT-a i relevantnih implementirajućih entiteta).

Kontrolna lista sadrži **uvodni dio** i tri (3) glavna dijela: **Uvodni (Predgovor) dio uključuje:**

- **Uvod (opis podprojekta)**
- **Kategorija ekološkog i društvenog rizika** (ocjena ekološkog i društvenog rizika)
- **Potencijalni uticaji na životnu sredinu i društvo** (identifikovani i opisani)
- **Koncept i primjena ESMP kontrolne liste** (objašnjeno)
- **Praćenje i izvještavanje** (kratak opis procesa praćenja i izvještavanja uključujući odgovornosti uključenih zainteresovanih strana)

Dio 1 – Opisni dio ("Site Passport"):

- Opisuje specifičnosti podprojekta u smislu:
 - **Fizička lokacija**
 - **Institucionalni i zakonodavni aspekti**
 - **Detaljan opis podprojekta**
 - **Potreba za programom izgradnje kapaciteta (ako je primjenjivo)**
 - **Uključivanje zainteresovanih strana**
 - **Proces javnih konsultacija**

Dio 2 – Ekološka i društvena provjera:

- Uključuje **provjeru u formatu Da/Ne** radi mogućih uticaja
- Pruža **mjere ublažavanja** za svaki identificirani rizik/aktivnost
- Uključuje standardne mjere ublažavanja usklađene sa **ESS1, ESS2, ESS3, ESS4, ESS8** i relevantnim nacionalnim zakonodavstvom

Dio 3 – Plan nadzora:

- Uspostavlja plan nadzora za aktivnosti tokom faze **izgradnje/rehabilitacije i Operativna faza**
- Zadržava isti format potreban za standardne ESMP-ove Svjetske banke
- Definiše indikatore praćenja, odgovornosti i učestalost praćenja

➤ **Dio I — Opšte informacije o projektu i lokaciji**

INSTITUCIONALNE I ADMINISTRATIVNE

Detalji

Zemlja

Crna Gora

Naziv projekta
Komponenta/Podkomponenta

Obim projekta i aktivnosti

Institucionalni aranžmani (WB)

Vođa tima

(Biće završeno — WB TTL)

Implementacijski aranžmani (zajmoprimac)

Ekološki i društveni (E&S) nadzor

Nadzornik radova

(Biće završeno na osnovu specifičnog podprojekta)

Nadzor inspekcije

(Biće određeno — npr. opštinski inspektorat ili relevantno tijelo)

Izvođač radova

(Biće identifikovano nakon nabavke)

OPIS LOKACIJE

Detalji

Naziv lokacije

Opišite lokaciju lokacije

Ko posjeduje/koristi zemlju?

Važeća operativna dozvola, dozvole, odobrenja itd.

To će biti potvrđeno tokom procesa projektovanja i izdavanja dozvola

ZAKONODAVSTVO

Detalji

Nacionalno i lokalno zakonodavstvo i dozvole

koje se primjenjuju

IZGRADNJA INSTITUCIONALNIH KAPACITETA

Da/Ne

Hoće li biti izgradnje kapaciteta?

☐ Da ☐ Ne

PRILOZI

Prilog 1

Plan lokacije / fotografija

Prilog 2

Sporazum o odlaganju otpada

Ostale dozvole/sporazumi

Po potrebi

➤ **Drugi dio - Ekološko/društveno testiranje**

Hoće li aktivnost na sajtu uključivati ili uključivati neke od sljedećih potencijalnih problema/rizika?	Aktivnosti	Status (Da/Ne)	Dodatne reference / Komentari
A. Opšti uslovi i upravljanje društvenim rizicima	- Primjena WB ESF i ESMF zahtjeva - Upravljanje radom i rizici zdravlja i sigurnosti zajednice (ESS2, ESS4, ESS10)	☐ Da ☐ Ne	Vidi Odjeljak A
B. Aktivnosti izgradnje/rekonstrukcije	- Povećanje prašine usljed građevinskih/renovirajućih radova - Transport materijala - Povećanje buke i vibracija - Povećanje opterećenja sedimentom (ako ima zemljanih radova) - Rizici zagađenja tla/vode od privremenog otpada, goriva, maziva ili slučajna prolijevanja	☐ Da ☐ Ne	Pogledajte odjeljke A, B, F
C. Kulturno i historijsko naslijeđe (ESS8)	- Rizik od oštećenja poznatih/nepoznatih historijskih zgrada ili kulturnih lokaliteta - Slučajnost pronalazi potencijal	☐ Da ☐ Ne	Pogledajte Odjeljak C
D. Biodiverzitet (ESS6)	- Blizina zaštićenih područja, Natura 2000 lokaliteta ili ekoloških koridora - Narušavanje bilo koje zaštićene flore/faune - Sječa drveća ili izmjena zelenih površina	☐ Da ☐ Ne	Vidi Odjeljak D
E. Generisanje i upravljanje otpadom (ESS3)	- Stvaranje čvrstog građevinskog otpada - Potencijalni opasni otpad (azbest, boje, rastvarači) - E-otpada (od moguće zamjene električnog ili HVAC sistema sistemi)	☐ Da ☐ Ne	Vidi Odjeljak E
F. Poremećaji u saobraćaju	- Povećan saobraćaj vozila specifičnih za lokaciju - Blizina osjetljivih receptora (škole, klinike, javne kancelarije)	☐ Da ☐ Ne	Pogledajte odjeljke A, B, F
G. Poremećaj javnog/medicinskog /obrazovnog usluge (ESS4)	- Mogući prekidi ili ograničen pristup PARO uslugama - Poremećaj za korisnike (poljoprivrednici, agrobiznisi koji pristupaju PA usluge)	☐ Da ☐ Ne	Vidi Odjeljak G

Referenca mjera ublažavanja (povezano sa sekcijama A–G)

Sekcija	Ključne mjere ublažavanja
A. Opšte i društveno upravljanje rizicima	- Primijenite WB ESF i nacionalno zakonodavstvo o E&S. - Implementacija SEP-a. - Prijava za procedure upravljanja radnom snagom (LMP). - Radnički i zajednički GRM-ovi su u funkciji.
B. Aktivnosti izgradnje/rekonstrukcije	- Szbijanje prašine, kontrola buke, pravilno održavanje opreme. - Prevencija i kontrola izlivanja. - Pravilno planiranje da se minimiziraju poremećaji.
C. Kulturno i historijsko naslijeđe	- Predselekcija za kulturnu imovinu. - Slučajnost pronalazi proceduru. - Usklađenost sa nacionalnim zakonima o baštini i ESS8.
D. Biodiverzitet	- Ograničiti radove na postojeća razvijena područja. - Izbjegavajte uklanjanje vegetacije. - Ako je neizbježno, obnovite autohtone vrste.
E. Upravljanje otpadom	- Segregirajte otpad. - Koristite licencirane izvođače otpada. - Rukovanje opasnim otpadom u skladu sa propisima i WB ESS3.
F. Poremećaji u saobraćaju	- Plan upravljanja saobraćajem. - Informišite zajednicu o korištenju cesta. - Planirajte prevoz van špica.
G. Prekid javnih usluga	- Raspored radi na minimiziranju poremećaja. - Omogućite alternativni pristup ako je potrebno. - Održavajte blisku komunikaciju sa korisnicima i osobljem javnog sistema.

➤ **Dio III - Prototip mjera za ublažavanje životne sredine i društvene zaštite**

Aktivnosti	Parametar	Kontrolna lista mjera ublažavanja
Opšti uslovi i upravljanje društvenim rizicima	Lokacija organizacija, sigurnost na radu i zdravlje, dozvole i certifikati	a) Državni inspektorat mora biti obaviješten o predstojećim aktivnostima, a kopija obavještenja dostupna je na gradilištu, b) Plan radova na izgradnji mora biti dostupan na gradilištu (u slučaju da dva ili više izvođača izvode građevinske radove), c) imenovana je osoba odgovorna za komunikaciju i primanje zahtjeva/žalbi lokalnog stanovništva, d) izbjegavajte građevinske aktivnosti noću, e) sve zakonski potrebne dozvole moraju biti pribavljene i čuvane na licu mjesta, f) izvođači/podizvođači imaju važeće operativne dozvole, g) sav rad mora biti izveden na siguran i disciplinovan način, osmišljen da minimizira uticaj na susjedne stanovnike i životnu sredinu, h) obavezna upotreba zaštitne opreme, lična zaštitna oprema radnika i sigurnosne procedure su u skladu sa zakonodavstvom i međunarodnom dobrom praksom (npr. nošenje zaštitnih kaciga, maski i zaštitnih naočala, pojaseva i zaštitnih čizama itd.), i) odgovarajuće informativne i upozoravajuće oznake na lokacijama informišu radnike o ključnim pravilima i propisima kojih se trebaju pridržavati, j) lokacija gradnje mora biti ograđena i označena, k) Javnost se o djelima informiše putem odgovarajuće obavijesti u medijima i/ili na javno dostupnim mjestima (uključujući lokaciju radova), l) ulazak za nezaposlene osobe unutar lokacije projekta je zabranjen (unutar traka upozorenja i ograda kada/gdje se smatra potrebnim), m) otvorene jame moraju biti pokrivene i jasno označene kada se na njima ne radi, n) okolno područje u blizini projekta mora biti čisto, o) Mašine moraju biti rukovane samo iskusnim i adekvatno obučanim osobljem, čime se smanjuje rizik od nesreća. p) Na lokaciji nije dozvoljeno paljenje vatre ni pod kojim okolnostima. q) Uređaji, oprema i aparati za gašenje požara moraju uvijek biti funkcionalni, kako bi se u slučaju potrebe mogli koristiti brzo i efikasno. Izvođač mora imati operativnu opremu za gašenje požara dostupnu na licu mjesta u svakom trenutku. Njihova pozicija se prenosi radnicima i bilježi. Nivo opreme za gašenje požara mora se procijeniti i procijeniti kroz tipičnu procjenu rizika. Na lokaciji postoji imenovana osoba odgovorna za zaštitu od požara. Procedure u slučaju požara su dobro poznate svim zaposlenicima. r) Kompleti prve pomoći moraju biti dostupni na lokaciji i osoblje obučeno za njihovu upotrebu, s) Osoblje treba biti adekvatno obučeno za pozicije i obavljane poslove, radnici moraju biti

Aktivnosti	Parametar	Kontrolna lista mjera ublažavanja
		Posjedovati važeće radničke certifikate, npr. certifikate za električnu sigurnost (za licenciranog električara), itd., t) procedure za hitne slučajeve (uključujući izlivanja, nesreće itd.) moraju biti dostupne na lokaciji, u) na gradilištu moraju biti obezbijeđeni adekvatni sanitarni kapaciteti (toaleti i prostori za pranje) sa dovoljnim zalihama tople i hladne tekuće vode, sapuna i uređaja za sušenje ruku, v) kupljena oprema mora biti instalirana i korištena poštujući sve sigurnosne mjere propisane od strane proizvođača opreme i najbolje prakse, w) u slučaju građevinskih/rekonstrukcijskih aktivnosti, ako je gradilište takve prirode da nije moguće, u skladu sa građevinskom praksom, onemogućiti pristup gradilištu bilo kome osim radnicima, tada je potrebno obezbijediti adekvatnu zamjenu u blizini, x) Ne bi trebalo biti privremenog skladištenja građevinskog materijala i otpada koji se dešava unutar bilo koje vrste privatnog posjeda, y) odgovarajuće mjere za sve neophodne potrebe za dobrobiti i higijenom te za prevenciju bolesti (redovna dostava zaštitne opreme, osiguravanje i poštivanje protokola za redovnu dezinfekciju prostorija, opreme, alata, osiguravanje da su stanice za pranje ruku i druge sanitarne tečnosti uvijek snabdijevane čistom vodom, sapunom i dezinfekcionim sredstvom itd.), z) Treba provoditi obuke za radnike o higijeni i drugim preventivnim mjerama protiv bolesti. aa) U slučaju da se radovi odvijaju dok institucija radi, radovi moraju biti odvojeni/zatvoreni mrežama, ogradama i slično kako bi se smanjili rizici i spriječili udarci, bb) Svi incidenti vezani za zdravlje i sigurnost trebaju se odmah prijaviti menadžeru projekta i WB-u u roku od 48 sati prema proceduri prijavljivanja incidenata.
	Obavještenje, Radnici i sigurnost zajednice	a) Plan pripravnosti i odgovora na vanredne situacije treba biti pripremljen i ažuriran u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom. b) Plan implementacije OHS-a treba biti pripremljen i ažuriran u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom (dio plana radova) i ESMF-om (ESMP kontrolna lista). c) Lokalni građevinski i životnu sredinu inspektorati i zajednice trebaju biti obaviješteni o predstojećim aktivnostima. d) Kodeks ponašanja radnika prihvatljiv za PMT bit će dio ugovorne dokumentacije i obuke za sve radnike za upravljanje rizicima seksualne eksploatacije i zlostavljanja / seksualnog uznemiravanja u podprojektima koji će biti obezbijeđeni e) Sve zakonski potrebne dozvole moraju biti pribavljene za izgradnju i/ili rehabilitaciju. f) Sav rad mora biti izveden na siguran i disciplinovan način, osmišljen da minimizira

Aktivnosti	Parametar	Kontrolna lista mjera ublažavanja
		uticaja na učenike, osoblje, susjedne stanovnike i životnu sredinu. g) Radnici trebaju biti dobro obučeni za korištenje potencijalno opasne opreme. h) Svaki incident vezan za zdravlje i sigurnost treba odmah prijaviti menadžeru projekta i WB-u u roku od 48 sati. Ovo treba jasno komunicirati građevinskom osoblju. i) Zaštitna oprema radnika će biti u skladu sa međunarodnim dobrim praksama (obavezno nošenje zaštitnih kaciga u svakom trenutku, maski i zaštitne naočale po potrebi i propisima, pojasevi i zaštitne čizme). j) Odgovarajuće označavanje lokacija obavijestit će radnike o ključnim pravilima i propisima kojih se trebaju pridržavati. k) Sva gradilišta moraju biti opremljena odgovarajućim sanitarnim sadržajima i mjestima za odmor radnika. l) Gradilišta moraju biti ograđena ili zaštićena pravilno dizajniranim barikadama ili označena trakom. m) Zalihe materijala ili gomile, poput cijevi, moraju biti stabilne i dobro osigurane kako bi se izbjeglo urušavanje i moguće povrede radnika na gradilištu. n) Potencijalno opasna područja (npr. rovovi, šahtovi, iskopavanja) moraju biti jasno označena.
	Angažman sa zainteresovanim stranama	a) MSE će se angažovati sa zainteresovanim stranama tokom cijelog životnog ciklusa projekta, započinjući takvo angažovanje što ranije u procesu razvoja projekta i u vremenskom okviru koji omogućava značajne konsultacije sa zainteresovanim stranama o dizajnu i implementaciji projekta. b) Dostupnost efikasnog, responzivnog i pristupačnog GRM-a
B Radovi na rekonstrukciji/adaptaciji	Kvalitet zraka	a) Prskajte vodu kako biste smanjili emisiju prašine u području blizu građevinskog materijala i neasfaltiranih puteva. Koristite vodu za sve aktivnosti čišćenja zemljišta, iskopavanja, struganja, iskopavanja, nivelacije, nivelacije, iskopavanja i zatrpavanja te rušenja koje mogu uzrokovati prašinu i emisiju čestica, b) prekrivanje površina plastičnim oblogama tokom skladištenja i transporta materijala, c) Treba uspostaviti adekvatne lokacije za skladištenje, miješanje i utovar građevinskog materijala, d) ograničiti brzinu vozila (30 km/h) u tom području i pristupiti cestama, e) povremeno čisti lokaciju i pristupne puteve od otpada, f) koristiti moderne potvrđene građevinske mašine za minimiziranje emisija, opremljene prigušivačima i održavane u dobrom i efikasnom radu, g) dodatno, radi smanjenja prašine (uglavnom PM10) iz prikupljanja građevinskog materijala, Vrijeme zadržavanja materijala na lokaciji treba biti smanjeno na minimum, kako bi se

Aktivnosti	Parametar	Kontrolna lista mjera ublažavanja
		Smanjite izloženost vjetru. h) Pošto se radovi odvijaju dok su univerziteti ili javne zgrade u radu, postrojenja moraju biti odvojena/zatvorena mrežama i slično kako bi se spriječilo širenje prašine i drugih emisija.
	Buka	a) Potrebno je pridržavati se maksimalnih dozvoljenih nivoa buke propisanih zakonom, b) Poželjno je izvoditi radove u periodu od 8 do 18 sati, a ne nositi tokom noći, c) Zajednica treba biti unaprijed obaviještena o svim radnim aktivnostima koje se odvijaju izvan redovnog radnog vremena ili vikendom, d) sva oprema mora biti održavana u dobrom radnom stanju i ovjerena, e) Tokom rada, poklopci motora generatora, kompresora zraka i druge pogonske mehaničke opreme moraju biti zatvoreni, a oprema postavljena što dalje od stambenih područja. f) Pošto se radovi odvijaju dok su univerzitet i javne zgrade u funkciji, radovi moraju biti odvojeni/zatvoreni mrežama i slično kako bi se spriječilo buka i ometanje osoblja. Posebno bučni radovi će se odvijati izvan radnog vremena institucije.
	Kvalitet vode	a) odgovoran za rukovanje tečnim otpadom, b) aktivnosti dodavanja ulja koje se obavljaju na dijelu gradilišta izvedenom iz nepropusne radne površine, c) rukovati svim materijalima u skladu sa uputama uključenim u sigurnosne listove materijala (MSDS) koji moraju biti dostupni na gradilištu, d) U slučaju nesreće, bilo koja opasna tečnost uklanja se iz tla pomoću adsorpcijskih materijala kao što su pijesak, piljevina ili mineralni adsorbenti. Takav otpad morate sakupiti u rezervoarima, skladištiti u prostoru predviđenom za skladištenje opasnog otpada i predati ovlaštenim kompanijama, e) osigurati da voda koja se vraća u prirodne vodotoke nikada ne prelazi regulatorne standarde kvaliteta vode, f) spriječiti opasno izlivanje iz rezervoara, kontejnera (obavezni sekundarni sistem zadržavanja, npr. dvostruko obloženi ili nabučeni kontejneri), građevinske opreme i vozila (redovno održavanje i pregledi naftnih i plinskih rezervoara, obično se mašine i vozila parkiraju (manipulišu) samo na asfaltiranim ili betonskim površinama sa sistemom za prikupljanje površinske otjecanja, g) organizovati i pokriti prostore za skladištenje materijala, h) Izolujte površine betona i druge opreme za ispiranje od vodotoka tako što odabir područja za pranje koja ne vode direktno ili indirektno u vodotok,

Aktivnosti	Parametar	Kontrolna lista mjera ublažavanja
		i) ne crpiti podzemne vode nereguliranim putem, niti ispuštati cementne kaše ili bilo koje druge zagađene vode u tlo ili susjedne potoke ili rijeke nekontroliranim putem, j) Osigurajte da su sistemi za odvodnju oborinskih voda pravilno instalirani i pazite da se ne zamuči, ne zagađuje, ne blokiraju ili na drugi način negativno ne utiču na prirodne potoke, rijeke, ribnjake i jezera popravkom / rehabilitacijske aktivnosti.
	Tlo	a) redovno održavanje i servisiranje građevinskih mašina, b) pridržavati se mjera i standarda za građevinske mašine, c) pokušajte izbjeći skladištenje goriva i maziva na gradilištu, d) Ako će biti potrebna ugradnja rezervoara za gorivo, oni trebaju imati sekundarne rezervoare sa dovoljnim volumenom da zadrže izlivanje iz najvećeg rezervoara u strukturi. Prostor za zadržavanje mora imati uređaj (pumpu) za uklanjanje nakupljene vode, e) Posude sa opasnim supstancama treba držati u nepropusnoj posudi kako bi se spriječilo prosipanje i curenje. Ovaj kontejner treba imati sekundarni sistem zadržavanja kao što su nasipi (npr. zatvoreni kontejneri), dvostruki zidovi ili slično. Sekundarni sistem zadržavanja mora biti bez pukotina, sposoban zadržati izlivanje i brzo se isprazniti, f) Kontejneri sa opasnim supstancama moraju biti zatvoreni, osim kada se dodaju ili Uklanjanje materijala/otpada. Ne smiju se rukovati, otvarati ili skladištiti na način koji bi mogao izazvati curenje.
	Upravljanje materijalima	a) Građevinski materijal mora poticati od licenciranih kompanija (npr. kompanija mora biti sposobna predložiti dozvole za iskopavanje prirodnih minerala, kamena, kreča, gline itd.). Kompanija mora predložiti dokaz o usklađenosti sa svim nacionalnim zakonima o zaštiti životne sredine i zdravlju i zdravlju. b) Organizacija radova je takva da se građevinski materijali čuvaju na gradilištu u minimalnim količinama i na minimalan vremenski period. c) Pijesak i šljunak korišteni u građevinskim radovima trebali bi biti povezani sa licenciranim kompanijama sa važećim koncesijama. d) Kvalitet pijeska i šljunka mora ispunjavati tehničke zahtjeve, biti nezagađen uljima, toksičnim, korozivnim ili opasnim supstancama i bez nečistoća. e) Proizvođač betona mora pribaviti/posjedovati sve potrebne radne i emisijske dozvole te certifikate kvaliteta. f) Osigurati da su sva transportna vozila i mašine opremljeni odgovarajućom opremom za kontrolu emisija, redovno održavani i certificirani. g) Voda korištena za proizvodnju betona može biti tehnička voda, ali bez opasnosti i toksične zagađivače, teške metale i druge supstance opasne za ljudsko zdravlje i životnu sredinu.

Aktivnosti	Parametar	Kontrolna lista mjera ublažavanja
	Upravljanje radnom snagom	a) Ublažavanje rizika vezanih za rad slijedit će procedure upravljanja radnom snagom, koje će također biti uključene u ESMP za izvođače. b) Izvođači će osigurati da radnici budu zaposleni, plaćeni i upravljani u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i ESS2. To uključuje pitanja ugovora, radničkih prava, pristupa radnicima bez odmazde, sprječavanja SEA/SH uključujući dostupan kanal u GRM-u za podnošenje pritužbi, pridržavanje OHS-a i mjera zdravlja i sigurnosti u zajednici.
	Transport materijala m	a) Građevinske rute su jasno definisane, b) Poduzimaju se sigurnosne mjere za sprječavanje nesreća, c) Svi materijali skloni prašini prevoze se zatvorenim ili pokrivenim kamionima ili vagonima. d) Svi materijali skloni prašini i vremenskim uslovima zaštićeni su od atmosferskih uticaja bilo vjetrobranskim staklima, poklopcima, zalijevanjem ili drugim odgovarajućim sredstvima, e) Putevi se redovno čiste i čiste na kritičnim tačkama. Proliveni materijali se odmah uklanjaju s ceste i čiste. Pristupni putevi su dobro održavani. f) Pristup građevinskim i vozilima za dostavu materijala je strogo kontrolisan, posebno tokom kišnog vremena, g) Gornji sloj zemlje i zalihe se drže odvojeno, h) Zalihe se nalaze udaljene od odvodnih linija, prirodnih vodenih tokova i mjesta podložnih eroziji zemljišta, i) Sva količina zemlje se pokriva prilikom iznošenja sa lokacije radi ponovne upotrebe/odlaganja, j) Zalihe ne prelaze visinu od 2m kako bi se spriječilo rasipanje i rizik od pada.
C Kulturno i historijsko naslijeđe	Kultura Naslijeđe i Slučajnost pronalazi	a) Ako se zgrada nalazi u zaštićenom kulturnom i historijskom području ili se radi o zgradama koje su proglašene i zaštićene kao kulturno naslijeđe, obavijestite i pribavite odobrenje/dozvole od nadležnih organa i sve građevinske aktivnosti rješavajte u skladu sa zakonodavstvom, b) Ako se tokom iskopavanja naiđu na arheološke nalaze, radovi moraju biti odmah prekinuti i nadležni organ obaviješten. Radovi bi trebali biti nastavljeni tek nakon što su poduzete odgovarajuće mjere prema zahtjevima nadležnih organa i nakon što se potvrdi da radovi mogu biti nastavljeni za sve slučajeve kada kulturna baština i njene temeljne vrijednosti mogu se zaštititi na postojećoj lokaciji posebnim mjerama zaštite kulturne baštine na licu mjesta,

D Biodiverzitet	Biodiverzitet	a) ograničiti rad na vidljivi dio dana, b) ograničiti kretanje teške mašinerije do cestovnog koridora, c) profesionalno i pažljivo rukovati opremom i mašinama kako bi pokušali spriječiti nesreće poput požara ili izlivanja velikih količina štetnih supstanci u životnu sredinu, čime bi se negativno uticalo na postojeću floru i faunu, d) Ograničiti radove duž vodotoka, kao i na vodotoke i kanale na najuži prostor
-----------------	---------------	---

Aktivnosti	Parametar	Kontrolna lista mjera ublažavanja
		moгуće, e) izbjegavati, gdje je moguće, sječu drveća i druge prirodne vegetacije, f) u slučaju uklanjanja vegetacije, kako bi se spriječio nepotreban gubitak vegetacije na području projekta, jasno su označena područja gdje će vegetacija biti uklonjena, g) Za obnovu uklonjenog prirodnog vegetacijskog pokrivača, koristiti se samo autohtone biljne vrste koje se javljaju u vegetacijskim zajednicama prisutnim u širem području podprojekta, h) potencijalno uklanjanje vegetacije planira se za period kada ptice ne gnijezde. Sve ptice koje prave gnijezdo moraju štititi dok njihove ptice ne budu mogle letjeti. U slučaju pronalaska gnijezda ugroženih vrsta ptica, spriječiti njihovo uznemiravanje i obavijestiti o otkriću centralno državno tijelo odgovorno za zaštitu prirode, i) gdje je moguće, područje u izgradnji/rekonstrukciji se ograđuje kako bi se smanjila čak i povremena smetnja i prašina na staništima i biodiverzitetu. Ako je potrebno postaviti zvučne barijere da budu konstruisane, trebaju biti neprozirne ili sa dizajnom i gustoćom naljepnica koje će spriječiti ptice da uđu u barijere koliko god je moguće.
E Otpad Generacija i upravljanje	Upravljanje otpadom	a) Svaka vrsta proizvedenog otpada na lokaciji mora biti privremeno uskladištena u odvojenim kontejnerima za otpad koji moraju biti označeni imenom tipa otpada i kodom otpada i smješteni na čvrstoj površini predviđenoj za tu svrhu na gradilištu, b) za svaku vrstu proizvedenog otpada na lokaciji moraju se voditi evidencija o tokovima i količinama otpada c) sav otpad mora biti predat uz odgovarajuću dokumentaciju kompanijama ovlaštenim za upravljanje otpadom (firmama koje imaju odgovarajuću dozvolu za otpad), d) u slučaju opasnog otpada moraju se pribaviti informacije o predaji otpada na krajnje odredište, e) Kad god je moguće, izvođač treba ponovo koristiti i reciklirati odgovarajuće i održive materijale (osim azbesta), f) Mineralni (prirodni) građevinski i rušeći otpad mora se odvojiti od opšteg otpada, organskog, tečnog i hemijskog otpada sortiranjem na licu mjesta i privremeno skladištiti u odgovarajućim kontejnerima. U zavisnosti od porijekla i sadržaja, mineralni otpad mora se ponovo nanijeti na prvobitno mjesto ili ponovo upotrijebiti, g) Paljenje ili ilegalno odlaganje otpada strogo je zabranjeno.

	Opasni otpad (azbest i medicinski otpad)	a) Kontejneri koji sadrže zapaljive ili reaktivne otpade moraju biti smješteni najmanje 15 metara (50 stopa) od radnih objekata, b) Sav opasni otpad, uključujući tečnosti, kontaminiranu ambalažu i čvrste materije, prevoze se posebno licenciranim prevoznikima i odlaže u licenciranom objektu. c) Privremeno skladištenje tečnog toksičnog ili opasnog otpada na lokaciji; Sve opasne ili toksične tečne supstance čuvat će se u sigurnim kontejnerima označenim odgovarajućom klasifikacijom
--	--	--

Aktivnosti	Parametar	Kontrolna lista mjera ublažavanja
		kodeks u skladu sa Pravilnikom o kategorijama, vrstama i klasifikaciji otpada u katalogu opasnog otpada. Ove posude trebaju biti otporne na curenje kako bi se spriječilo prosipanje i ispiranje. Kontejneri trebaju imati sekundarni sistem zadržavanja kao što su nasipi (npr. obloženi kontejneri), dvostruki zidovi ili slično. Sekundarni sistem zadržavanja mora biti bez pukotina, sposoban da zadrži izlivanje i brzo se isprazni, d) Čvrsti opasni otpad treba čuvati u sigurnim kontejnerima označenim odgovarajućim klasifikacionim kodom u skladu sa Uredbom o upravljanju otpadom. Ove posude trebaju biti otporne na curenje kako bi se spriječilo prosipanje i ispiranje. Ovi kontejneri trebaju biti pokriveni i zaštićeni od vremenskih uticaja (kiša i drugi), e) Ulja, mast i mulj iz jama za prikupljanje ulja i masti moraju se ukloniti iz jama, transportovati i odlagati/povratiti samo od strane licencirane kompanije i na licenciranim deponijama ili drugim licenciranim objektima, f) Redovne provjere kontejnera sa toksičnim i opasnim otpadom trebaju se obavljati, g) Plan uklanjanja i upravljanja azbestom, uz odobrenje PMT-a i WB-a, mora biti pripremljen. Plan treba uključivati procedure za uklanjanje materijala koji sadrže azbest prije nego što se nastavi sa uklanjanjem građevinskih konstrukcija, opisati primjenu neophodnih mjera za zaštitu zdravlja i sigurnosti radnika, sve u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i politikama WB-a, h) Čvrsto vezani azbest prije uklanjanja mora se tretirati sredstvom za vlaženje kako bi se smanjila količina azbestne prašine. Navlaženje se vrši prskanjem ili prskanjem niskotlačnim prskalicama. Nije dozvoljeno prskati vodu pod visokim pritiskom. Azbestna vlakna koja su se nakupila u odvodima moraju se natopiti kako bi se formirala gusta smjesa koja se može ukloniti spatulom u polietilenskoj vrećici (PE). Torba mora biti čvrsto zatvorena. Bušilice, testere ili alati za brzo kidanje ne smiju se koristiti tokom rastavljanja materijala koji sadrže azbest dijelova. Ako se materijali koji sadrže azbest dijelovi ne mogu ukloniti bez upotrebe alata, važno je koristiti samo ručne alate ili mehanička pomagala za obradu azbestnog cementa sa ugrađenim usisivačima koji imaju HEPA filtere (HEPA = visokoefikasni čestični zrak). Područje iz kojeg su materijali koji sadrže azbest uklonjeni mora se pažljivo pregledati zbog ostataka. Struktura se mora pažljivo očistiti usisivačem sa HEPA filterom, i) Nakon uklanjanja, azbestni otpad mora biti pravilno uskladišten na lokaciji i što je prije predat ovlaštenom sakupljaču/postrojenju za obradu otpada u skladu sa propisima o upravljanju otpadom, j) Otpad od azbesta mora se skladištiti u pokrivenoj posudi ili u čvrsto zatvorenim vrećama (za građevinski ruševini), čime se sprječava širenje, raspršivanje i izlivanje tog otpada sa gradilišta usljed vremenskih uslova. Azbest pronađen na lokaciji projekta

Aktivnosti	Parametar	Kontrolna lista mjera ublažavanja
		mora biti jasno označen kao opasan materijal, k) Uklonjeni azbest se neće ponovo koristiti. Biće odložen na licenciranu deponiju prije zatvaranja Podprojekta, l) Zabranjeno je odlaganje azbestnog otpada u miješani komunalni otpad i miješanje sa drugim otpadom i drugim materijalima koji nisu otpad, m) U slučaju da se pronađe meko uvezani azbest, specifične mjere za uklanjanje azbesta će se primjenjivati u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i najboljim praksama. Nalaz meko uvezanog azbesta biće bez odlaganja prijavljen PMT/WB, n) Medicinski otpad mora biti pravilno razdvojen na izvoru i odložen u skladu sa smjernicama za zdravlje i sigurnost te nacionalnim propisima, o) Medicinski otpad treba skladištiti u sigurnim, jasno označenim kontejnerima koji su otporni na curenje, probijanje i manipulaciju, i da se drže dalje od gradilišta, p) Trebali bi postojati sistemi za siguran transport i odlaganje medicinskog otpada, uključujući korištenje licenciranih kompanija za upravljanje otpadom, q) Stroga primjena propisa o upravljanju medicinskim otpadom i redovno praćenje usklađenosti r) Građevinski radnici trebaju biti obučeni o rizicima medicinskog otpada i opremljeni ličnom zaštitnom opremom (PPE) poput rukavica, maski i zaštitne odjeće kako bi se smanjila direktna izloženost. s) Redovno provoditi procjene uticaja na životnu sredinu gradilišta kako bi se identificirali i riješili potencijalni rizici povezani s opasnim medicinskim otpadom.
F Poremećaji u saobraćaju odnose se na povećanu učestalost vanjskog transporta materijala i tehnika	Saobraćajni poremećaji	a) Upravljanje saobraćajem mora se provoditi u skladu sa odredbama saobraćajnog zakonodavstva (npr. odgovarajuća rasvjeta, saobraćajni sigurnosni znakovi, barijere i osobe sa zastavama koje se lako vide ili ih je lako pratiti, brzina na cesti treba biti jasno označena), b) poželjno je izbjegavati prevoz na pristupnim cestama tokom špica.
G Hitno Procedure pripravnosti	Pripremite se za sigurnost radnika na projektu tokom vanredne situacije	a) Plan pripravnosti i odgovora na vanredne situacije mora biti pripremljen za radove (kao dio C-ESMP-a) i mora obuhvatiti mjere koje se moraju poduzeti kako bi se osigurala sigurnost osoblja u vanrednim situacijama. Ona će uključivati, ali nije ograničena na listu sve hitne opreme na radnom mjestu (kao što su sistemi za gašenje požara, oprema za kontrolu izlivanja, komunikacije), alarmni sistemi (unutrašnji i eksterni), te oprema za dekontaminaciju (gdje je ta oprema potrebna), kontakte odgovornih osoba, nadležne vlasti, druge hitne brojeve, procedure komunikacije i plan evakuacije. Plan mora biti ažuran. Pored toga, plan mora uključivati lokaciju i fizički opis svake stavke na listi, te kratak pregled njenih mogućnosti, b) Zaposlenici će biti obučeni/obučeni za sve hitne slučajeve, upravljanje otpadom, prvu pomoć

Aktivnosti	Parametar	Kontrolna lista mjera ublažavanja
		a vatrogasne i druge relevantne procedure i procedure biće dostupne na lokaciji.
G Održavanje i sigurnost u operativnom periodu	Održavanje i Sigurnost U operativnom periodu	a) Konačni korisnik ažurira plan održavanja kako bi ispunio zahtjeve ESF-a prije završetka radova. b) Plan održavanja se provodi i periodično ažurira. c) Plan pripravnosti i odgovora na vanredne situacije se ažurira u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom.
H Poremećaji u javnim, medicinskim i obrazovnim uslugama	Poremećaj od Javne usluge	a) Implementirajte SEP-ove kako biste osigurali rane konsultacije sa zainteresovanim stranama, uključujući menadžment, zaposlene i korisnike usluga (studente, medicinsko osoblje, pacijente itd.), kako biste razumjeli njihove potrebe i potencijalne zabrinutosti, b) Korištenje jasnih komunikacijskih kanala poput e-mailova, obavještenja, web stranica i fizičkih informativnih tabli kako bi se zainteresovane strane informisali o rasporedima projekata, mogućim prekidima i sigurnosnim mjerama. c) Implementirati i održavati mehanizme za rješavanje pritužbi kako bi korisnici javnih usluga mogli izraziti zabrinutost zbog poremećaja, osiguravajući da se ti problemi rješavaju brzo i efikasno. d) Održavati specijalizirani GRM za radnike i uključivati projektne GRM odredbe za rješavanje osjetljivih žalbi, kao što su one vezane za diskriminaciju ili SEA/SH. e) Održavati pristupačne formate (uključujući za ranjive grupe kao što su osobe s invaliditetom, starije osobe, pacijenti) za sve komunikacijske i povratne mehanizme. f) Provesti privremene prilagodbe u pružanju usluga, kao što je reorganizacija učionica ili kancelarija, kako bi se minimizirali poremećaji u nastavi i administrativnim aktivnostima, osigurati privremeno preseljenje ključnih zdravstvenih i pravosudnih usluga u obližnje ustanove. g) U slučaju preseljenja, napravite kontrolnu listu za izbor alternativnih lokacija. Kontrolna lista treba uključivati razmatranje: pristupačnost, blizinu, sigurnost i zaštitu, adekvatne prostore i opremu, dostupnost minimalnog broja parking mjesta h) Tokom izgradnje, održavajte pristup ključnim prostorima (npr. liftovi, rampe) za ranjive grupe, uključujući osobe s invaliditetom, starije osobe i pacijente. i) Implementirajte jasne znakove i fizičke barijere prilagođene i za ranjive grupe, kako bi korisnici sigurno prolazili kroz ili oko gradilišta. j) Planirajte bučne i prašnjave građevinske radove izvan vršnih sati za javne usluge. k) Prioritet se daje renoviranju kritičnih prostorija (npr. onih za žrtve i svjedoke) d) Informisati sudsko osoblje i sigurnosne službe o upravljanju pristupom i protokom osoba za sigurnost žrtava i svjedoka.

Aneks 3 – pregled ESMP-a specifičnog za lokaciju

1. UVOD I SVRHA

- 1.1 POZADINA I OPIS PODPROJEKTA
- 1.2 SVRHA I OBIM ESMP-A
- 1.3 ODNOS PREMA ESMF-U I DRUGIM ESF INSTRUMENTIMA
- 1.4 PRIMJENJIVO NACIONALNO ZAKONODAVSTVO I ESS SVJETSKE BANKE

2. OPIS PODPROJEKTA

- 2.1 LOKACIJA I OPIS LOKACIJE
- 2.2 OBIM GRAĐEVINSKIH RADOVA I KLJUČNE INFRASTRUKTURNE KOMPONENTE
- 2.3 RASPORED IMPLEMENTACIJE I FAZIRANJE
- 2.4 DOGOVORI SA IZVOĐAČIMA I NADZOROM
- 2.5 POVEZANI OBJEKTI

3. ŽIVOTNU SREDINUNA I DRUŠTVENA OSNOVA

- 3.1 FIZIČKO OKRUŽENJE (TOPOGRAFIJA, HIDROLOGIJA, GEOLOGIJA, TLA)
- 3.2 EKOLOŠKO OKRUŽENJE (STANIŠTA, FLORA, FAUNA, ZAŠTIĆENA PODRUČJA)
- 3.3 OSNOVNA VRIJEDNOST KVALITETA VODE
- 3.4 OSNOVNI KVALITET ZRAKA I BUKA
- 3.5 SOCIOEKONOMSKA OSNOVA (STANOVNIŠTVO, EGZISTENCIJA, RANJIVE GRUPE)
- 3.6 OSNOVNA LINIJA VODOSNABDIJEVANJA I SANITARNIH USLUGA
- 3.7 KORIŠTENJE ZEMLJIŠTA I VLASNIŠTVO
- 3.8 KULTURNA BAŠTINA

4. ANGAŽMAN I KONSULTACIJE SA ZAJNTERESOVANIM STRANAMA

- 4.1 ZAJNTERESOVANE STRANE IDENTIFICIRANE ZA OVAJ PODPROJEKAT
- 4.2 KONSULTACIJE PROVEDENE TOKOM PRIPREME ZA ESMP
- 4.3 KLJUČNA PITANJA KOJA SU POSTAVLJENA I KAKO SU RIJEŠENA
- 4.4 OTKRIVANJE ESMP-A
- 4.5 KONTINUIRANO ANGAŽOVANJE TOKOM IMPLEMENTACIJE

5. PROCJENA UTICAJA NA ŽIVOTNU SREDINU I DRUŠTVO

- 5.1 METODOLOGIJA ZA IDENTIFIKACIJU I PROCJENU UTICAJA
- 5.2 UTICAJI FAZE PRIJE IZGRADNJE
- 5.3 UTICAJI NA ŽIVOTNU SREDINU FAZE IZGRADNJE
- 5.4 DRUŠTVENI UTICAJI FAZE IZGRADNJE
- 5.5 UTICAJI NA ŽIVOTNU SREDINU OPERATIVNE FAZE
- 5.6 OPERATIVNI FAZA DRUŠTVENI UTICAJI
- 5.7 UTICAJI NAKON IZGRADNJE I POVLAČENJA IZ SLUŽBE
- 5.8 KUMULATIVNI UTICAJI
- 5.9 TABELA SAŽETKA ZNAČAJNOSTI UTICAJA

6. EKOLOŠKE I DRUŠTVENE MJERE UBLAŽAVANJA

- 6.1 MJERE PRIJE IZGRADNJE
- 6.2 FAZA IZGRADNJE UBLAŽAVANJE ŽIVOTNE SREDINE
- 6.3 DRUŠTVENA MITIGACIJA FAZE IZGRADNJE
- 6.4 UBLAŽAVANJE OPERATIVNE FAZE
- 6.5 PROCEDURE ZA SLUČAJNO PRONALAZENJE
- 6.6 OBNOVA I OBNOVA LOKACIJE

8. UPRAVLJANJE RADNOM SNAGOM

- 8.1 PREGLED RADNE SNAGE (KATEGORIJE, PROCIJENJENI BROJEVI)
- 8.2 KLJUČNI RIZICI RADA ZA OVAJ PODPROJEKAT
- 8.3 OHS ZAHTJEVI SPECIFIČNI ZA OVAJ PODPROJEKAT
- 8.4 ZAHTJEVI ZA KODEKS PONAŠANJA
- 8.5 MEHANIZAM ŽALBI RADNIKA NA NIVOU LOKACIJE
- 8.6 OBAVEZE USKLAĐENOSTI IZVOĐAČA

10. MEHANIZAM ZA RJEŠAVANJE PRITUŽBI

- 10.1 GRM NA NIVOU PROJEKTA — SAŽETAK I KONTAKT PODACI
- 10.2 GRM RASPOREDI NA NIVOU LOKACIJE
- 10.3 GRM ZA RANJIVE GRUPE
- 10.4 PUT PRITUŽBI NA SEA/SH

11. PLAN EKOLOŠKOG I DRUŠTVENOG MONITORINGA

- 11.1 CILJEVI I PRISTUP PRAĆENJU
- 11.2 PARAMETRI, INDIKATORI I UČESTALOST PRAĆENJA
- 11.3 ODGOVORNOSTI ZA NADZOR (PIU, INŽENJER NADZORA, IZVOĐAČ)
- 11.4 PRAĆENJE TOKOM FAZE PRIJE IZGRADNJE
- 11.5 PRAĆENJE TOKOM FAZE IZGRADNJE
- 11.6 PRAĆENJE TOKOM OPERATIVNE FAZE
- 11.7 PRAĆENJE NAKON IZGRADNJE I VERIFIKACIJA PONOVOG USPOSTAVLJANJA LOKACIJE
- 11.8 TABELA ZA PRAĆENJE ŽIVOTNE SREDINE I DRUŠTVA

TABELA ZA PRAĆENJE TREBA ZA SVAKI PARAMETAR UKLJUČIVATI: INDIKATOR, METODU, UČESTALOST, ODGOVORNU STRANU, MEHANIZAM IZVJEŠTAVANJA I OKIDAČ KOREKTIVNIH MJERA.

12. INSTITUCIONALNI ARANŽMANI I ODGOVORNOSTI

- 12.1 PIU ODGOVORNOSTI
- 12.2 ODGOVORNOSTI INŽENJERA NADZORA
- 12.3 ODGOVORNOSTI IZVOĐAČA (C-ESMP ZAHTJEV)
- 12.4 ODGOVORNOSTI KORISNIČKE OPŠTINE / VODNOG PREDUZEĆA
- 12.5 KOORDINACIJA SA NACIONALNIM VLASTIMA (EPA, UPRAVA ZA VODU, NACIONALNI PARKOVI GDJE JE PRIMJENJIVO)

13. IZVJEŠTAVANJE

- 13.1 MJESEČNI E&S IZVOĐAČ KOJI IZVJEŠTAVA PIU
- 13.2 PIU POLUGODIŠNJI IZVJEŠTAJI O NAPRETKU E&S-A SVJETSKOJ BANCII
- 13.3 PROCEDURE I ROKOVI PRIJAVLJIVANJA INCIDENATA
- 13.4 GRM IZVJEŠTAVANJE

14. ESMP BUDŽET

- 14.1 TROŠKOVI MJERA UBLAŽAVANJA (BIĆE UGRAĐENI U UGOVORE O GRAĐEVINSKIM RADOVIMA)
- 14.2 TROŠKOVI AKTIVNOSTI PRAĆENJA
- 14.3 TROŠKOVI PLANOVA UPRAVLJANJA
- 14.4 PIU TROŠKOVI NADZORA
- 14.5 TABELA SAŽETKA BUDŽETA ESMP-A

ANEKSI

- ANEKS 1: MAPA LOKACIJE LOKACIJE I FOTOGRAFIJE
- ANEKS 2: OBRAZAC ZA PROVJERU E&S (ZAVRŠEN)
- ANEKS 3: IZVJEŠTAJ I NALAZI ISTRAŽIVANJA AZBESTA (*GDJE JE PRIMJENJIVO*)
- ANEKS 4: EVIDENCIJA KONSULTACIJA I LISTE PRISUSTVA
- ANEKS 5: PREDLOŽAK REGISTRA ŽALBI
- ANEKS 6: PREDLOŽAK IZVJEŠTAJA O INCIDENTU U ZAŠTITI NA RADU PRI RADU SA ZDRAVSTVENIM RADOM
- ANEKS 7: PROCEDURA SLUČAJNOG PRONALASKA (SAMOSTALNI DOKUMENT ZA IZVOĐAČE)
- ANEKS 8: ESMP PREDLOŽAK ZA IZVOĐAČA RADOVA (C-ESMP) / ZAHTJEVI
- ANEKS 9: RELEVANTNE NACIONALNE DOZVOLE I ODOBRENJA
- ANEKS 10: REFERENCE NA PRIMJENJIVO NACIONALNO ZAKONODAVSTVO I ESS ODREDBE

Aneks 4 - Izvođači - ESMP sadržaj Skica i predložak

Sekcija	Opis sadržaja	Potrebno je završiti od strane izvođača
1. Opis podprojekta	Kratak opis građevinskih aktivnosti, vremenski okvir, materijali, oprema i radna snaga.	
2. Detalji izvođača	Ime izvođača i podizvođača, kontakt podaci EHS menadžera.	
3. Izjava o usklađenosti	Izjava o posvećenosti poštivanju nacionalnog zakona, CRFADS ESMF, ESMP, Svjetska banka ESF i relevantne dozvole.	
4. Pravni i institucionalni okvir	Spisak važećih nacionalnih zakona, dobijenih dozvola, ESS standarda koje treba slijediti.	
5. Uloge i odgovornosti	Imena i uloge EHS osoblja izvođača, menadžera lokacije i drugih odgovornih osoba.	
6. Ekološke i društvene mjere ublažavanja	Mjere ublažavanja specifične za lokaciju za: • Kvalitet zraka • Buka i vibracije • Zaštita vode i tla • Upravljanje otpadom • Biodiverzitet • Zaštita zdravlja i sigurnost na radu • Zdravlje i sigurnost zajednice • Radni i radni uslovi • Kulturna baština • Rizici SEA/SH	
7. Plan za praćenje životne sredine i društva	Praćenje indikatora, učestalost, metodologija i zahtjevi za izvještavanje.	
8. Plan zaštite zdravlja i sigurnosti na radu (OHS)	Procjena rizika od zaštite na radu na terenu, obezbjeđivanje lične zaštitne opreme, obuka radnika, hitne procedure.	
9. Plan upravljanja radnom snagom (LMP)	Prakse zapošljavanja radnika, mjere protiv diskriminacije, Kodeks ponašanja radnika, GRM radnika, Mjere prevencije SEA/SH.	
10. Plan upravljanja saobraćajem	Rute, sigurnosne mjere, signalizacija, ograničenja brzine, koordinacija sa vlastima.	
11. Plan upravljanja otpadom	Postupci za segregaciju, skladištenje, transport i odlaganje svih tokova otpada, uključujući opasni otpad i azbest (ako je primjenjivo).	
12. Efikasnost resursa i zagađenje Plan prevencije	Mjere za minimiziranje potrošnje energije, vode, kontrolu prašine, emisija i upravljanje izlivanjem.	
13. Pripremljenost i odgovor na vanredne situacije Plan (EPRP)	Scenariji za vanredne situacije, uloge i kontakti, dostupna oprema za hitne slučajeve, evakuacija procedure.	
14. Zaštita kulturne baštine i slučajnost Postupak pronalaska	Mjere za zaštitu poznatog kulturnog naslijeđa i koraci koje treba slijediti u slučaju slučajnih otkrića.	
15. Plan zdravlja i sigurnosti zajednice	Mjere za zaštitu javnosti, pristup zajednici GRM, ublažavanje rizika od SEA/SH.	
16. Plan angažmana zainteresovanih strana	Strategija komunikacije sa zainteresovanim stranama i lokalnim zajednicama, objavljivanje informacija, Mehanizmi povratne sprege.	
17. Plan izvještavanja	Vrste izvještaja koji se podnose, učestalost i format (usklađeni sa zahtjevima PMT-a).	
18. Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM)	Procedure za primanje, obradu i rješavanje pritužbi radnika i zajednice.	

19. Plan obuke i izgradnje kapaciteta	Vrste obuke za radnike i osoblje (OHS, SEA/SH, upravljanje životnom sredinom, kulturni menadžment svjesnost o naslijeđu).	
20. Prilozi	Svi prateći dokumenti, kao što su dozvole, certifikati o osiguranju, evidencija o obuci i MSDS plahte.	

Aneks 5 – IFC lista isključenja

U skladu sa Okvirom Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESF) i principima odgovornog upravljanja životnom sredinom i društvom, projekat neće podržavati niti finansirati bilo koju aktivnost ili podprojekat koji uključuje sektore, robu ili prakse uključene u IFC listu isključenja (2007), ⁶Smjernice Svjetske banke Grupe za zaštitu životne sredine, zdravlje i sigurnost (EHS), niti bilo koju aktivnost zabranjenu važećim crnogorskim zakonodavstvom ili međunarodnim konvencijama i sporazumima.

Projektne aktivnosti ili podprojekti neće biti podobni za finansiranje ako uključuju bilo koji od sljedećeg:

- Proizvodnja ili trgovina bilo kojim proizvodom ili aktivnošću koja se smatra nezakonitom prema crnogorskim zakonima, međunarodnim konvencijama ili sporazumima, uključujući, ali ne ograničavajući se na:
 - Farmaceutski proizvodi, pesticidi/herbicidi, supstance koje uništavaju ozon, polihlorisani bifenili (PCB) i divlje životinje ili proizvodi regulisani Konvencijom o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje faune i flore (CITES).
- Proizvodnja ili trgovina oružjem, municijom ili vojnom opremom.
- Kockanje, kazina i slične djelatnosti.
- Proizvodnja ili trgovina radioaktivnim materijalima, osim za medicinsku, kontrolu kvaliteta ili drugu opremu gdje je radioaktivni izvor adekvatno zaštićen i proglašen sigurnim prema međunarodnim smjernicama.
- Proizvodnja ili trgovina nevezanim azbestnim vlaknima. *(Napomena: Ovo se ne odnosi na kupovinu ili upotrebu zalijepljenih azbestnih cementnih proizvoda gdje je sadržaj azbesta manji od 20% i dozvoljen je prema nacionalnim propisima.)*
- Aktivnosti vezane za ugalj, uključujući rudarenje uglja, transport uglja, termoelektrane na ugalj ili infrastrukturu isključivo posvećenu takvim aktivnostima. *(Izuzetak se može primijeniti na vlastite termoelektrane na ugalj koje se koriste za industrijske procese, uz prethodnu provjeru.)*
- Ribolov mrežama u morskim sredinama koristeći mreže duže od 2,5 kilometara.
- Proizvodnja ili trgovina alkoholnim pićima (isključujući pivo i vino), osim ako nije dio zakonski odobrenog i regulisanog lanca vrijednosti malih poljoprivrednih proizvoda.
- Proizvodnja ili trgovina duhanom ili proizvodima povezanim s duhanom.
- Komercijalne sječe šuma u primarnim tropskim vlažnim šumama.
- Proizvodnja ili trgovina drvetom ili drugim šumarskim proizvodima koji nisu potičući iz održivo upravljanih šuma, certificiranih vjerodostojnim shemama (npr. FSC, PEFC).
- Proizvodnja ili aktivnosti koje uključuju štetne ili eksploatatorske oblike prisilnog rada ili dječijeg rada, kako je definisano u Konvenciji ILO br. 138 (Minimalna dob) i Konvenciji br. 182 (Najgori oblici dječijeg rada).

⁶ [IFC-ova lista isključenih \(2007\)](#)

Pored toga, Projekat neće podržavati nijednu aktivnost ili podprojekat koji:

- Može rezultirati značajnom konverzijom ili degradacijom kritičnih staništa (kako je definisano u ESS6);
- Uključuje prisilno preseljenje koje se ne može riješiti u skladu sa zahtjevima ESS5;
- Predstavlja neprihvatljive ekološke ili sigurnosne rizike za zajednice bez adekvatnih mjera ublažavanja.
- Sve predložene investicije i podprojekti bit će pregledani prema ovoj listi isključenja tokom procesa ekološke i društvene provjere definisanog u Okviru za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF).

Svaka aktivnost za koju se utvrdi da nije u skladu s ovim kriterijima bit će isključena iz finansiranja u okviru Projekta.

ANEKS 6: PRIMJERI ZADATAKA ZA PRIPREMU ESIA

Pozadina

.....

Ciljevi zadatka su:

- (i) Pripremiti Procjenu **uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA)** i **Opšti plan upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP)** za cijeli Projekat, koji će definisati glavne procedure i odgovornosti za upravljanje ekološkim i društvenim rizicima povezanim s implementacijom aktivnosti Projekta;
- (ii) Pripremiti **Društvenu procjenu** na osnovu (a) postojećih socio-ekonomskih studija područja ceste; (b) popis naselja, subjekata (preduzeća, domaćinstva, prodavači (posebno neformalni prodavači i beskućnici), itd.), farmi i poljoprivrednih preduzeća itd.; (c) javne konsultacije sa Projektom pogođenih ljudi (PAP).
- (i) Pripremati **Izveštaje o procjeni uticaja na životnu sredinu i društvene uticaje i planove upravljanja**, a koji bi identificirali i procijenili potencijalne ekološke i društvene rizike predloženog projekta, odrediti odgovarajuće mjere ublažavanja.

Sav rad koji se obavlja i proizvodi moraju biti u skladu sa:

- Svjetska banka ekološke i društvene standarde, uzimajući u obzir ekološke i društvene procedure Vlade Crne Gore
- Smjernice Svjetske banke o provođenju javnih konsultacija sa PAP-ovima duž predloženog pravca (prava prolaza)
- Smjernice i struktura Svjetske banke za društvene procjene, ESIA.
- Smjernice Svjetske banke za zaštitu životne sredine, zdravlje i društvenu zaštitu (EHS).

Potrebni sadržaji procjene uticaja na životnu sredinu i društvo

Ovaj odjeljak daje sažetak potrebnog sadržaja svakog dijela ESIA-e. Sadržaj ESIA izvještaja treba slijediti okvir naveden u nastavku, uz sve komentare za dodavanje ili izmjene od strane odgovarajućih dozvola i relevantnih nacionalnih agencija za zaštitu životne sredine:

Naslovna stranica

Izvršni sažetak

Skraćenice i akronimi

Sadržaj

Spisak tabela

Spisak figura

Spisak aneksa

Odjeljak 1 Opis projekta

Odjeljak 2 Pravni, regulatorni i politički okvir

Sekcija 3 Informacije i podaci o životnu sredinunim i društvenim osnovama

Izjava o uticajima i rizicima iz Sekcije 4

a) Procjena socio-ekonomskih uticaja i rizika

b) Procjena uticaja i rizika na životnu sredinu i društveno

Odjeljak 5 Analiza alternativa

Član 6 Mjere zaštite životne sredine i društva

Sekcija 7 Plan praćenja i upravljanja životnom sredinom i društvenim društvom

Sekcija 8 Plan upravljanja zajednicom i društvenim rizicima

Sekcija 9 Plan javnih konsultacija i objavljivanja

Dodaci

Spisak ESIA priprematelja/konsultanta i njihovih kvalifikacija

Spisak referenci

Evidencija i dokumentacija sastanaka i ugovora agencije

Evidencija i dokumentacija konsultativnih sastanaka

Pregled ESIA izvještaja Sadržaj

i) Naslovna stranica i sadržaj Naslovna stranica i sadržaj moraju biti u skladu s predloženim nacrtom (prethodni odjeljak).

ii) Izvršni sažetak Sažetak ciljeva projekta; kratak opis projekta; kratak opis značajnih nalaza i preporuka za upravljanje životnom sredinom i društvom koje će biti usvojene radi eliminacije ili minimiziranja negativnih uticaja na prihvatljive nivoe definisane od strane nadležnih tijela i standarda. Ovaj proizvod će služiti kao glavni konsultantski dokument i trebao bi biti dostupan na crnogorskom i engleskom jeziku.

iii) Odjeljak 1 Opis projekta

Pruža kratak pregled pozadine projekta i specifičan opis komponenti projekta. Sljedeće tehničke informacije će biti uključene: područje proučavanja, veličina i kapacitet Projekta; svu prateću infrastrukturu (građevinska i operativna radna snaga, stanovanje, vodosnabdijevanje, izvori šljunka, fabrike za serije, mašinska i održavajuća dvorišta, tehnološki putevi, jame za pozajmlje, depoziti građevinskog materijala itd.); opis građevinskih i operativnih aktivnosti (fazne građevinske aktivnosti, pripadajuća veličina radne snage i potrebni nivoi vještina, mogućnosti za lokalnu radnu snagu, veličina i vještina lokalne radne snage prema procjeni izvodljivosti); upotrebu, rukovanje i skladištenje opasnog otpada (dizel, benzin, maziva); zdravlje i sigurnost radnika, pripremu i odgovor na vanredne situacije (uključujući odgovor i obavješćavanje zajednice); privremena građevinska područja; Razmatrane su alternative lokaciji lokacije; aktivnosti čišćenja; raspored implementacije; osoblje i podršku, kao i radničke objekte i usluge.

Karte (u uobičajenom GIS formatu) su potrebne u odgovarajućim mjerilima kako bi se prikazale lokacije vezane za projekte, predgrađevinske i građevinske aktivnosti, kao i okolna područja koja bi mogla biti pogođena. Ove karte trebaju uključivati topografske konture, kao i lokacije glavnih površinskih voda, puteva, željeznica, sela i zajednica, administrativne granice, postojeću namjenu zemljišta i sva ključna staništa uključujući parkove i rekreativna područja, te historijske i kulturne resurse.

iv) Sekcija 2 Pravni, regulatorni i politički okvir

- a) WB politike, EHS smjernice, uključujući analizu praznina koja objašnjava koji su dodatni naponi potrebni da bi se ispunili WB zahtjevi. Analizapraznina treba se proširiti na zahtjeve za mjere zaštite Zapadne Obale, koji uključuju pragove emisija u Smjernicama za životnu sredinu, zdravlje i sigurnost, a oni se trebaju uporediti sa nacionalnim standardima jer se najstroži zahtjevi trebaju identificirati i dalje primjenjivati.
- b) Poštivat će se Zakoni o procjeni uticaja na životnu sredinu. Također, biće poštovane odredbe Direktive 2014/52/EU prenesene u nacionalno zakonodavstvo i zahtjevi Nadležne agencije za zaštitu životne sredine – Nacionalne agencije za zaštitu životne sredine . Ovi zakoni uključuju relevantne crnogorske i EU direktive koje se primjenjuju na ovaj projekat, gdje relevantni aneksi jasno navode usklađenost radi ispunjavanja nacionalnih/regionalnih zahtjeva za dozvole.
- c) Opišite primjenjive zahtjeve za ekološku politiku i administrativne zahtjeve, kao i povezane propise i standarde Vlade Crne Gore i EU. Posebno treba obratiti pažnju na zahtjeve koji regulišu kvalitet životne sredine, zaštitu osjetljivih područja, zaštitu ugroženih vrsta, kontrolu korištenja zemljišta itd., na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou.

Pravni i institucionalni okvir relevantan za društvene aspekte (npr. zakonodavstvo o eksproprijaciji zemljišta, vlasništvu nad zemljištem, eksproprijaciji, građevinski propisi i zakonodavstvo relevantno za univerzalnu dostupnost nove infrastrukture, zakonodavstvo relevantno za etničke manjine i posebno Rome, zakonodavstvo o konsultacijama, radno pravo itd.).

v) Sekcija 3 Informacije i podaci o životnu sredinu i društvenim osnovama

- a) Konsultant će prikupiti , procijeniti i predstaviti osnovne podatke o relevantnim životnu sredinunim karakteristikama područja proučavanja u vezi sa projektom. Opis životne sredine treba biti sažet i fokusiran na potencijalne uticaje Projekta, jasno definišući područje uticaja. Detaljni početni podaci trebaju biti predstavljeni kada su relevantni za odgovarajuće mjere ublažavanja. Kada su potrebne opsežne pozadinske informacije za potrebe dokumentacije i/ili za projektne dosjee, te informacije trebaju biti dostavljene u dodacima. Pored toga, konsultanti će provoditi sve terenske ankete, intervjue i konsultacije potrebne za popunjavanje informacijskih praznina ključnih za potencijalne uticaje i razvoj mjera ublažavanja. Takve informacije treba asimilirati u ilustrativne karte u odgovarajućoj mjerili. Sljedeće će biti uključeno kao dio ove aktivnosti:

Fizičko okruženje: geologija; topografija; tla; klima i meteorologija; kvalitet ambijentalnog zraka; hidrologija površinskih i podzemnih voda; postojeći izvori buke i emisija zraka; postojeća ispuštanja vode i zraka; kvalitet primajuće vode; svi postojeći operativni i prošli povezani procesni objekti (kako je opisano u postojećim tehničkim dokumentima);

Biološko okruženje: flora; fauna; rijetke ili ugrožene vrste; osjetljiva staništa, uključujući parkove ili rezervate, značajna prirodna nalazišta itd.; vrste komercijalnog značaja; i vrste koje mogu postati smetnje, vektori ili opasne;

Socio-ekonomska osnova: Sve ranije društvene procjene u tom području, kao i početni nalazi i osnovna tačka, trebaju se koristiti za ažuriranje potrebne društvene procjene i pružanje jasnog okvira očekivanih uticaja koji proizlaze iz Projekta. Ova ažurirana društvena procjena opisat će trenutne društvene i ekonomske uticaje na direktno i indirektno pogođene zajednice. Ove socio-ekonomske informacije će pružiti osnovu za procjenu uticaja i mjera ublažavanja radi smanjenja negativnih uticaja i unapređenja pozitivnih uticaja i prilika. Podaci će se prikupljati iz kombinacije sekundarnih izvora i odgovarajućih primarnih podataka, kao što su lični intervjui i ankete domaćinstava ili zajednice, ovisno o relevantnosti. Procjena će se provjeriti i ažurirati po potrebi: gdje se identificiraju vjerovatni uticaji; društvene i ekonomske osnove; društvene i ekonomske uticaje; ublažavanje negativnih uticaja i unapređenje pozitivnih uticaja; i identifikaciju prilika za razvoj zajednice. Sljedeće će biti uključeno kao dio ove aktivnosti:

Sociokulturno okruženje (uključujući i sadašnje i projektirane gdje je prikladno): Stanovništvo; korištenje zemljišta; planirane razvojne aktivnosti; naseljavanje i strukture zajednice; zapošljavanje; raspodjela prihoda, dobara i usluga; rekreacija; javno zdravstvo; te historijski, arheološki i kulturni resursi.

Konsultant će osigurati da svi specijalizirani antropološki i sociološki stručnjaci koji doprinose društvenoj procjeni imaju iskustvo u rješavanju pitanja relevantnih za zahtjeve Svjetske banke (ovaj napor će biti povezan sa RPF i RAP studijama).

- **Socio-ekonomski uslovi**: Identifikujte i mapirajte obližnja ljudska naselja u predloženom cestovnom koridoru, s posebnom pažnjom na zajednice ili ljude koji bi mogli biti pogođeni proširenjem ceste, uključujući obilaznice, ako ih ima. Za to će biti potrebno prikupljati socio-ekonomske podatke koji mogu biti potrebni za procjenu potencijalnih uticaja na njihov prihod, status egzistencije itd. Demografski podaci uključuju: populaciju (veličina, spol i starosna raspodjela); kulturne karakteristike (religija, etnički sastav, govoreni jezici itd.); migraciju stanovništva u posljednjih nekoliko godina, životni i ekonomske aktivnosti; stope pismenosti i nivo obrazovanja; organizacije zajednice i društvene mreže; javno zdravlje i sigurnost;
- **Infrastruktura**: Za svako naselje koje je potencijalno pogođeno, opišite infrastrukturu kao što su pristupni putevi koji povezuju glavni koridor i saobraćajni obrasci na postojećim putevima. Javno zdravstvo, obrazovna infrastruktura po potrebi, ako se koristi ili negativno utiče;
- **Siromaštvo i društveni rizici** - Za svako naselje koje je potencijalno pogođeno, analizirajte nivo siromaštva i ranjivosti uključujući društvene rizike kao što su učestalost seksualnog zlostavljanja i seksualnog uznemiravanja (SEA/SH), visokorizična ponašanja među mladima, djecom i prisilnim radom u građevinskom sektoru, kohezijom zajednice itd.;
- **Kulturne, arheološke, duhovne strukture i historijski resursi**: identifikujte sve kulturne, arheološke, ceremonijalne i historijske resurse u zoni uticaja/unutar područja uticaja;
- **Autohtoni narodi/vjerske grupe i etničke/druge manjine** - Informacije o marginaliziranim i ranjivim grupama koje žive u naseljima duž cestovnog koridora, uključujući autohtone zajednice, etničke ili druge manjinske grupe ili druge tradicionalne kulturne grupe, ako ih ima.
- **Ranjive ili ugrožene grupe** (ako ih ima) i ako je relevantno, društvene podatke treba razdvojiti u mjeri u kojoj je to tehnički i finansijski izvodljivo. U mjeri u kojoj je to moguće, demografski podaci trebaju izvijestiti o stambenim ustanovama sa članovima s invaliditetom, naslijeđenim pitanjima vezanim za zemljište za projekat i povezane objekte.
- **Pitanja naslijeđa vezana za korištenje zemljišta, prava vlasništva** itd.

Dokumenti i izvještaji navedeni u Aneksu 1 sadrže korisne osnovne podatke, ali konsultant će

morati identificirati koje dodatne podatke i eventualne praznine u podacima su možda postali dostupni od završetka tih studija i dokumentovati sve relevantne promjene kako bi ih uključio u ovu ESIA (npr. takve ciljane informacije mogu uključivati dinamiku populacije, arheološke nalaze, itd.). Ukoliko je potrebno dodatno zemljište za Projekat, posebno je važno da se to tačno identifikuje. U takvim slučajevima, bilo bi ključno identificirati svaku nevoljnu selidbu ljudi i osoba koje mogu imati egzistenciju pogođenu Projektom. Broj, lokacije i socio-ekonomski uslovi pogođenih osoba, ako ih ima, trebaju biti u potpunosti dokumentovani kako bi se pomoglo crnogorskim vlastima da ispune prihvatljive međunarodne standarde za naknadu, što bi bilo ekvivalentno ciljevima Svjetske banke OP 4.12.

vi) Izjava o obimu iz Sekcije 4
o RPF i RAP studijama).

Procjena uticaja na životnu sredinu i društvo

Konsultant će predstaviti metodologiju procjene rizika/uticaja koja će pomoći u identifikaciji i procjeni vjerovatnih uticaja na životnu sredinu i društvenih uticaja Projekta (uključujući kumulativne uticaje – vidi također Sekciju 6 i Sekciju 7 ispod), kako pozitivne tako i negativne, na osnovu promjena koje su sve komponente projekta izazvale u odnosu na osnovne uslove opisane gore u oblasti uticaja. Oni će kvantificirati ove uticaje u mjeri u kojoj je to moguće, u smislu troškova i koristi, te razlikovati pozitivne i negativne uticaje, direktne i indirektne uticaje, te neposredne i dugoročne uticaje. Dodatne informacije koje će biti pružene uključuju:

- Scenariji u normalnim uslovima, aktivnosti pokretanja i gašenja tokom izgradnje i puštanja u rad te vanredne situacije;
- Identifikacija tipa, relativne vjerovatnoće i širokih posljedica velikih opasnosti ili nesreća koje se mogu dogoditi;
- mjere ublažavanja i eventualne preostale negativne posljedice koje se ne mogu ublažiti;
- Mogućnosti za unapređenje životne sredine;

Uticaj na prirodno zaštićeno područje (zauzimanje zemljišta, degradacija ili fragmentacija staništa, povećanje broja posjetilaca);

- Uticaj na korištenje zemljišta - posebno potrebu za zemljištem za proširenje puteva, uticaj izgradnje puteva na pristup i egzistenciju različitih kategorija ljudi (preduzeća, domaćinstva, prodavači (neformalni prodavači i bespravni stanovnici) itd.), farme i poljoprivredna preduzeća itd.; (Ovo će biti dodatno istraženo u okviru pripreme RPF-a);

Priliv radne snage – ako postoje dodatni zahtjevi za radnom snagom, potencijalni problem sa prilivom radne snage, procjene broja vanjskih potreba za radnom snagom, područja gdje će se nalaziti građevinski kampovi itd.; i

- Kvalitet dostupnih kvantitativnih podataka, ključne praznine u podacima i neizvjesnosti povezane s predviđanjima, te specificiraju teme koje ne zahtijevaju dodatnu pažnju.

Uticaji na životnu sredinu i društveni uticaji također trebaju biti kategorizirani na osnovu faza izgradnje i rada, te sažeti prema pitanjima i temama u glavnom tekstu izvještaja, dok su detaljni nalazi dokumentovani u dodacima. Iako nije iscrpan, glavni uticaji i uticajisljedeće ilustrativne liste ključnih potencijalnih uticaja na životnu sredinu (i socio-ekonomske) uticaje moraju biti adresirani. Posebno, pozitivni društveni uticaji i prilike za ljude i koristi za PAP-ove. Ilustrativna lista aspekata treba se odnositi i na upravljanje radnim uslovima i radnim uslovima, BZP, društvene tenzije/konflikte, uticaj na egzistenciju, sigurnost na cestama itd.

FAZA	ASPEKT
izgradnja	Kvalitet zraka Tlo i podloga, površinske vode i podzemne vode Otpad, uključujući opasni otpad Upravljanje otpadom i odlaganje
	Prisilno preseljenje/pribavljanje zemljišta
	Uticaji na zdravlje i sigurnost na radu, kao i na zdravlje i sigurnost zajednice (posebno u vezi sa prisustvom velikog broja radnika i korištenjem radničkih kampova)

FAZA	ASPEKT
	Poremećaji u saobraćaju
	Buka, prašina i vibracije
	Arheologija
	Flora, fauna (uključujući propusnost i povezanost za velike mesoždere), prirodna staništa (posebno zaštićeni elementi, vrste uključene u Crvenu knjigu, Crvene liste), uklanjanje stabala (uklanjanje zemljišta sa šumskog zemljišta), Zaštićena područja Pejzaž Javne konsultacije/komunikacije
Operacije	Buka Ponovna vegetacija za prirodna staništa / privremeno pogođena područja
	Prisilno preseljenje (ako je potrebno) Uticaji na vodu, uključujući potrošnju vode, promjene u površinskim i podzemnim vodama Kontaminacija tla Flora, fauna, staništa (fragmentacija), zaštićeno područje Pejzaž Evidencija o sigurnosti radne snage
	Plan pripravnosti/odgovora na vanredne situacije
	Javna konsultacija/komunikacija

Opis kumulativnih i povezanih efekata. Ova ESIA će uključivati diskusiju o kumulativnim efektima koji utiču na zrak, podzemne i površinske vode, tlo, biodiverzitet, ljudska naselja, s fokusom na Projekat. To bi trebalo uključivati projekcije promjena uticaja na životnu sredinu i potencijalnih uticaja na životne izvore prihoda.

- bodovanje ili ponderisanje veličine i značaja kumulativnih efekata;
- identifikaciju potencijalnih mjera za izbjegavanje, minimiziranje ili ublažavanje značajnih kumulativnih efekata; i
- kako se predlaže da budu uključeni u Plan upravljanja životnom sredinom i društvom (sljedeći odjeljak).
- Mjere društvenog ublažavanja, posebno predložene mjere za ublažavanje negativnih uticaja na sigurnost zajednice, ranjive grupe, upravljanje radnim logorima itd.
- Indikativni vremenski okvir za implementaciju društvenih i ekoloških planova ublažavanja

vii) Sekcija 5 Analiza alternativa

a) Konsultant će uporediti gore razmatrane alternative u smislu potencijalnih ekoloških i društvenih uticaja, pod pretpostavkom razumne primjene mjera ublažavanja životne sredine i društvenog ublažavanja te ekološkog i društvenog praćenja. Prilikom opisivanja uticaja, naznačite koji su nepovratni ili neizbježni, a koji se mogu ublažiti. U mjeri u kojoj je moguće, kvantificirajte ekološke i socio-ekonomske troškove i koristi svake alternative, uključujući procijenjene troškove svih povezanih mjera ublažavanja. Uključite alternativu bez projekta. Navedite osnovu za odabir predloženog dizajna umjesto alternativa.

- b) Ovo objašnjenje će uključivati dijagrame, mape, tabele i opisni tekst na osnovu postojećih informacija. Kraći tekst, razumljiv netehničkoj publici, koji također uključuje dijagrame, mape i tabele alternativa Projektu, biće pripremljen za upotrebu u javnim konsultacijama.

viii) Član 6 Mjere zaštite životne sredine i društva

Za svaki potencijalni uticaj identificiran kao značajan u gornjem odjeljku, biće identificirana mjera ublažavanja, a prikupljanje svih takvih mjera činit će **Plan ublažavanja**. Konsultant će pružiti matricu svih uticaja organizovanih u fazu izgradnje i operacije za sve ključne komponente projekta, koja će biti dodatno odražena u ESMP-u (odjeljak 7). Matrica će uključivati: i) potencijalno značajan uticaj; ii). predložene mjere ublažavanja; iii). kada treba poduzeti mjere (vremenski okvir za mjere ublažavanja); iv). koji je odgovoran za uključivanje mjere ublažavanja u projekat tokom izgradnje i rada; i v). povezani troškovi za ove mjere. Po potrebi, mjere ublažavanja biće predstavljene u prostornoj reprezentaciji, kao što su mapa ili dijagram, sa preciznom lokacijom takvih mjera. Pored toga, biće predstavljeni eventualni preostali efekti koji bi mogli nastati nakon implementacije predloženih mjera ublažavanja.

ix) Sekcija 7 Plan praćenja i upravljanja životnom sredinom i društvom

- a) Na osnovu Plana ublažavanja, konsultant će pripremiti opšti **plan upravljanja životnom sredinom i društvom** (ESMP). Ovaj ESMP će se primjenjivati na cijelu cestu ili njene segmente, kako bude određeno u budućnosti za opcije dizajna i izgradnje. ESMP treba obuhvatiti organizacijske uloge i odgovornosti, uključujući organogram i linije izvještavanja za implementaciju svih mjera ublažavanja (na osnovu matrice prikazane u Sekciji 6 gore), i treba da identifikuje: i). skup odgovora na potencijalno negativne posljedice; ii). institucionalnu strukturu i jačanje potrebno za implementaciju mjera ublažavanja; iii). odgovornost za implementaciju svake predložene mjere ublažavanja; i iv) program praćenja radi provjere usklađenosti sa preporučenim mjerama ublažavanja i mjerenja nivoa nastalih uticaja. Mjere također moraju adresirati zahtjeve za hitni odgovor na slučajne građevinske događaje. Kao što je detaljno opisano u nastavku, treba postojati jasna razlika između mjera vezanih za faze izgradnje i rada projekta. Svaka mjera ublažavanja treba biti opisana što je moguće detaljnije u tehničkim detaljima, do nivoa preliminarne inženjerskih crteža i specifikacija gdje je to moguće. Uključite vrstu udara koji treba minimizirati, uslove pod kojima je potreban, zajedno sa dizajnima, opisima opreme i operativnim procedurama. Također, biće procijenjena izvodljivost predloženih mjera i mjere potrebne za povećanje vjerovatnoće njihove efikasnosti; Za uticaje koji se ne mogu ublažiti (rezidualni uticaj), treba razmotriti naknadu pogođenim stranama gdje je to relevantno. Biće predviđeni preostali negativni uticaji koji se ne mogu ublažiti, ocijeniti njihov značaj i procijeniti prihvatljivost preostalih rizika.
- b) Što se tiče relevantnih faza, opšti ESMP bi barem trebao adresirati:
- i) Faza izgradnje: Plan za ublažavanje upravljanja građevinskim materijalom radi upravljanja odlaganjem građevinskog materijala nastalog na ekološki prihvatljiv način; Plan za ublažavanje erozije i kontrole sedimenta koji opisuje mjere tokom izgradnje za minimiziranje sedimenta koji otjecanje donosi u sisteme za odvodnju površinskih voda nizvodno; Plan za ublažavanje kontrole prašine bijegunaca radi kontrole emisija prašine tokom građevinskih aktivnosti; Plan za ublažavanje buke radi kontrole uticaja buke na građevinske aktivnosti u okolnim zajednicama; Plan zaštite zdravlja i sigurnosti na radu radi osiguranja zaštite radnika i lokalnih zajednica; Plan za ublažavanje obnove vegetacije i upravljanja prirodnim i divljim staništima radi osiguranja pravilne ponovne vegetacije područja poremećenih građevinskim radovima; Plan za ublažavanje kontrole saobraćaja, javnu sigurnost i javne komunikacije za minimiziranje poremećaja dnevnog saobraćaja duž važnih pristupnih puteva u tom području; Plan ublažavanja arheologije/kulturnih resursa za upravljanje arheološkim ili kulturnim uticajima koji se mogu pojaviti tokom izgradnje; Plan sigurnosti radnika za identifikaciju standarda za zaštitu radnika, uključujući obuku na licu mjesta i odgovarajuću sigurnosnu opremu; Plan upravljanja prilikom radne snage i/ili Plan upravljanja radnicima koji definišu mjere za upravljanje radnicima bez ometanja društvenog i društvenog života na putnom koridoru tokom perioda izgradnje, Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM) koji omogućava javnosti i pomoćnim radnicima da iznesu svoje zabrinutosti i žalbe ako ih ima, te Plan javnih konsultacija i komunikacije zajednice za građevinske aktivnosti koja uzima u obzir sve uticaje i mjere ublažavanja utvrđene tokom pripreme Završnog ESIA-e. Biće

praćena odredba Ministarstva za životnu sredinu i šumarstvo br. 135/2010 o informisanju javnosti, bit će popunjeni aneksi 14 i 15 navedeni u ovom nalogu. Pored toga, mjere ublažavanja za eksploataciju zemljišta i uticaje preseljenja trebaju biti obuhvaćene RAP-ovima, planovima obnove sredstava za život itd. U Planu ekološkog i društvenog monitoringa biće predviđene odredbe o implementaciji javnih zahtjeva;

- ii) *Faza operacija: Plan sigurnosti saobraćaja* koji pokriva sve aspekte drumskog saobraćaja i pješačke upotrebe; i *Ažurirani plan javnih konsultacija i komunikacije sa zajednicom za operativne aktivnosti* koji uzima u obzir sve uticaje i ublažavanje utvrđene tokom pripreme Završnog ESIA-e.
- c) U skladu sa Planom ublažavanja, konsultant će pripremiti Plan ekološkog i društvenog monitoringa za praćenje implementacije mjera ublažavanja uspostavljenih za projekat tokom izgradnje i rada. Ovaj plan će uključivati opis i tehničke detalje programa praćenja, uključujući jednostavne kriterije napretka implementacije. Plan bi također trebao uključivati preporučene procedure praćenja i izvještavanja, parametre koje treba pratiti i periodičnost, te treba precizirati odgovornost za implementaciju svake mjere kako bi: a) osigurao rano otkrivanje uslova koji zahtijevaju određene mjere ublažavanja; i b) pružiti informacije o napretku i rezultatima ublažavanja. Plan također treba uključivati opis drugih inputa (npr. obuka i jačanje institucija) potrebnih za provođenje plana monitoringa; najmanje, ovaj plan monitoringa treba pružiti mjere za utvrđivanje statusa elemenata navedenih na listi prema Sekciji 4 gore. Plan monitoringa treba uključivati dovoljne inspekcije tokom izgradnje kako bi se osigurala usklađenost s preporukama iz ESMP-a i jasno naznačiti uloge i odgovornosti. Plan monitoringa može uključivati GRM i sisteme izvještavanja. Kriteriji praćenja trebaju biti specificirani za izbor parametara, kvantitativne standarde performansi i frekvencije (npr. nivo buke, smanjenje buke, upravljanje prašinom, površina za ponovno vegetiranje itd.) na osnovu crnogorskih i EU propisa. Tokom rada, mjesečni izvještaji o monitoringu bi se sintetizirali, a godišnji izvještaj (sintetizirani izvještaj) bi se podnosio Nacionalnoj agenciji za zaštitu životne sredine (NEPA) prema dogovorenim procedurama.
- d) ESMP će razmatrati i preporučiti opseg radova za nezavisnog izvođača za ekološki i društveni nadzor (ESSC) tokom faza izgradnje i rada projekta. ESMP će uključivati raspodjelu odgovornosti, budžet i izvore finansiranja, praćenje i evaluaciju, uključujući mjere za nepoštivanje propisa. Cilj ESC-a je pružiti nezavisnu nezavisnu verifikaciju od strane trećih strana o napretku mjera ublažavanja i, kada je potrebno, tehničke savjete o efikasnoj implementaciji ESMP-a. ESSC također treba nadgledati mjere društvenog ublažavanja, uključujući implementaciju RAP-ova (po potrebi), obnovu sredstava za život, rješavanje pritužbi i angažman zainteresovanih strana, itd. ESSC također može pružiti obuku i izgradnju kapaciteta za relevantno osoblje za SEPA i MCTI, druge relevantne državne institucije, te nevladine organizacije i druge zainteresovane strane, u skladu sa relevantnošću.

x) Član 8 Plan javnog učešća i konsultacija

- Konsultant treba pripremiti Plan javnih konsultacija i učešća (PCPP), koji opisuje metodologiju za rješavanje suštinskih pitanja sa nacionalnom i lokalnom vladom, stanovnicima područja uticaja projekta, akademskim i primijenjenim istraživačkim institutima, nevladinim organizacijama i zainteresovanim pojedinačnim građanima. Ovaj proces konsultacija će se nadograditi na opsežnu dokumentaciju i procedure prethodno razvijene u drugim projektima. PCPP proces uključuje standardno vođenje evidencije za svaki sastanak: treba napraviti formalni zapis koji uključuje dnevni red, listu učesnika, sažetak tema o kojima se raspravlja i kopije materijala dostavljenih učesnicima. PCPP bi također trebao uključivati mapiranje zainteresovanih strana, uključujući identifikaciju predstavnika potencijalno ugroženih ili ranjivih grupa (npr. organizacije osoba s invaliditetom, organizacije koje predstavljaju Rome itd.). Dizajn procesa konsultacija mora biti usmjeren na izgradnju povjerenja javnosti u očekivani proces ekološke i društvene procjene kroz dobro osmišljen program komunikacije i učešća. Ove mjere će biti uključene kao dio ranog procesa prikupljanja informacija. Plan treba uključivati vrijeme i metode angažmana, uključujući minimalne zahtjeve za objavljivanje informacija, diferencirane zahtjeve (ako ih ima) za dosezanje ranjivih ili ugroženih grupa itd. PCPP treba detaljno opisati kako će se javne konsultacije provoditi i kako će se posebna pažnja posvetiti osobama s invaliditetom i ranjivim grupama.

Dodatni koraci koje konsultant mora poduzeti u ovom procesu uključuju:

- Pomoći u objavljivanju sadašnjeg TOR-a kao i nacrtu ESIA izvještaja na crnogorskom i engleskom jeziku putem web stranice MCTI i drugih medija, u skladu s relevantnošću, uz odgovarajuće razmatranje lakog pristupa objavljenim dokumentima od strane zajednica pogođenih projektom;
- Organizovati konsultantske sastanke, uključujući njihovo oglašavanje, pozivanje učesnika, organizaciju prostora i obezbjeđivanje opreme za prezentacije;
- Organizovati konsultacije sa čuvarom / konzervatorom prirodnih zaštićenih područja;
- Predsjedavate svakim sastankom i držite uvodnu prezentaciju, te predsjedavajte i učestvujte u diskusijama kada je prikladno.
- Konsultant će:
 - Pripremiti i održati MS PowerPoint prezentaciju na crnogorskom jeziku na svakom sastanku opisujući njihov rad;
 - Izraditi sažetke svog rada na crnogorskom jeziku koji će se distribuirati na svakom sastanku;
 - Izraditi pisani zapis svakog sastanka na crnogorskom i engleskom jeziku, bilježeći prisustvo, pripadnost zainteresovanih strana, tačke iznesene u diskusiji i date odgovore;
 - Uključite izvještaj o procesu konsultacija u ESIA izvještaj, identificirajući kako je svaka tačka obrađena u ESIA izvještaju i/ili inženjerskom dizajnu, te navodeći valjane razloge zašto neke tačke nisu obrađene.
- Od konsultanta se očekuje da pomogne klijentu u gore navedenim procedurama, prema zahtjevu. Rad konsultanta može uključivati različite vrste konsultacija, intervju, tematskih grupnih sastanaka i druge interakcije sa zajednicama korisnika projekta o ekološkim i društvenim aspektima projekta, informišući klijenta o takvim sastancima unaprijed. Mali sastanci i ad hoc diskusije na licu mjesta neće zahtijevati učešće klijenta, ali svi sastanci trebaju biti dokumentovani i uključeni u ESIA izvještaj.

Koordinacija

Konsultant će koordinirati sa klijentom, Ministarstvom saobraćaja (MCTI), Svjetskom bankom i inženjerskim dizajnerskim timom kojeg je klijent angažovao kako bi osigurao ispunjavanje zahtjeva ToR-a kako je gore navedeno. Klijent će olakšati početne kontakte sa svakom agencijom i treba biti pozvan na sve naredne sastanke sa MCTI-jem i Bankom kako bi imao priliku da prisustvuje. Očekuje se da će MCTI pomoći konsultantima u identifikaciji odgovarajućih zahtjeva za dozvole.

Koordinacija sa inženjerskim timom je izuzetno važna kako bi se osiguralo da se ekološki i društveni uticaji i rizici uzimaju u obzir u konačnim projektima puteva. Ova koordinacija je također neophodna kako bi se osiguralo da ESIA sadrži detaljne informacije o dizajnim. ESIA konsultant također treba komunicirati sa konsultantima koji obavljaju rad na prisilnom preseljenju.

Zahtjevi za izvještavanje

Najkasnije tri (3) sedmice od dodjele ugovora, mora biti dostavljen i početni izvještaj koji predstavlja Plan rada konsultanta, definiše raspored implementacije po zadacima, precizira datume podnošenja u nacrtu za svaki od potrebnih izvještaja i dodjeljuje osoblje po imenu i datumu svakom zadatku. Predloženi raspored projekata bit će razbijen po zadacima i podzadacima i predstavljen u obliku grafikona u skladu sa tehnikom evaluacije i pregleda programa (*PERT*) ili ekvivalentnim formatom (npr. *Microsoft Project Manager*). Predloženi sadržaj za Nacrt **izvještaja o procjeni uticaja na životnu sredinu i društvo** (ESIA), kako je predviđeno ovim TOR-om, također će biti dostavljen u ovom periodu. Vrijeme svakog nacrtu i konačnog ESIS-a također je prikazano u tabeli ispod.

Mjesečni izvještaji o napretku se podnose i predstavljaju kratak pregled napretka u završetku zadataka, eventualne poteškoće koje utiču na sposobnost obavljanja radova kako je dogovoreno u Radnom planu, predložene alternativne načine za postizanje ciljeva projekta, glavne planirane prekretnice i sve druge relevantne informacije za osiguranje efikasne implementacije. Mjesečni izvještaji o napretku biće maksimalno 5 stranica.

Nacrt i konačni ESIA izvještaji podnose se na crnogorskom i engleskom jeziku, sa dvije (2) štampane i dvije (2) elektronske kopije u terminima dogovorenim u Radnom planu.

Isporuka	Raspored
----------	----------

1. Izvještaj o početku Sa detaljnim planom rada, osobljem, metodologijom i budžetom	U roku od 3 sedmice od potpisivanja ugovora
2. Završni plan rada Potvrđeno i objavljeno	U roku od 3 sedmice od Izvještaja o početku
3. Podaci o trenutnom stanju faktora okoline (studija za stolom – pregled literature)	U roku od 2 mjeseca od Izvještaja o početku
3. Nacrt ESIA *	U roku od 2 mjeseca glavni dizajner će objaviti sve potrebne podatke u skladu sa važećim zakonodavstvom
4. Završni ESIA	U roku od 4 mjeseca glavni dizajner će objaviti sve potrebne podatke u skladu sa važećim zakonodavstvom

** Pored ESIA izvještaja, konsultant mora izraditi studije zaštite životne sredine u skladu sa crnogorskim zakonodavstvom, odnosno odgovarajuću studiju procjene i izvještaj o procjeni uticaja na životnu sredinu.*

Vodič za odgovarajuću studiju procjene preporučuje da se terenske studije provode tokom četiri godišnja perioda. Prikupljanje podataka (terenska studija i studija za stolom) mora početi nakon potpisivanja ugovora o studiji izvodljivosti. Također, konsultant mora sarađivati sa glavnim projektantom (za studiju izvodljivosti) kako bi unaprijedio tehničko rješenje i ublažio uticaj na životnu sredinu.

Direktiva 2014/52/EU o procjeni uticaja određenih javnih i privatnih projekata na životnu sredinu trenutno se primjenjuje u nacionalno zakonodavstvo. Nacionalna agencija za zaštitu životne sredine mogla bi zahtijevati dodatne studije (kao što su ranjivost projekta na klimatske promjene i procjena uticaja na vodena tijela). Ove studije treba pripremiti konsultant. Također, konsultant mora poštovati odredbe zakona koji su na snazi u vrijeme provođenja studija.

Dodatne informacije:

- Konsultant treba blisko sarađivati s klijentom od početka usluga i preliminarно razgovarati i dogovoriti ključne dizajnerske odluke;
- Klijent će osigurati pregled dostavljenih izvještaja u roku od 5-6 radnih dana i, ako je potrebno, pružiti konsultantu komentare i prijedloge;
- Konsultant mora uzeti u obzir komentare i primjedbe klijenta i u skladu s tim prilagoditi odgovarajuće izvještaje, dizajn i dokumentaciju za ponudu.
- Konsultant mora uzeti u obzir da izvještaji trebaju biti istovremeno podneseni na engleskom jeziku, kao i nužno na crnogorskom jeziku

ANEKS 7 PLAN UBLAŽAVANJA I PLAN NADZORA ZA ESMP ŠABLON ide

ESMP sadržaj

ESMP se sastoji od skupa mjera za ublažavanje, praćenje i institucionalne mjere koje se poduzimaju tokom implementacije i rada projekta radi eliminacije štetnih ekoloških i društvenih rizika i uticaja, njihovog ublažavanja ili smanjenja na prihvatljive nivoe. ESMP također uključuje mjere i mjere potrebne za implementaciju ovih mjera. Zajmoprimac će (a) identificirati skup odgovora na potencijalno negativne uticaje; (b) odrediti zahtjeve za osiguranje da ti odgovori budu efikasni i pravovremeni; i (c) opisati načine za ispunjavanje tih zahtjeva.

U zavisnosti od projekta, ESMP može biti pripremljen kao samostalan dokument ili se sadržaj može direktno uključiti u ESCP. Sadržaj ESMP-a će uključivati sljedeće:

(a) Ublažavanje

- ESMP identifikuje mjere i akcije u skladu sa hijerarhijom ublažavanja koje smanjuju potencijalno štetne uticaje na životnu sredinu i društvo na prihvatljive nivoe. Plan će uključivati kompenzacijske mjere, ako je primjenjivo. Konkretno, ESMP: (i). identifikuje i sažima sve očekivane negativne uticaje na životnu sredinu i društvo (uključujući one koji uključuju autohtone narode ili prisilno preseljenje); (ii). opisuje—sa tehničkim detaljima—svaku mjeru ublažavanja, uključujući vrstu uticaja na koju se odnosi i uslove pod kojima je potrebna (npr. kontinuirano ili u slučaju nepredviđenih okolnosti), zajedno sa dizajnima, opisima opreme i operativnim procedurama, prema potrebi; (iii). procjenjuje moguće ekološke i društvene uticaje ovih mjera; i (iv). uzima u obzir i u skladu je sa drugim planovima ublažavanja potrebnim za projekat (npr. za prisilno preseljenje, autohtone narode ili kulturnu baštinu).

(b) Praćenje

- ESMP identifikuje ciljeve monitoringa i precizira vrstu praćenja, sa vezama između uticaja procijenjenih u procjeni životne sredine i društvene procjene i mjera ublažavanja opisanih u ESMP-u. Konkretno, sekcija za praćenje ESMP-a pruža (a) specifičan opis i tehničke detalje mjera praćenja, uključujući parametre koji se mjere, metode koje se koriste, lokacije uzorkovanja, učestalost mjerenja, granice detekcije (gdje je to prikladno) i definiciju pragova koji će signalizirati potrebu za korektivnim mjerama; i (b) procedure praćenja i izvještavanja radi (i) osiguravanja ranog otkrivanja uslova koji zahtijevaju određene mjere ublažavanja, i (ii) pružanja informacija o napretku i rezultatima ublažavanja.

(c) Razvoj kapaciteta i obuka

- Kako bi podržao pravovremenu i efikasnu implementaciju komponenti ekoloških i društvenih projekata i mjera ublažavanja, ESMP se oslanja na ekološku i društvenu procjenu postojanja, uloge i sposobnosti odgovornih strana na licu mjesta ili na nivou agencija i ministarstava.
- Konkretno, ESMP pruža specifičan opis institucionalnih aranžmana, identificirajući koja strana je odgovorna za provođenje mjera ublažavanja i praćenja (npr. za operacije, nadzor, provođenje, praćenje implementacije, korektivne mjere, finansiranje, izvještavanje i obuku osoblja).
- Radi jačanja kapaciteta za upravljanje životnom sredinom i društvenim uslugama u agencijama odgovornim za implementaciju, ESMP preporučuje uspostavljanje ili proširenje odgovornih strana, obuku osoblja i sve dodatne mjere koje mogu biti potrebne za podršku implementaciji mjera ublažavanja i drugih preporuka za procjenu životne sredine i društvene analize.

(d) Raspored implementacije i procjene troškova

- Za sva tri aspekta (ublažavanje, praćenje i razvoj kapaciteta), ESMP pruža (a) raspored implementacije mjera koje se moraju provesti kao dio projekta, pokazujući faziranje i koordinaciju sa ukupnim planovima implementacije projekta; i (b) kapitalne i redovne procjene troškova i izvore sredstava za implementaciju ESMP-a. Ove brojke se također integrišu u tabele ukupnih troškova projekta.

(e) Integracija ESMP-a sa projektom

- Odluka zajmoprimca da nastavi s projektom, kao i odluka Banke da ga podrži, dijelom se zasnivaju na očekivanju da će ESMP (bilo samostalno ili kao inkorporiran u ESCP) biti efikasno proveden. Shodno tome, svaka od mjera i akcija koje će biti implementirane biće jasno definisane, uključujući pojedinačne mjere i mjere ublažavanja i praćenja te institucionalne odgovornosti koje se odnose na svaku od njih, a troškovi takvog djelovanja biće integrisani u ukupni plan projekta.

Sadržaj

UVOĐENJE

OPIS PROJEKTA

OSNOVNI PODACI

Stanovništvo

Zdravlje i sigurnost

Geologija i tlo

Klimatske karakteristike

Seizmologija

Kvalitet zraka

Otpad

Vodni resursi

Tlo

Flora i fauna

Buka

Kulturna baština

OSJETLJIVI RECEPTORI

POTENCIJALNI UTICAJ I PROCJENA UTICAJA

Potencijalni uticaji na kvalitet zraka

Potencijalni uticaji na vodu (zaštita i odvodnjavanje vode) i tlo

Uticaj generisanih tokova otpada

Mogući uticaji na radnike i zdravlje i sigurnost zajednice

Potencijalni socio-ekonomski uticaji

Uticaj buke

Potencijalni uticaji na floru i faunu

Potencijalni uticaji na kulturnu baštinu

IZGRADNJA KAPACITETA I OBUKE ZA KORISNIKE I IZVOĐAČE RADOVA

JAVNA KONSULTACIJA

EKOLOŠKI I DRUŠTVENI PLAN UBLAŽAVANJA

PLAN EKOLOŠKOG I DRUŠTVENOG MONITORINGA

ANEKS 7A PLAN UBLAŽAVANJA

Faza	Potomstvo	Ublažavanje Mjera	Trošak Ublažavanje (Ako je značajna)	Odgovornost*	Nadzorno posmatranje i komentari (popunjava tokom nadzora)
Priprema projekta	?				
	?				
	?				
Projekat Izvršenje / Djeluje	?				
	?				
	?				

* Stavke označene kao odgovornost izvođača moraju biti navedene u dokumentima za ponudu

ANEKS 7B PLAN PRAĆENJA

Faza	Šta parametar treba pratiti?	Gdje Da li je parametar koji treba pratiti?	Kako Da li je parametar koji treba pratiti/ vrsta opreme za praćenje?	Kada Da li je parametar koji treba pratiti - frekvencija mjenja ili kontinuirana?	Praćenje Trošak Koliki su troškovi opreme ili troškovi izvođača za izvođenje nadzora?	Odgovornost	Nadzor Zapažanja i komentari (popunjavati tokom nadzora u skladu sa adekvatnim izvještajima o mjenju)
Priprema projekta							
Izvršenje / Rad projekta							

ANEKS 8: IZVJEŠTAJ O USKLAĐENOSTI

Ugovor:

Izvođač/Dobavljač usluga:

Prijavljeni period:

Datum prijave:

IZVJEŠTAJ O USKLAĐENOSTI

Statistika zaposlenih u kompaniji*:

Ukupan broj zaposlenih¹: _____

Broj zaposlenih sa ugovorom o radu	Broj zaposlenih izvan radnog odnosa	Broj zaposlenih sa pristupom socijalnom osiguranju, penziji i zdravstvenom osiguranju	Broj zaposlenih koji primaju platu/platu barem jednom mjesečno
Broj zaposlenih koji su napustili kompaniju u prijavljenom periodu	Broj zaposlenih u izvještajnom periodu	Broj radnih sati po zaposleniku (mjesečni prosjek)	Ukupni prevremeni rad (mjesečni prosjek)
Broj 2 povreda na radu	Broj smrtnih slučajeva na radu	Broj prijavljenih nasilja	Broj prijavljenih uznemiravanja/zlostavljanja
Broj prijavljenih diskriminacija	Broj iznesenih pritužbi	Broj riješenih pritužbi	
Broj podnesenih tužbi u vezi sa pitanjima rada, zapošljavanja i zaštite na radu	Broj sporova koji su pokrenuti mirnim rješavanjem / dobrovoljnom arbitražnom procedurom	Broj posjeta inspekciji radnika/OHS inspekcije	

*Zaposlenik je bilo koja fizička osoba zaposlena ili angažovana da radi ili obavlja usluge za poslodavca

¹ Broj zaposlenih odnosi se na stvarni broj/broj zaposlenih na dan izvještaja.

² Brojevi ukazuju na ukupan broj incidenata u prijavljenom periodu.

Statistika radnika na projektu:

Ukupan broj radnika na projektu**:	Broj projektnih radnika sa ugovorom o radu:	Broj projektnih radnika izvan radnog odnosa	Broj radnika na projektima sa pristupom socijalnom osiguranju, penziji i zdravstvenom

			osiguranju

Kontrolna lista za provjeru radnih i radnih uslova

	Uslovi i odredbe	Da	Ne	Bilješke
1	Svi radnici na projektu imaju pisani ugovor o radu ili ugovor o angažmanu			Ako je "Ne", molim vas navedite i objasnite
2	Radnici na projektima su plaćeni najmanje jednom mjesečno			Ako je "Ne", molim vas navedite i objasnite
3	Radnici na projektu su radili 8 sati dnevno, 40 sati sedmično			Ako je "Ne", molimo objasnite i precizirajte radno vrijeme
4	Radnici na projektu su imali redovan dnevni i sedmični odmor			Ako je "Ne", molim vas navedite i objasnite
5	Radnici na projektu su otpušteni sa radnog mjesta			Ako je "Da", molim vas da precizirate i objasnite
6	Radnici projekta su pohađali program obuke			Ako je "Da", molim vas da precizirate i objasnite
7	Radnicima projekta su odobreni dopusti na koje imaju pravo			Ako je "Da" Molimo navedite vrstu i broj listova
8	Radnici na projektu su bili uključeni u nesreće na radu koje su rezultirale povredama ili smrtnim ishodom			Ako je "Da", molim vas da precizirate i objasnite
9	Radnici projekta izvještavali su o slučajevima diskriminacije, uznemiravanja, seksualnog uznemiravanja ili nepoštivanja zakona			Ako je "Da", molim vas da precizirate i objasnite
10	Radnici na projektu su podnosili pritužbe ili pokretali dobrovoljnu arbitražu / pravne postupke radi rješavanja spora			Ako je "Da", molim vas da precizirate i objasnite
11	U izvještajnom periodu bilo je nekoliko incidenata zbog nepoštivanja LMP-a			Ako je "Da", molim vas da precizirate i objasnite

** Radnici na projektu su fizička lica dodijeljena projektu od strane izvođača/pružaoca usluga.

Ovaj upitnik treba biti dio izvještaja o uključenosti/rezultatima postignutim u projektu

ANEKS 9: PRIMJERI KLAUZULA ZA DOKUMENTACIJU TENDERA

Tokom radova, izvođač će raditi u skladu sa Planom upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP). Izvođač je obavezan potvrditi da:

- ESMP uslovi su uključeni u cijenu ponude;
- Izvođač ima kvalifikovanu i iskusnu osobu u timu koja će biti odgovorna za zahtjeve usklađenosti sa ESMP-om u vezi sa ekološkom usklađenošću. Za ovaj dio radova na gradilištu, prisustvo odgovorne osobe je svakodnevno obavezno;
- Izvođač i njegovi podizvođači će biti u skladu sa nacionalnim zakonima Republike Srbije, EU standardima i zahtjevima poslodavca.

Izvođač treba identificirati potencijalne rizike prije početka radova. Odredbe za hitne intervencije biće uključene u Plan sigurnosti gradilišta, koji uključuje imenovanje osobe koja će biti odmah kontaktirana ukoliko dođe do nesreće. U slučaju bilo kakvih nesreća ili ekoloških prijetnji, odmah će se izvještavati o ovim događajima. Izvođač mora odmah nakon nesreće obavijestiti projektnog menadžera i lokalne vlasti. Ako menadžer projekta nije dostupan, izvođač će obavijestiti PERS o nesreći. Plan sigurnosti lokacije mora biti dostavljen konsultantu za nadzor projekta na odobrenje jednu sedmicu prije početka radova.

Izvođač će pružiti rezultate "nultog monitoringa životne sredine" prije početka radova, tokom svoje faze mobilizacije.

Izvođaču se neće isplatiti nikakva naknada za troškove potrebnih mjera ublažavanja životne sredine i aktivnosti nadzora u obliku određene stavke iz Računa o količini (BoQ), osim za analizu kvaliteta vode i mjerenje buke. Smatra se da je izvođač ove troškove uključio u ostale stavke BoQ-a. Stvarni troškovi analize mjerenja kvaliteta vode i buke unutar definisanog ugovora biće nadoknađeni izvođaču u obliku određene stavke u ukupnoj cijeni.

Za nepoštivanje mjera koje traže ESIA / ESMP za ublažavanje uticaja na životnu sredinu i aktivnosti praćenja, izvođač će dobiti posebnu kaznu u vidu kaznenih bodova. Kazneni bodovi se dodjeljuju kao mjera koja bi trebala podstaći izvođača da izvršava svoje obaveze organizovano i pravovremeno, te da obavlja svoj posao na kvalitetan način.

Izvođač će biti odgovoran za implementaciju mjera za ublažavanje životne sredine tokom izgradnje i angažovat će stručnjaka za zaštitu životne sredine koji će nadgledati izvršenje ekoloških obaveza izvođača. Koordinirat će između izvođača, IZS-a i MCTI-ja, te će rješavati sve pritužbe tokom implementacije projekta u saradnji sa IZS-om.

Tokom implementacije projekta, IZS će pratiti usklađenost izvođača sa ESMP odredbama.

Izvođač će pripremati, kao kvartalne izvještaje o napretku, izvještaje za IZS, koji će predstaviti sve mjere ublažavanja i zaštite životne sredine, zajedno sa očekivanim aktivnostima za praćenje koje su provedene tokom izvještajnog perioda. Izvođač će se brinuti o kvalitetu životne sredine, u skladu sa Planom ublažavanja i Planom monitoringa, koji su sastavni dio ESMP-a, i dostavljat će izvještaje IZS-u.

Primjeri radnih klauzula za dokumentaciju tendera

'Imenovana strana je dužna osigurati implementaciju i praćenje zahtjeva zajmodavca u vezi sa radnim standardima. Svi radnici zaposleni na gradilištu – bilo direktni zaposleni izvođača ili zaposlenici podizvođača i izvođača koji rade isključivo na radnoj snazi – moraju biti zaposleni u skladu sa nacionalnim radnim zakonodavstvom i svim dodatnim zahtjevima koje zajmodavci obavijeste stranki. Imenovana strana će biti obavezna redovno izvještavati o njegovoj implementaciji i praćenju radnih zahtjeva zajmodavaca.

Izvođač je dužan osigurati sigurno i zdravo radno okruženje te promovisati najbolje prakse zaštite i sigurnosti na radu. Izvođač je dužan poduzeti korake za sprječavanje nesreća, povreda i bolesti koje nastaju tokom rada, identifikujući i kontrolišući rizike za radnike, u mjeri u kojoj je to razumno izvodljivo. Izvođač će osigurati da svi zaposleni, radnici i osobe koje imaju pravo biti na licu mjesta dobiju potrebni nadzor, informacije, upute i obuku za sigurno obavljanje svog posla. Gdje je prikladno, izvođač mora obezbijediti odgovarajuću opremu za minimiziranje zdravstvenih i sigurnosnih rizika i provoditi njenu upotrebu. Izvođač će uspostaviti mjere za prevenciju, pripremljenost i odgovor na vanredne situacije.

Sve tenderske strane moraju dostaviti detaljne troškove rada za svoju ponudu, a ti troškovi rada moraju biti u skladu sa isplatom svim radnicima na Gradilištu minimalne ili kolektivno dogovorene plate, kao i zakonske ili dogovorene prekovremene premije. Gdje god je moguće, troškovi rada koji nisu vezani za platu – kao što su obezbjeđivanje opreme za zaštitu na radu i, gdje je prikladno, smještaj radnika – biće uključeni u Račun količina.'

Klauzule o radnoj snazi izvođača koje treba uključiti u ugovore za izvođače:

Izvođač je dužan poštovati sve relevantne zakone o radu Republike Srbije i procedure upravljanja radom koje se odnose na osoblje izvođača, uključujući zakone koji se odnose na njihovo zapošljavanje, zdravlje, sigurnost, dobrobit, imigraciju i emigraciju, te će mu omogućiti sva njihova zakonska prava. Izvođač će zahtijevati od svojih zaposlenika da poštuju sve važeće zakone, uključujući one koji se odnose na sigurnost na radu.

Zabrana prisilnog rada

'Izvođač ne smije koristiti prisilni ili obavezni rad, uključujući vezani ili prisilni zatvorski rad, ni u kojem obliku. Prinudni ili obavezni rad obuhvata sav rad ili uslugu koja nije dobrovoljno izvršena, a koja se izvlači od pojedinca pod prijetnjom sile ili kazne. Radnici neće biti obavezni polagati depozite ili lične dokumente kod svojih poslodavaca.'

Zabrana dječijeg rada

'Izvođač će osigurati da vi ne budete zaposleni ispod odgovarajuće nacionalne starosne granice za zaposlenje, odnosno 16 godina. Mladi koji su zaposleni između 16 i 18 godina smiju biti zaposleni samo u skladu sa nacionalnim zakonom i ne smiju biti zaposleni na opasnim poslovima, te će se izvršiti procjena rizika u vezi sa bilo kojim radom koji obavljaju takvi zaposleni.'

Nediskriminacija i jednako postupanje

'Izvođač neće donositi odluke o zapošljavanju na osnovu ličnih karakteristika koje nisu povezane sa inherentnim zahtjevima posla. Izvođač će zasnivati radni odnos na principu jednakih mogućnosti i poštenog tretmana, te neće diskriminisati u pogledu aspekata radnog odnosa, uključujući zapošljavanje i zapošljavanje, naknadu (uključujući plate i beneficije), radne uslove i uslove rada, pristup obuci, unapređenje, prestanak radnog odnosa ili penzionisanje, te disciplinske mjere. Izvođač će osigurati jednaku naknadu za muškarce i žene za rad jednake vrijednosti.'

Radničke organizacije, sloboda udruživanja i kolektivno pregovaranje

'Svi radnici imaju pravo da osnivaju i učlanjuju se u sindikate i kolektivno pregovaraju, kako je predviđeno nacionalnim zakonom. Izvođač će osigurati da predstavnici radnika ne budu diskriminirani i da imaju pristup svim radnim mjestima neophodnim za obavljanje svojih funkcija zastupanja.'

Vođenje evidencije

'Izvođač će voditi potpune i tačne evidencije o zapošljavanju radnika. Evidencija će uključivati imena, godine, polove, radne sate i plate isplaćene svim radnicima. Ovi zapisi će se sažeti na mjesečnoj bazi i dostaviti predstavniku EBRD-a. Broj žalbi koje su radnici primili i odgovor također će se prikupljati i donositi kvartalno.'

Plate

'Izvođač mora plaćati stope plata i beneficija koje zadovoljavaju barem zakonske ili dogovorene industrijske minimalne stope. Odbici od plata za disciplinske mjere neće biti dozvoljeni, niti će bilo kakvi odbici od plata koje nije predviđen nacionalnim zakonom biti dozvoljeni bez izričitog dopuštenja dotičnog radnika. Odbici nikada ne smiju dovesti do toga da zaposlenik primi manje od važeće minimalne plate.'

'Svim radnicima treba pružiti jasno razumljive usmene i pisane informacije o uslovima u vezi sa platama prije nego što počnu raditi i o detaljima njihovih plata za obračunski period svaki put kada budu plaćeni. Plate se isplaćuju u zakonskom sredstvu plaćanja u cijelosti, na vrijeme i direktno radnicima. Izvođač će voditi evidenciju o svim isplatama i odbicima.'

Radno vrijeme

'Radno vrijeme mora biti u skladu sa važećim zakonima, kolektivnim ugovorima i industrijskim standardima. Prekovremeni rad će biti dobrovoljan gdje god je to moguće, neće se redovno zahtijevati i uvijek će biti plaćen po višoj stopi.'

"Nijedan rad se ne smije obavljati na lokaciji u lokalno priznatim danima odmora ili izvan uobičajenog radnog vremena navedenog u Ugovornim podacima, osim ako:

- (a) drugačije navedeno u Ugovoru,
- (b) inženjer daje pristanak, ili
- (c) radovi su neizbježni, ili neophodni radi zaštite života ili imovine ili sigurnosti radova, u kojem slučaju izvođač odmah obavještava inženjera."

Zdravlje i sigurnost

'Izvođač mora Sponzoru dostaviti pisanu Politiku zdravlja i sigurnosti i specifičan za projekat Plan zdravlja i sigurnosti prije početka radova. Ovaj plan treba biti dostupan zaposlenicima prije početka izgradnje.'

'Izvođač je dužan osigurati da se obezbijedi sigurno i zdravo radno okruženje i da se promoviše najbolja praksa zaštite zdravlja i sigurnosti na radu. Izvođač će redovno pružati informacije i obuku svim zaposlenima, radnicima i osobama koje imaju pravo biti na licu mjesta u vezi sa potencijalnim opasnostima po zdravlje i sigurnost, kao i o mjerama za sprječavanje nesreća, povreda i lošeg zdravlja.'

'Izvođač će obezbijediti ili organizovati medicinsku njegu radnika, kako ne bi preopteretio resurse lokalnih zajednica. U saradnji sa lokalnim zdravstvenim vlastima, izvođač će osigurati da medicinsko osoblje, ustanove prve pomoći i hitna pomoć budu dostupni u svakom trenutku na lokaciji, te da se svi smještaji za osoblje izvođača i da se naprave odgovarajuće mjere za sve neophodne potrebe za dobrobiti i higijenom te za prevenciju epidemija.'

'Izvođač će imenovati službenika za prevenciju nesreća na lokaciji, odgovornog za održavanje sigurnosti i zaštite od nesreća. Izvođač će poslati inženjeru/poslodavcu detalje o bilo kojoj nesreći čim je moguće nakon njenog nastanka.'

'Izvođač će razviti preventivni pristup zdravstvenim pitanjima radnika, uključujući obezbjeđivanje vakcinacija ili drugih preventivnih tretmana za bolesti koje su globalne prirode ili endemske u području projekta, kondome i informacije za podizanje svijesti među zaposlenicima o polno prenosivim bolestima i HIV/AIDS-u. Izvođač će poduzeti odgovarajuće mjere za smanjenje rizika od prenosa polno prenosivih bolesti i HIV/AIDS-a među osobljem izvođača i lokalnom zajednicom.'

Društvenoosiguranje

'Izvođač mora osigurati da se poštuju obaveze prema osoblju i radnicima prema zakonima i propisima o radu ili socijalnom osiguranju koje proizlaze iz radnog odnosa, te da se te obaveze ne izbjegavaju korištenjem ugovora koji se odnose isključivo na radnu snagu.'

Mehanizmi žalbi

'Izvođač mora osigurati da svim radnicima bude dostupan mehanizam za žalbu bez straha od zastrašivanja ili odmazde. Izvođač će osigurati da su zaposleni informisani o mehanizmu za žalbe i da je to dio obuke za nove zaposlenike, te da se informacije objavljuju na relevantnim mjestima na gradilištu i u svim građevinskim kampovima.'

Kodeks ponašanja

'Izvođač će razviti i osigurati da se kodeks ponašanja za zaposlene provodi, uključujući politike o alkoholu, područjima za pušenje i nepušače, te interakciji sa lokalnim zajednicama. Kodeks ponašanja bit će dio programa obuke za nove zaposlene i biti postavljen na relevantnim mjestima u građevinskom kampu.'

Izvještaji

'Izvođač će evidentirati radne nesreće i bolesti na radu, te će pružati informacije radnicima i njihovim predstavnicima o sistemu evidentiranja. Izvođač je dužan obavijestiti nadležne organe o nesrećama na radu i bolestima na radu, te pružiti odgovarajuće informacije radnicima i njihovim predstavnicima u vezi sa prijavljenim slučajevima.'

'Izvođač će redovno izvještavati o upravljanju i praćenju radnih uslova direktnih i indirektnih zaposlenika na gradilištu.'

ANEKS 9: IZVJEŠTAJ O JAVNIM KONSULTACIJAMA – biće dodat nakon konsultacija